

LÄGET I STADEN

*Fallet Norra Sorgenfri,
mellanrummet och
innerstaden som löfte*

ERIK JÖNSSON
JOHAN PRIES
MIRIAM NEGASH
(RED.)

Norra Sorgenfri

Gamla staden

Västra hamnen

Malmö Centralstation

Möblevägen

Pildammsparken

Rosengård

Kärsnäs

LÄGET I STADEN

*Fallet Norra Sorgenfri,
mellanrummet och
innerstaden som löfte*

ERIK JÖNSSON
JOHAN PRIES
MIRIAM NEGASH
(RED.)

Inledning 7

Läget i staden

ERIK JÖNSSON, JOHAN PRIES & MIRIAM NEGASH

Norra Sorgenfri 19

Från idé till vision

JULIA SVENSSON & GUNILLA KRONVALL

Norra Sorgenfri som periferi, barriär och fall 45

JOHAN PRIES, ERIK JÖNSSON & MIRIAM NEGASH,

Grönplaneringens återbruk och värdet av ett industriellt naturarv 75

MATTIAS QVISTRÖM

DÄR EN ANNAN VÄRLD ÄR MÖJLIG 98

Om Norra Sorgenfri som experimentzon och plats som relationell intervention i rummet 103

JOHAN PRIES

Visionsarbete och social hållbarhet mot fastighetsmarknaden 129

Kommunens och markägarnas roll

GUY BAETEN

Är det verkligen trygghet vi vill ha? 147

Om trygghetsskapande insatser i stadsomvandling

CARINA LISTERBORN

ATELJÉN SOM HEM 166

Att planera för kultur 169

Exempel från Norra Sorgenfri och Sofielund

ANNA ÖRMAN

Natur bortom parkernas stad 191

Om förtätning, urban vildmark och visioner i plural i Norra Sorgenfri

ERIK JÖNSSON

UGNEN PÅ BRÄNNAREN 214

Ett stort samhällsproblem har landat på vår grannes tomt 219

Sorgenfriläget, 2014–15

MARIA PERSDOTTER

NORRA SORGENFRI IDAG 243

Norra Sorgenfri halvvägs? 250

Lärdomar, slutsatser och förslag

JOHAN PRIES, ERIK JÖNSSON & MIRIAM NEGASH

INLEDNING

Läget i staden

ERIK JÖNSSON

Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet

JOHAN PRIES

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet

MIRIAM NEGASH

Skribent och utbildad samhällsplanerare

Inledning

Läget i staden är både en fråga om var något ligger och om hur staden mår. Efter att ha utforskat Malmös raskt förändrade industriområde Norra Sorgenfri under ett antal år är vi övertygade om att det där går att säga något utifrån både hur-frågan och var-frågan. I snart två decennier har politiker, planerare, arkitekter och byggföretag i Norra Sorgenfri försökt stöpa om stadsdelen – och därmed rita om hur gränser dras och kopplingar görs i Malmö. Att försöka omforma staden genom att förändra en stadsdel säger något om hur våra städer mår, men också om platser som verktyg för att förändra hur vi lever i stadslandskapet.

Under omvandlingen har den del av Malmö som sedan sekelskiftet 1900 gått under flera namn – Mellersta förstaden, Sorgenfri industriområde, Norra Sorgenfri, eller idag ofta bara Sorgenfri – för första gången fått en bofast befolkning. Nya bostäder och nya invånare har inneburit att nya relationer till platsen skapas samtidigt som stadsutvecklingsprocessen utmanar de existerande relationerna mellan människor och plats som i decennier präglat området. Konstnärer, föreningsaktiva, småföretagare, bostadslösa och andra som länge haft en stark koppling till stadsdelen får nu en allt mindre framträdande roll.

Med utgångspunkt i förhoppningar och farhågor såväl som i visioner och faktiska fysiska förändringar hoppas vi i denna bok kunna placera Norra Sorgenfri i relation till Malmö som stad och debatter om Malmö – och därmed säga något stadens skick. De två lägesfrågorna – och de många svar och utvecklingar vi bidrar med – glider ofta in i varandra.

En mängd urbanteoretiker och planeringskritiker – från Jane Jacobs och Henri Lefebvre, via Jan Gehl, Richard Sennett, Doreen Massey och Richard Florida har blivit kända genom att dissekera stadens geografi och diagnostisera det urbana tillståndet – ofta med löften om kurer för städer i förfall.

Hur vi förstår stadens geografi och hur vi anser att staden mår hänger nästan alltid ihop. Genom att vända och vrida på vad stad och stadsdel varit, blivit och skulle kunna bli, erbjuder bok-

Framväxande industrier, från Häradsekonomisk karta 1910–1915.

en perspektiv på frågor om läget i staden i dess dubbla betydelse. Vi hoppas att fler ser att det finns mycket att lära från Norra Sorgenfris pågående omvandling.

När det som så småningom kom att kallas Norra Sorgenfri tog form i slutet av 1890-talet var det Malmös första riktiga industriområde. Medan den hastigt växande stadens fabriker under decennierna innan sprängts in i den befintliga stadsväven bereddes i Malmös östra utkant nu ett större område öronmärkt endast för industrin. Under nära ett sekel var området en bärande del av industristaden Malmö. Några av stadens viktigaste tillverkningsindustrier lät uppföra fabriker och lager i området. Tusentals människor färdades därför varje dag till fots, på cykel eller med bil, buss och spårvagn till och från stadsdelens gytter av stora och små fabriker under 1900-talets mitt. Här tillverkades korvskinn, räknesnurror, glassmaskiner, cigarrlådor, såpa och vegetabiliska oljor. Men precis som för Malmö i stort innebar det sena 1900-talet en våg av avindustrialisering. Många, om än inte alla, av områdets industrier gick omkull.

Ur denna kris tog nya tankar om områdets framtid form. Malmös största dagstidning *Sydsvenskan* rapporterade våren 2000 om att företag verksamma i området lyfte fram relativt låga hyror och närheten till centrum som fördelar. Ett blygsamt försköningsprojekt drogs igång, inriktat på bland annat nya skyltar och belysning, planteringar och uppröjning på tomterna. Kommunen tog tillsammans med markägare fram en broschyr som marknadsförde området mot småföretag. Men i samma reportage funderade en näringslivskonsult på Malmö stad även på om de gamla industrikvarteren på sikt kunde "bli en stad i staden med såväl arbetsplatser som bostäder, restauranger och service av olika slag".¹ En postindustriell utvecklingslinje anas.

Denna linje kom hastigt att bli Malmö stads strategi. 2004 beskrev planerare i ett internt PM vad de kallade "Östra innerstaden", ett band av stadsdelar från Värnhem i norr till Dalaplan i syd som en "strategiskt viktig" zon för Malmös utveckling:

Östra innerstaden innehåller ett flertal öst-västliga stråk och områden av olika karaktär vilka sinsemellan länkas samman av Nobelvägen: ett studentområde, ett kreativt Sorgenfri med Industrigatan som skyltfönster, ett handelsstråk längs Amiralsgatan samt attraktiva öst-västliga cykel- och promenadstråk. Karaktärsstråken skapar tillsammans en varierad och intressant stadsdel.²

Tankegångar om ett kreativt Sorgenfri vidareutvecklades i det tidiga visionsarbetet för området. Nu döptes Sorgenfri industriområde i kommunens material om till Norra Sorgenfri. När Malmös omvandlingsvisioner för området publicerades 2006 var idén att skapa "ny innerstad till Malmöborna".³

Det sätt att förstå konceptet innerstad som framträder i visionen knyter samman frågor om hur staden mår med frågor om hur stadens geografer ska förstås. Själva visionen att utöka innerstaden antydde dels att andra typer av stadsmiljöer har brister som innerstaden kan motverka. Men idén om att skapa ny

innerstad innebär även en spänning mellan en ordboksdefinition av innerstad som ”centralare delar av större stad” och en friare tolkning av innerstaden som ett särskilt slags arkitektonisk form och social miljö vilken kan påföras nya platser.⁴

Med det första sättet att tänka är det topografiska läget avgörande. Innerstaden är stadens mitt. Eventuell form, kvalitéer eller användning spelar mindre roll. Innerstaden kan vara nedgången eller välmående, genomsyrad av folkliv eller ödsligt tom. I den andra, något ovanligare, innebörden, laddas begreppet innerstad med positiva konnotationer kopplade till en viss vision av städers själva essens. Innerstaden speglar vad man skulle kunna kalla en ontologisk stadspolitik – en politik som kretsar kring vad staden är och som lyfter fram vissa sätt att bygga och vistas i staden som särskilt stadsmässiga. Utifrån idén om att ”området öster om den befintliga innerstaden har goda förutsättningar att bli en attraktiv del av innerstaden”, kan vi ana att innerstaden är en latent möjlighet i platsen som kan väckas till liv genom rumslig design.⁵

En viktig aspekt av denna andra betydelse är föreställningen om innerstaden som ett slags offentligt vardagsrum.⁶ Innerstaden ”bör fungera som mötesplats för alla Malmös invånare” där ”aktiviteter, platser och stråk som lockar alla” bidrar till ”positiv integration och [att] en gemensam identitet som malmöbo etableras”.⁷

Många malmöbor vill bo i innerstaden och innerstaden, om den är rätt planerad, kan ha något att erbjuda oavsett ålder, kön och etnicitet. Det är i innerstaden som vi alla på ett självklart sätt kan röra oss och där vi möter olika slags människor. Innerstaden kan sägas vara den mest jämlika platsen i staden medan våra renodlade bostadsområden ofta fungerar segregande. Genom att skapa mer och bättre innerstad kan detta bidra till en långsiktig hållbar utveckling avseende integrationsfrågor.⁸

Med ny innerstad som verktyg kunde Malmö fortsätta fokusera på ”attraktiv” och hållbar stadsutveckling, något som redan eta-

blerats som planeringsambition och platsmarknadsföringsstrategi i Västra hamnen runt millennieskiftet.⁹ Men med fokus på innerstaden tillfördes idéer om integration som en aspekt av social hållbarhet som bar med sig kulturlivet in i omvandlingsarbetet. Om förhoppningarna kring hur vardagens rum kan planeras för att generera offentlig kultur står i fokus för Anna Örmans undersökning i denna bok, så är idéer om stråk och möten som en kur mot Malmös segregation det som Johan Pries diskuterar i sitt kapitel.

När omvandlingsförsöken inleddes hade Norra Sorgenfri visserligen precis som Malmö i stort förlorat sin självklara industriella identitet. Men området var långt ifrån okänt. Nobelvägen, som skär genom området från norr till söder, var en av Malmös mentala avdelare, med journalisten Niklas Söderbergs ord ”som om gatan var en gränsflod mellan två länder”.¹⁰ Industrigatan, som i de tidiga planerna och visionerna framhävdes som ett av stadens möjliga skyltfönster och innerstadsstråkets ryggrad, hade under året innan visionerna för Norra Sorgenfri publicerades flitigt figurerat i lokalpressen. Skildringarna var dock sällan rosenskimrande. De rörde vardagliga saker som att korvskinnstillverkaren Tripasin la ned sin verksamhet hösten 2005, svartklubbsbråk i gamla industrilokaler eller hur gatan nämndes i utredningar av stölder av kablar och aluminiumplåtar. Mot denna fond ställdes nu en vision om framtidens lummiga Industrigatan, ett innerstadsstråk där både nya invånare och my-siga kaféer fick plats.

Just användningar i och bortom lagens gråzoner präglade starkt områdets identitet och blev snabbt en utmaning för stadsutvecklingsprocessen. Inte minst innebar denna historia ett problem i arbetet med att visa hur en ruffig del av Malmö kan bli trygg. Tryggare stad lyftes i planprogrammet 2008 upp som en aspekt av social hållbarhet, men som Carina Listerborn skildrar i sitt kapitel blev vissa grupper trygghetsbehov aldrig fullt ut erkända som en del av en mer generell förståelse av tryggt stadsliv. Inte minst gällde detta de så kallade ”EU-migranter” som hösten 2015 kördes ut

ur ett läger på en tomt längs Industrigatan som de bebott i ett och ett halvt år, en historia som Maria Persdotter redogör för.

Planprogrammet för Norra Sorgenfri slog fast att området skulle byggas om för att få femtusen boende, samtidigt som antalet sysselsatta skulle dubblas från två till fyra tusen. ”Mångfald, småskalighet och variation” var kärnvärdena för områdets utveckling. Ett industrilandskap ”med stora kvarter, storskaliga gatustrukturer och stora byggnader” skulle brytas upp så att en mängd olika arkitekter och byggherrar istället kunde hjälpa till att forma en ”önskvärd lapptäckesutveckling”, en aspekt som diskuteras vidare i samtalet mellan Julia Svensson och Gunilla Kronvall.¹¹

I ett avseende var dock lapptäcket redan verklighet vid 00-talets mitt. I takt med att företag flyttat in och ut under 1900-talet så hade området splittrats i en mängd fastigheter. 2008 var Norra Sorgenfri således uppdelat i trettioåtta tomter vars tjugosju olika ägare ofta hade vitt skilda ambitioner.¹² Vissa företag hade investerat långsiktigt i kontor och lokaler anpassade specifikt för sina verksamheter. Andra hade – vilket Guy Baeten diskuterar – istället köpt in sig i Norra Sorgenfri i väntan på att markvärden skulle öka. Malmö stads eget markinnehav omfattade endast sex fastigheter som tillsammans utgjorde tjugoen procent av kvartersmarken. Av dessa var det egentligen bara en, kvarteret Spårvägen i omvandlingsområdets nordvästra hörn, där kommunen ägde en större sammanhängande bit mark.¹³

Det är därför inte förvånande att det var just på Spårvägen som den fysiska omvandlingen av området började. Under våren 2014 revs stora delar av stadens enorma bussgarage på tomten trots att de, med sitt typiska industriella uttryck, innan dess figurerat flitigt i bildmaterialet i olika plandokument. I december 2015 firade Malmö kommunala bostadsbolag (MKB) ”det första spadtaget för femtiofyra nya bostäder och två lokaler i ett nytt spännande bostadsområde i Norra Sorgenfri”.¹⁴ Hösten 2017 stod husen klara, och kvarteret har sedan dess blivit den del av Sorgenfri som än så länge ligger närmast Malmö stads visioner om tät kvartersstad.

En rad olika byggherrar genomförde här projekt, många med höga ambitioner. Samtidigt som MKB:s hyresgäster flyttade in höll arkitekt och byggherre Cord Siegel på att uppföra huset Iggy – döpt efter proto-punkikonen Iggy Pop – ett stenkast bort. Bygget marknadsfördes som ett experiment för att utforska ”möjligheter för minskad bilism i staden” genom att skapa ett boende framförallt för fotgängare och cyklister. 2021 var byggnaden finalist för Malmö stads eget stadsbyggnadspris, motiverat av hur den erbjöd ”en hisnande utsikt över stadslandskapet” och hur den ”råa roströda fasaden för tanken till Sorgenfris industriella historia”.¹⁵ Ett annat exempel är arkitektfirman Förstberg Ling som i egen regi byggde tegelklädda radhus på trästommar, nominerade till Kasper Salinpriset 2022. Även dessa blickar tillbaka mot stadsdelens historia, i en formgivning som blandar det röda teglets industrifunkis med brittisk radhustypologi.

Efter omvandlingen av Kvarteret Spårvägen har upprustningsfronten rört sig över Nobelvägen. Men ännu 2024 märks snart två decenniers omvandlingsarbete knappt i vissa delar av området. Österut mot järnvägen har Sever Pharma Solutions (före detta Qpharma) och Apotek produktion och laboratorier kvar sina tillverkningsanläggningar. Stora marker ligger ännu i träda, precis som de gjorde långt innan omvandlingsförsöket sjösattes. Urban vildmark har därför länge utgjort de nybyggda kvarterens fond. Detta kontrasternas landskap, präglat av vild natur intill tät ny stad, placerar Mattias Qviström i sitt kapitel i en bredare historisk kontext. Den vilda grönska som sakta byggs bort skulle kompenseras med en ambitiös parksatsning. Men än så länge präglas Norra Sorgenfri av en mycket sammanpressad grön offentlighet. Kyrkogårdar och gamla kolonilotter finns kvar i kvarteren runt omvandlingsområdet. Men lite grönska har bevarats, eller tillförts, när ny innerstad ska skapas. Som Erik Jönsson skildrar har parkplanering visat sig vara snårigt i ett område karaktäriserat av så lite kommunal mark.

Vad omvandlingen av Norra Sorgenfri faktiskt innebär för Malmö på lång sikt är omöjligt att veta. Men redan nu säger

fallet Norra Sorgenfri en hel del om hur politiker, planerare, arkitekter och andra ser på staden som fenomen och på Malmö som stad. Efter att på olika sätt följt eller i vissa fall direkt medverkat i stadsomvandlingen vill vi med denna samling texter om Norra Sorgenfri och dess omvandling belysa frågor om stadens föreställda geografier och om hur staden mår.

Stadsutveckling kan inte förfinas i kliniska laboratorier eller pausas för att i lugn och ro dissekteras. Därför är preliminära betraktelser av pågående fall och historiska jämförelser det bästa vi kan uppbåda när det gäller att generera ny kunskap om hur vi kan och bör forma våra städer. De analyser av Norra Sorgenfri som återges i denna bok bör alltså inte läsas som ett facit av vad som blivit rätt eller gått snett. Inte heller är bidragen skrivna för att friktionsfritt sammanföras i en sammanhållen tes om läget i Malmö.

Vi har som redaktörer inte försökt att styra medverkande författares analyser till en sammanhållen slutsats. Istället hoppas vi fånga många olika aspekter av den samtida staden som föremål för planeringsinsatser genom att kombinera arkitektens fokus på den fysiska miljöns kvalitéer, planeringshistorikerns vilja att fånga bredare berättelser genom att korsläsa plandokument och kulturgeografers ambition att diskutera makt i stadens form och utformning. Medan vissa närstuderat det som försvunnit och vuxit fram i Norra Sorgenfri under två decennier använder andra omvandlingen av Norra Sorgenfri som utgångspunkt för att belysa större konceptuella och politiska debatter. Mellan de olika framställningarna finns det sådant som skaver, överlappningar i hur centrala planeringsfrågor vänds och vrids på och för att kapitlen ska kunna läsas i vilken ordning som helst eller var för sig upprepas vissa centrala aspekter. Vi lämnar det till läsaren att själv dra slutsatser om hur ofrånkomligen preliminära och delvis motstridiga analyser om läget i staden kan ligga till grund för nya stadsutvecklingshypoteser. Men vi hoppas att denna bok peppar läsare med fötterna i stadsutvecklingsarbetet att generera nya, egna hypoteser redo att testas i stadens levande laboratorier.

Noter

- 1 Britt Yngvesson, "Sorgenfri – på väg att bli attraktivt", *Sydsvenskan*, 2 mars, 2000.
- 2 Malmö stadsbyggnadskontor, *Från Värnhem till Dalaplan: Dialog-PM*. (Malmö: Malmö stad, 2004), s. 6.
- 3 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri: inför omvandling och planarbete* (Malmö: Malmö stad, 2006), s. 6.
- 4 Definition på 'Innerstad' i Svensk ordbok, se svenska.se: <https://svenska.se/so/?id=134669&pz=3>
- 5 Malmö, *Vision Norra Sorgenfri*, s. 8.
- 6 Ibid. s. 8.
- 7 Ibid. s. 9.
- 8 Ibid. s. 5.
- 9 Erik Jönsson och Ståle Holgersen, "Spectacular, realisable and 'everyday': Exploring the particularities of sustainable planning in Malmö", *City*, 21(3–4) (2017): 253–270; Ståle Holgersen och Anna Hult "Spatial myopia: sustainability, urban politics and Malmö city", *International Journal of Urban Sustainable Development*, 13(2) (2021): 159–173.
- 10 Niklas Söderberg, "Malmö-flanören. Mental karta styr stegen", *Expressen*, 7 augusti, 2000.
- 11 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram*. (Malmö; Malmö stad 2008), s. 4, 17–18.
- 12 Ibid. s. 75.
- 13 Ibid. s. 75.
- 14 Malmö Kommunala Bostadsbolag, *MKB först ut att bygga i nya moderna Sorgenfri – firar med eldshow!* (Pressmeddelande, 2015).
- 15 Cord Siegel, *Promenadhuset Iggy är finalist till Malmö Stadsbyggnadspris!* (Pressmedelande, 2021) <https://www.mynewsdesk.com/se/siegel/pressreleases/promenadhuset-iggy-aer-finalist-till-malmoe-stadsbyggnadspris-3123518>

NORRA SORGENFRI

Från idé till vision

JULIA SVENSSON

Arkitekturkritiker, Sydsvenskans kulturredaktion

GUNILLA KRONVALL

Arkitekt RIBA SAR/MSA, VD/Ägare Atelier 01 arkitektur

Radhus i kvarteret Spårvägen.

Arkitekten Gunilla Kronvall var initiativtagare till utvecklingen i Norra Sorgenfri. I sitt arbete på Malmö stadsbyggnadskontor arbetade hon fram stadens vision och genomförandestrategier för området. Här samtalar Julia Svensson, journalist och arkitekturkritiker med Gunilla Kronvall i sex akter om Norra Sorgenfri från idé till vision.

På Nobelvägen rusar eftermiddagstrafiken. Gunilla Kronvall väntar redan på restaurangen i hörnet av Industrigatan. Det har gått femton år sedan våren 2008, då vi möttes första gången för att tala om Malmös ödetomter som jag skrev ett reportage om. Platsens utseende visar att tiden gått. Snett över gatan, i kvarteret Brännaren som då var en till stora delar obebyggd tomt, har det vuxit upp bostadshus. Utmed Nobelvägen står de, upp till sju våningar höga och med fasader i tegel, puts eller plåt.

Det ensamma mindre huset i Helsingborgstegel på Industrigatan, som jag minns att Gunilla Kronvall tyckte var viktigt att bevara, står kvar.

Hur känns det att se husen växa fram här?

- Det är verkligen intressant att se hur fastighetsutvecklare och arkitekter har tolkat den ursprungliga visionen i sin design, och medan husen här mot Nobelvägen är ganska storskaliga finns det även nya hus som är mindre, samt med innehåll allt från hotell till lägenheter och radhus. En blandning och variation som är värdefull för området.

Hur det började

Hur gick det till när du fick idén om att utveckla Norra Sorgenfri?

- Jag började arbeta på Malmö stad 2002, under en tid av stor förändring. Öresundsbron och BO01 hade just öppnat. Jag jobbade på översiktsplanavdelningen, där fokus

hos mina kollegor mest låg på Västra hamnen och Hyllie. Jag blev i stället intresserad av de östra delarna av staden, med tiden till och med besjälad.

Jag hade nyligen kommit hem till Sverige efter tio år utomlands, framför allt i London, där jag utbildat mig till arkitekt. Det som engagerade mig var det sociala livet i staden, sådant som gjorde skillnad i människors vardag. Jag drogs till områden som var udda, annorlunda, utanför.

Var detta något du kände igen från London?

– Det hände väldigt mycket i London under 1990-talet, och vi diskuterade ofta stadsutveckling på utbildningen: politik, kultur, stadsbyggnad och sociala frågor. Jag bodde i östra London, i vad som varit arbetarkvarter och tidigare industriområde och som befolkades av kreativa personer, konstnärer och studenter. Jag upplevde på plats hur de här stadsdelarna omvandlades.

Hur gick det till när du upptäckte Norra Sorgenfris potential?

– Tillsammans med en kollega började jag undersöka ”Nobelvägen som barriär i staden”. Jag tittade på gatan och de öst-västliga stråk som korsar den: Industrigatan och Amiralsgatan, till exempel. Industrigatan löper som en ryggrad genom Norra Sorgenfri, en stor central stadsdel som upplevdes som otrygg. Många industrier hade lagt ner eller flyttat. Ägarbilden var brokig och ingen hade incitament att påbörja en utveckling. Det var spännande att fundera kring möjligheter: det var ingen som bodde där och det var bara folk där på dagen. De nyheter som skrevs om området handlade om prostitution, eller att någon blev skjuten på Industrigatan. För alla människor som bodde utanför Norra Sorgenfri var detta en plats man inte ville cykla genom på kvällen – och jag förestäl-

ler mig att den som bor bortom ett stort otryggt område känner sig mindre som en del av staden. Samtidigt fanns här ett mycket intressant kultur- och konstliv, föreningar, och småverksamheter.

- Jag såg framför mig hur man befolkade och använde området så att det blev en mer integrerad del av stadens kultur och gatunät. Det fanns nya detaljplaner för en del fastigheter, men eftersom det var otryggt ville ingen investera. Jag förstod att om det skulle hända något var kommunen tvungen att engagera sig.

Hur gick du till väga?

- Jag bad om att få göra en förstudie och en bred undersökande dialog 2004–2005, det som sedan resulterade i visionsprogrammet. Och visionsprogrammet var det avgörande, det som förändrade allt.
- Vi hade workshopar och föreläsningsserier. Här medverkade aktörer i området och personer ur den kommunala organisationen. Det var också ekonomer, kulturarbetare och journalister med, till exempel Per Svensson, som då var tidningen Expressens kulturchef. Vi tog ett långt kliv framåt i tanken när vi gemensamt och från olika perspektiv började ringa in hur det tidigare industriområdet skulle kunna utvecklas, utifrån sina förutsättningar och sin unika karaktär.

Detta kliv illustrerades med hjälp av visionsprogrammet och de visionära illustrationer vi tog fram. Då tror jag att många tänkte: ”Ja det är klart, så här kan det ju bli”. Det som var tydligt var att visionen var förankrad här, på just den här platsen, och den kunde inte höra hemma någon annanstans.

Att gestalta för komplexitet

Malmö var inte den första staden som utvecklade äldre centralt belägna industriområden.

Berätta om dina intryck från London.

- Där skedde på en del håll en storskalig utveckling, som jag var negativ till. Som Docklands. Det blev en arkitektur som inte hörde hemma på platsen. Men i delar av östra London kunde förändringarna ofta göras långsamt och av små grupper, av folk som ville bo och verka på platsen. Där pågick en småskalig utveckling som jag menar förädlade områden i stället för att alltför drastiskt förvandla dem. Utvecklingen runt Spitalfields Market är ett superbra exempel på de två parallella riktningarna. Man delade den historiska unika byggnaden, som var en öppen marknad med en kant av bostäder, i två delar. På den ena delen byggde ett stort fastighetsbolag ett shoppingcenter i glas med hotell och bostäder. I den andra delen renoverades arkitekturen, marknaden fick leva kvar på helgerna och ytan mellan bostäderna tjänstgjorde som fotbollsplan för barn under veckorna.
- I Norra Sorgenfri kände jag omedelbart att vi måste värna om det småskaliga. Det var trettioåtta fastigheter i området när jag började. En trend vi kan se inom stadsutveckling är att små fastigheter slås ihop till större. Här ville vi gå åt andra hållet. Låt det bli femtio, hundra eller ännu fler små fastigheter i framtiden!

Kan du utveckla dina tankar om småskalighet och en mångfald med många aktörer, stilar och funktioner?

- Som planerare måste man arbeta på ett sätt som ger plats för andra att vara med i utvecklingen. Jag ville inte vara den allsmäktiga planeraren som ritar färdiga miljöer. Jag funderade: Hur kan vi göra det här området intressant för alla möjliga spännande människor att vara med och göra något? Vi hade en vision som visade att vi var på väg

någonstans. Men den var fortfarande relativt öppen. Hur kan en bostad se ut? Hur kan ett hus se ut? Vad är en park, en plats? Vad är kultur, i den breda bemärkelsen – hur ser livet ut? En stad blir bättre för många om den är komplex i sin estetik och i sin funktion. Och jag var också ödmjuk inför mina egna begränsningar. Jag insåg om det bara var jag och en liten grupp planerare som tänkte i frågan – då skulle resultatet bli platt. Vi måste släppa in andra!

Att komplexitet är en kvalitet var alltså din utgångspunkt. Hur kunde det genomföras?

- Dels handlade det om ägarperspektivet, vem som bygger, äger och förvaltar. Har du många mindre fastigheter ger det fler mindre aktörer en möjlighet att investera och faktiskt bli ägare till en bit av staden. Små fastigheter har ett värde: man ger lokala aktörer en möjlighet. Och att sprida ägande påverkar också arkitekturen. Du får också fler hus som ser olika ut. Där var tanken att mina kollegor och jag skulle agera bollplank.
- Om du har flera lokala aktörer som bygger och förvaltar så kan du dessutom få ett större omhändertagande, ett större engagemang.

Skulle komplexiteten också omfatta stadslivet?

- Ja, stadsrum går att använda på många olika sätt. Om många känner sig hemma får du ett mer integrerat kulturellt och socialt liv. Platsen där vi sitter just nu – i korsningen Nobelvägen/Industrigatan – är inte så komplex, det är en trottoar, ett cykelstråk och så Nobelvägen. Men det finns andra delar av det nya Norra Sorgenfri där du kanske kan stanna till och få skydd mot regnet under ett väderskydd, smala stråk med en variation i materialitet, platser med träd och sittplatser för dem som bor intill och så vidare. En variation och rikedom både av intryck och i hur staden används.

- Vi hade tankar om att göra ett utomhuspedagogiskt projekt i området. Att ha matematiska symboler som konstverk och symboler i gatan – så att man skulle kunna gå ut med barn och undervisa. En sådan sak tar inte plats som en skolbyggnad skulle göra, men det påverkar det sociala livet. Vi hade en idé om vad vi kallade en socialytefaktor: att varje projekt ska erbjuda något till det sociala gatu-livet, en bänk, ett väderskydd eller ett konstverk. Vid Korvskinnfabriken på Agneslundsvägen, som runt 2010 byggdes om till gymnasieskola, byggdes till exempel sitt-möbler i tegel längs en södervägg, och här ser man ofta elever sitta.

Småskaligt ägande med många olika aktörer – var detta nytt jämfört med hur Malmö såg ut?

- Ja, det var nytt utifrån hur man tänkte i andra nya områ-den vid den här tiden. BOO1 var småskaligt, men det handlade ändå mest om de stora aktörerna. Och när man fortsatte med Västra hamnens utveckling växte fastighe-terna rätt snabbt. Det här var någonting annat.

På vilket sätt var det annorlunda?

- Det finns ett värde i att släppa på kontrollen. Bjuda in brett till en dialog och bjuda in till att folk kan köpa in sig i utvecklingen. Det är inte det mest bekväma sättet att jobba på och det blir fler att samarbeta med. Men jag tycker det är viktigt. Det utvecklar en mer varierad och äkta stadsdel, eller, det skapas i alla fall en möjlighet till att göra det.

Din roll som arkitekt var spindeln i nätet snarare än den som pekar och bestämmer?

- Som arkitekt och planerare blir man en sammanhållande kraft till alla de här aktörerna. Man blir en sparringpart-ner, en samordnare och ett stöd. Vissa aktörer är förstås

proffs medan andra som vill investera och bygga inte är så erfarna. Då får man ta hand om och stötta dem. Med samtliga aktörer gäller det att hitta vad som är intressant för just deras verksamhet och hur de vill skapa kvalitet, vad de vill erbjuda till det framtida området. Jag lade ned väldigt mycket tid på dialog och kommunikation. Vi höll även våra projektmöten på plats och vi var ”hemma hos” föreningar, fastighetsägare och verksamheter. Jag kunde varenda sten i området.

Planering, vision och genomförande

Vad var det man tänkte bygga?

- Det fanns en ganska ny detaljplan som tillät kontor och bostäder på kvarteret Brännaren. Men ingen ville investera. Området sågs som periferi av både fastighetsutvecklare och kommun. Vad gäller kvarteret Spårvägen, kommunens egen mark som fram till 2008 fungerade som parkering för bussar, hittade jag en skiss på fastighetskontoret som jag tyvärr inte har kvar. Man hade ritat tre lamellhus som skulle stå inne på kvarteret, som miljonprogramslängor.

När det kommer till Norra Sorgenfri har du ofta talat om olika sorters processer inom arkitektur och planering – om man ska ha en linjär process eller inte.

- Den linjära processen, som är det vanligaste sättet att arbeta, är ofta att man har en vision och övergripande tanke, och så gör man en skiss och en detaljplan, därefter bygger man.
- Jag tror på att arbeta ickelinjärt. Med det menar jag att utgångspunkten är att en vision inte är klar för att man gjort den. Visionen måste utvecklas, ifrågasättas och tes-

tas och vara något som flera aktörer gör till sin. Många måste äga och leva visionen. Och så jobbar man med genomförande samtidigt. Varje sak som genomförs påverkar och förändrar visionen. På det sättet lär man sig.

- Att ta sig tid och jobba mycket med dialog och kommunikation och prata och lyssna – det är ett sätt att hålla visionen, berättelsen, vid liv. Det finns en sorts magi i det, och den magin gör saker möjliga. Låter man den kraften sina och tänker att ”vi har gjort visionen, nu kan vi gå vidare till nästa steg och bygga” – då tappar man magin. Nej, i en urban kontext behöver man vara en sorts barfota-arkitekt. Man lyssnar och pratar och kommunicerar och förhandlar.

Vad var utmaningarna?

- Att det tar mycket tid. För en organisation, som en kommun, kan detta vara svårt att prioritera. Det är på ett sätt mer effektivt med den linjära processen. Men den linjära processen är faktiskt inte effektiv om man tänker på hur mycket sämre resultatet kanske blir.
- En annan utmaning var att beskriva för organisationen vad som var värdet av det här pågående arbetet, testandet och pratandet, och att paketera det som tydliga hållpunkter i en process. Det var ju ett subtilt arbete som bestod av mycket nätverkande och informell dialog.

Vilka lärdomar har du med dig från Norra

Sorgenfri kring vision och genomförande?

- Att planering handlar mycket om mänskliga relationer. Att det finns väldigt många människor och aktörer som vill vara med och göra bra stad. Och att det måste finnas en möjlighet, ett format, för att ta hand om de krafter i samhället som vill vara med.
- Stadsbyggnad är på något plan en förhandling, ett samtal mellan olika aktörer. I ett samtal lär sig alla inblandade

något, och utvecklas. Och samtalen måste pågå från tidig fas till dess att projektet är byggt och färdigt. Samtalet är en stark kraft i stadsutveckling och det är värdefullt om kommunen blir den som tar ledningen i detta samtal.

Kommunikation

Hur ville du att utvecklingen i Norra Sorgenfri skulle uppfattas utifrån?

- Jag ville att man skulle känna att ”här kan vi göra det som inte är det vanliga uppifrån-sättet att planera något”. Jag ville att människor skulle känna att ”stad är möjlig”, att man kan vara med och tänka, skapa och prata stad. Man måste inte just vara med och bygga men det finns många andra sätt att vara med. Sedan får man givetvis ett stort ansvar som kommun när man öppnar för ett sådant engagemang.

Hur såg kommunikationen ut inne på kommunen och på stadsbyggnadskontoret?

- I början jobbade jag med Norra Sorgenfri ensam men utvecklade det ganska snart till ett förvaltningsövergripande projekt, samt samarbetade nära med en kollega på fastighetskontoret, Jan Holmberg. Att projektet var förankrat i olika förvaltningar var en viktig kvalitet, för att ha mandat och komma med snabba lösningar. Förutom representanter från de olika förvaltningarna fanns en styr- och beställargrupp. Halva min tid betalades under några år av fastighetskontoret. Jag var då både exploatör och planerare samtidigt, det gjorde att jag hade ett stort mandat. Och vi hade politiskt stöd. Vi var en bra arbetsgrupp. Vi hade ett antal fördjupningsarbeten kring genomförandestrategier och de olika

förvaltningarnas behov. Men vi hade samma vision och samma värderingar som grund, och var ett team som samarbetade nära.

Du har talat om "samtalet om staden som ett sätt att jobba med planering och arkitektur". Vad var utgångspunkten för er kommunikation?

- Vi skapade en struktur för kommunikation och dialog här i Norra Sorgenfri. Vi hade informationsmöten som var öppna för alla ungefär en gång i halvåret där det handlade om att berätta om läget just nu. Vi hade också möten för varje kvarter, om saker som rörde till exempel kvarteret Smedjan eller kvarteret Brännaren. Utöver det hade vi en massa individuella möten. Under en period hade vi en utställning i den gamla korvskinnsfabriken om områdets historia och om visionen. Där fick även allmänheten komma med idéer och frågor.

Vad tänkte ni om de bilder ni tog fram för att illustrera visionen?

- Vi engagerade illustratören David Wiberg till att göra tre visionsbilder, tre nedslag i den urbana karaktären, som vi tänkte att det kunde se ut här i framtiden. Vi ville gestalta småskalighet, komplexitet, täthet och mångfald – och att det skulle kännas som stad. En bild föreställde Industriegatan, med bebyggelse i varierad skala. En föreställde ett bevarat bussgarage med nytt innehåll och bostadsbebyggelse omkring. Den tredje bilden skulle visa hur det kunde vara att bo i Norra Sorgenfri, och där visade vi en innergård, en cykel, en tvättstuga i bottenplan och balkonger.
- Vi ville att perspektivet skulle vara ögonhöjd och att bilderna skulle ge en "Sorgenfri-känsla", i både färg, materialitet och folkliv. Bilderna är gul-brun-röd-svarta i färgen och i alla bilder finns det något bevarat och något nytt.

David Wibergs bilder var jättebra, han lyckades förmedla rätt känsla.

- Vi jobbade med bilderna i nästan tre månader, vilket säger något om hur viktiga vi tyckte att de var. Men senare tog vi också fram nya bilder efter hand, till exempel till det fördjupade planprogrammet 2008, för att det skulle kännas att visionen utvecklades.

Det pågick vid den här tiden mycket diskussion om gentrifiering – och hur man handskades med social ojämlikhet när man planerade nya stadsdelar.

- Gentrifiering var ju inte applicerbart här, inga boende trycktes bort. Däremot fanns det en annan problematik, som vi upptäckte tidigt: Hur kan kulturliv och annan småskalig verksamhet finnas kvar? Inte bara konstnärer i ateljéföreningar, utan många olika sorters mindre verksamheter. Frågan var: kan dessa finnas kvar som en del av de nya boendemiljöerna? Vi arbetade med frågan på olika sätt och kontinuerligt: vilka åtgärder behöver, och kan, vi vidta?

Vad kom ni fram till?

- Återigen handlar det om komplexitet. Vad gäller ateljéföreningarna så samlade vi en grupp med kontaktpersoner från olika verksamheter, där vi kunde jobba och samtala konkret tillsammans. Jag kunde fråga kommunens sida marknadsföra ateljéföreningarna gentemot fastighetsägare: hur kan ni som utvecklare bidra till det viktiga kulturlivet?

Vilka var utmaningarna?

- En utmaning var att ateljéföreningarna knappast är en homogen grupp. Man hade olika syn på om man ville vara en del av utvecklingen eller om man var motståndare till den. Jag tror att det var lite för tidigt att lösa frågan om

ateljéföreningarna just då. Men det handlade om att skapa en förväntan om att ateljéerna skulle kunna vara kvar och olika strategier för hur det skulle kunna ske. Vi startade samarbetet Kulturzon Norra Sorgenfri med bland annat Cirkulationscentralen och Addo, där vi försökte bygga upp olika metoder för hur konstnärer skulle vara en aktiv del av utvecklingen. Till exempel försökte vi hitta en ekonomisk strategi, hur skulle ateljéföreningarna kunna få ekonomisk ersättning för idéer och därmed en annan status i projektet? Det kan bli fel när man pratar om ateljéföreningarna som utsatta, de ska vara med, de är aktörer, de är en viktig del i området!

I kvarteret Spårvägen, den del av området som nu är byggd och där vi sitter i dag, finns inga ateljéer. Hur ser du på det?

- Det är tråkigt. Jag lämnade projektet 2010, och efter att jag slutade, har jag uppfattat det som, blev planeringen i Sorgenfri mer av ett traditionellt linjärt arbete och kontaktytorna mellan kommun och verksamma i området mer begränsade. Det var i alla fall en feedback jag fick från flera aktörer.
- Det fanns en idé om att göra ett kulturprojekt i bussgaraget, där man med ganska små medel skulle ha kunnat göra ett ateljéhus. Det fanns en förebild i Amsterdam: På andra sidan floden från Amsterdams centrum finns en stor lokal, NDSM Werf, där kreativa personer har byggt små hus inuti den stora varvsbyggnaden. Väldigt enkla volymer, för små företag och konstnärsateljéer. Den typen av projekt skulle ha varit intressant för Norra Sorgenfri. Det är mycket svårare att få ekonomi att kunna ta låg hyra i ett helt nybyggt hus.
- Det handlade dels om Båghallarna, som är det hus som hyser Konsthögskolan idag. Men också om den jättestora hallen som i stället revs. Där kunde man haft inomhus-

basketplaner och ateljéer. Tanken var att flera kommunala förvaltningar skulle vara med och fylla projektet, som var tänkt som en hybridbyggnad. Det händer något intressant när man blandar till exempel kultur och sport!

Ni beviljades EU-bidrag för bussgarageprojektet men staden valde att tacka nej. Varför?

- Pengarna var tänkta för att anställa två personer under tre års tid. En person för att göra förändringar i lokalen, så att det skulle gå att befolka den. En person som kunde hjälpa till att skapa en organisation med aktiviteter så att det blev en byggnad man ville vara i. Det fanns tak och väggar, så vi var ju hemma! Men politiken ville inte detta, med motiveringen att man ville satsa mer på andra områden i Malmö.

Den mest omskrivna platsen i Norra Sorgenfri har varit kvarteret Brännaren, just här. Tomten befolkades vid starten av projektet av bostadslösa samt av konstnärer som gjorde projekt på platsen. Här fanns också en skateramp som var internationellt känd. Senare beboddes tomten av EU-migranter. Hur arbetade ni med detta?

- Jag jobbade med Norra Sorgenfriprojektet under åren 2004 till 2010 och till viss del som konsult även under 2011. Under de åren var det mer okomplicerat och positivt, det var mest skejtare och konstprojekt. Men jag tror det blev klurigare för dem som jobbade med projektet senare.

**Hur tänker du som arkitekt när arkitekturen
plötsligt hamnar i den här typen av diskussioner
– vem har rätt till det offentliga rummet?**

- Under det skede jag jobbade var det som sagt ingen konflikt, så just det har jag svårt att svara på. Stadsutveckling är en förhandling mellan olika parter, behov och krafter. Varje förhandling är en unik situation, just där, just då. Så därför går det inte att ge något generellt svar. Däremot är det viktigt att ha koll på om någon far illa, eller om det finns miljöfara för omgivning och liknande.
- Apropå detta: i planering finns det, menar jag, en underliggande kraft som söker ordning och förutsägbarhet. Men det är viktigt att det också finns sådant som inte är helt i ordning, oförutsägbarhet. Vill man ha mångfald och ett rikt stadsliv måste man också vara beredd på att ta konflikt, inte vara rädd för konflikt eller se konflikt som ett misslyckande. Även om det kan vara svårt i stunden är konflikt en nödvändig del av den här typen av stadsutveckling.

Arkitekturen

**Hur tänkte du kring utseendet på den nya
stadsdelen, kring estetik och arkitektur?**

- Ambitionen var att ha en ganska stor öppenhet. Vi ville inte bestämma för tydligt hur det skulle se ut. Däremot utgick vi från en löst hållen materialpalett: sten, tegel, metall och skivmaterial. Det vi ville undvika var den sortens vitputsade hus som finns i Västra hamnen och liknande, de passar inte i den här industriella miljön. Sen ville vi att husens bottenvåningar skulle bearbetas för att få en detaljrikedom, så att fasaderna var så kallat djupverkande och hade ett bearbetat uttryck. Men det

vi framför allt ville var att få tillbaka idéer, att fastighetsutvecklare och deras arkitekter skulle komma med tankar: hur skulle vår arkitektur kunna se ut, hur tolkar vi visionen?

- En sak som var viktig för arkitekturens uttryck var att ha små fastigheter och inte för stora kvarter. Det påverkar gestaltningen som helhet. Att vi delar in ett kvarter i fyra hörn – då blir det ett varierat uttryck – fyra hus som ritas av olika arkitekter – även om husen byggs i samma material. Vi tänkte att bara en sådan sak kommer att ge en viss rikedom till området. Däremot ville vi inte ha ett spretigt uttryck utan just liknande material, men med viss variation och unika detaljer mellan varje hus.

Hur tänkte du kring befintliga byggnader – bevara eller inte?

- Ambitionen var att bevara så mycket som möjligt. Och inte bara bevara de allra finaste byggnaderna. Också stora och enkla hallar kunde få ny användning. Min syn är att om man bara bevarar ett par stycken hus, de allra finaste, blir det inte så intressant. Ibland kanske det inte handlar om en viss byggnad utan om en miljö – att tre byggnader har ett fint förhållande sinsemellan – en gård eller en passage, som är intressant. Hus som stått länge på en plats måste få den respekt de förtjänar. Samtidigt måste man ha förståelse för ekonomin i utvecklingsprojekt och hitta lösningar. Om markägaren bevarar en äldre struktur kanske han kan få bygga högre intill.

Hur ser du på relationen mellan nytt och gammalt?

- Övergången mellan det nya och det gamla är intressant. Mina tankar var att man kan göra detta på olika sätt. Man kan anamma en viss materialitet eller karaktär, göra något som ligger nära det befintliga uttrycket. Eller så kan man göra något som verkligen bryter av, det är

också ett sätt att visa respekt. Miljöer är viktiga, har man en fastighet med stora rumsliga kvaliteter kan det vara synd att bara klämma in vanliga bostäder där. Det kan vara fint att återanvända och utveckla dessa kvaliteter.

Hur såg fastighetsägarna på att bevara äldre strukturer?

- Jag hade dialog med samtliga fastighetsägare, och med dem som ville utveckla sin fastighet pratade vi särskilt mycket för att hitta god samverkan. Man måste utgå från att varje fastighetsägare har sina personliga preferenser och affärsupplägg. Men också: Vad ser jag som planerare som viktigt för hela området? Var kan vi mötas och få ihop någonting bra?

Var det här sättet att planera särskilt viktigt på just den här platsen?

- I stora delar av Norra Sorgenfri var det privata markägare, vilket innebär att jag som planerare fick jobba genom dialog och till viss del genom olika incitamentsmodeller. Den samordnande delen av arbetet var väldigt viktig för att skapa något gemensamt i hela området. Området var slitet och ruffigt och inte en plats där någon skulle köpa en bostad. Ingen skulle ha velat investera som det var då, det hade varit för osäkert.
- Men, när kommunen säger: det här området är prioriterat, det ska bli så här intressant och attraktivt, vi kommer investera både planeringsresurser och i de gemensamma rummen, och vi finns här som dialogpart och driver frågan framåt, då kan en fastighetsägare bli intresserad och våga utveckla. Om man inte tar den här rollen som stad finns risk för en ganska negativ utveckling. Kanske skulle det i stället ha blivit ett område med fula billiga hus, som enkla punkthus med parkering omkring.

Skulle det inte ha varit bättre för staden att behålla området som det var, så att kulturlivet kunde ha billiga lokaler här?

- Jag vill att kulturlivet ska vara kvar. Men det är ett högt pris för staden som helhet att ha kvar ett stort otryggt område så här centralt. Norra Sorgenfri låg som en barriär som klippte av staden mot de östra förorterna. Utmaningen är att få in bostäder i området men ändå behålla mångfalden i stadslivet. Det gynnar hela staden att utveckla området, men det bör ske långsamt. Man måste öppna attraktiva möjligheter för fastighetsägare att investera och utveckla men samtidigt ställa krav från kommunens sida. Att ha kvar verksamheter och befintliga byggnader. Att bygga god arkitektur.

Hur går det till?

- De tidiga skedena är en magisk fas där allting är möjligt. Det är otroligt viktigt vilken riktning man väljer. Om man startar en dialog tidigt, redan innan planeringsunderlagen är klara, då skapar man relationer. Relationerna gör att man sedan kanske lättare kan ställa krav och landa i något som blir bra för alla involverade. Att skapa tillit är jätteviktigt.

Vilka var utmaningarna?

- Att få de aktörer som ville investera i området att förstå att ”det ni bygger nu ska vara en del av det här nya positiva området”. Det är ett stort kliv mentalt att föreställa sig något som kommer att bli väldigt annorlunda, att tänka från det ruffiga nuet till en positiv framtid.
- Det var lättare att arbeta med de lokala fastighetsägare som skulle bygga och sedan behålla och förvalta husen, de hade ett långsiktigt perspektiv. Fastighetsägare som ville sälja direkt ville kanske skapa enkla kostnadseffektiva hus. Sedan är det en utmaning att få till en blandning av

lägenheter. I ett område som ännu inte blivit så attraktivt gör många aktörer gärna hus med ettor och tvåor där människor kanske inte stannar så länge. Men vi ville ha treor, fyror och kanske också femmor. Både bostads- och hyresrätter. Och att bo här kanske skulle vara annorlunda än att bo någon annanstans och locka en annan målgrupp än de som vill bo i en vanlig trea med vita gipsväggar. Någon kanske vill ha en rå etta på hundra kvadratmeter med högt i tak som de inreder färdigt själva?

Var det också något som gick lättare än ni trodde?

- Många gick i gång på att jobba med industrikaraktären inom arkitekturen. Man uppskattade att det fanns en tanke om vad helheten skulle bli och att det fanns en inriktning för vilken karaktär området som helhet skulle ha.

Vilka lärdomar fick du med dig?

- Dels hur viktigt det är att ha en bra dialog med fastighetsutvecklare och deras arkitekter. Att det finns ett tillitsfullt samtal där alla parter är med. Att kommunen vågar ställa krav, och att jag som planerare är tillgänglig, kommunikativ och närvarande. Men också hur viktigt det är att ha en tydlig tanke om karaktären på ett större område, där varje del är en pusselbit. Det är välgörande att sätta en sammanhållen karaktär på ett större område, det skapar ett lugn, och vissa begränsningar uppmuntrar kreativiteten.

Kvarteret Spårvägen

Den första etappen av Norra Sorgenfriprojektet börjar nu bli färdig – kvarteret Spårvägen där kommunen ägde marken och därför kunde välja vilka som skulle få utveckla projekt. I mitten av kvarteret finns ett torg, och gatunätet viker av en del från rutnätsprincipen. Platsen har redan fått uppmärksamhet för sin arkitektur, bland annat för flerbostadshuset med växtbehängd cortenfasad av Siegel arkitekter och stadsradhusprojekt i tegel av Belleville arkitektkontor respektive av arkitekterna Förstberg Ling.

Hur tycker du att det har blivit?

- Det finns flera väl genomförda hus och en helhet som främjar vardagligt stadsliv. Framför allt tycker jag om vissa platser inuti kvarteret Spårvägen, där husen tillsammans bildar fantastiskt fina stadsmiljöer. Jag blir riktigt glad för det jag ser.

Kvarteret Spårvägen ligger på kommunens egen mark. Det speciella här är att man gick från en till tjugo aktörer – berätta om det.

- När vi började jobba med området var det en bussupställningsplats. Vi insåg att kvarteret Spårvägen blir den första etappen av Sorgenfri. Detta eftersom det kommer vara viktigt för helheten, för förverkligandet av visionen, att kommunen går först. Och dessutom är det den del av Norra Sorgenfri som ligger närmast centrum, in till Rörslöjstaden. Vi delade upp kvarteret i många mindre byggrätter. Vi gjorde en urban struktur och sedan fick man anmäla intresse. När marktilldelningen gjordes hade jag slutat. Men jag vet att man jobbade med dialog och att få in en bredd av olika aktörer. Sedan har det blivit aningen mer storskaligt än det var tänkt från början. I flera kvarter blev det två aktörer istället för fyra, och man har puffat upp höjden på några hus, särskilt ut mot Industrigatan.

Vad var specifikt just i kvarteret Spårvägen?

- Det var fem hektar stort. Det fanns gamla hallar, både båg-hallar och stora öppna hallar som byggts senare. De hade taklanterniner vilket gjorde att det var fantastiskt ljus därinne. Ambitionen var att behålla de flesta av hallarna och att bygga småskalig stad runtomkring.
- Det här var åren efter BOO1 och det diskuterades väldigt mycket vad som är hållbar stadsutveckling. Jag bjöd in ett nätverk av arkitekter i London som jag kände, R/E/D (Research in Environment + Design), till en workshop om hållbar stadsutveckling i Norra Sorgenfri. Vi diskuterade stadens mikroklimat. Malmö är en blåsig stad – hur kan vi skapa en miljö som är behaglig mellan husen? Vi skissade fram en tanke om att ha ganska många och ganska små slutna kvarter, för att ändå ha privata innergårdar. Och lägga de här kvarteren på ett sätt som bryter vinden. Vi gjorde den skissen tillsammans. Sedan lät jag ett arkitektkontor, Arken, rita upp volymerna i 3D, det kunde vi inte göra själva på kommunen på den tiden. Efter det tog jag hjälp av Erik Johansson, en forskare på Lunds tekniska högskola som jobbar med just mikroklimat. Vi matade in 3D-modellen i hans klimatprogram och justerade volymerna och gatorna i dialog tills vi fick ett så bra mikroklimat som möjligt samtidigt som jag kunde hålla koll på att det blev bra stadsrum och en fin helhet. Det var verkligen många involverade! Småskaligheten var ingångsvärdet – och sedan att jobba med mikroklimatet som en kvalitet för hela området.

Hur tänkte ni kring boendemiljön?

- Vi skapade en helhet med ett antal kvarter för lägenhetsbostäder. Mot den lugnare Celsiusgatan, med träd och koloniträdgårdar, lade vi in kvarter för radhus. Det var väldigt medvetet då vi ville ha en bredd av flera sorters bostäder. Det har blivit väldigt bra och en viktig del av

karaktären i området. Vi skrev i planprogrammet att vi gärna ville experimentera med olika bostadstyper, till exempel loftlägenheter och bokaler.

Den planerade grönskan ser man inte mycket av idag.

- Gatukontoret har jobbat med grönska och trädplantering längs Industrigatan. I visionen fanns också grönska lite överallt inuti kvarteret. Jag ville skapa ett grönt torg fyllt av träd, nästan som en liten skog, intill Nobelvägen. Just för att det behövs mer grönska i området – inte minst vid just här vid den högt trafikerade gatan. Fast det gröna torget har man tyvärr tagit bort och ersatt med fler bostadshus – och jag tycker kanske att det blivit för lite grönska särskilt i den delen av kvarteret.

Är inte detta en stor miss? Meningen var väl att kommunen skulle sätta standarden för området och föregå med gott exempel.

- Det har blivit ett lyckat kvarter på väldigt många sätt men den där viljan att klämma in fler byggrätter finns ofta, antingen från tjänstemannahåll eller från politiken. Spårvägen var det första kvarteret som byggdes. Då behöver man ha riktigt hög svansföring för att visa vad som är möjligt men också vad som förväntas av andra fastighetsägare längre fram! Så ja, jag ser ett par missar: Att man rationaliserade bort den gröna parken och att man rev mycket av de gamla hallarna. Hallarna var ett unikt rum, som hade bidragit med en annan skala, en förankring på platsen. Man ska vara aktsam om det som är unikt, även om husen är oisolerade och lite fula. Man bygger inte den typen av stora volymer centralt idag.

Är det något som blivit exakt som du tänkt dig?

- Nej, för jag har inte tänkt någonting exakt! Snarare hade jag visioner kring de stora dragen för att därefter, i samtal och samarbete tillsammans med andra, se vad det blir av det hela. Hösten 2023 har jag haft nöjet att återkomma till Norra Sorgenfri när jag tillsammans med Jörgen Andersson (bloggen [Norrasingenfri.nu](https://norrasingenfri.nu)) genomförde en serie stadsvandringar i området. Inför en bred publik fick politiker, planerare, fastighetsutvecklare, konstnärer, arkitekter med flera reflektera kring områdets utveckling, både kring det som är genomfört hittills och kring hur Norra Sorgenfri kan komma att utvecklas framåt. Det engagerade samtalet om vad området är och kan bli är fortfarande i högsta grad levande, och visionen utvecklas.

NORRA SORGENFRI SOM PERIFERI, BARRIÄR OCH FALL

JOHAN PRIES

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet

ERIK JÖNSSON

Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet

MIRIAM NEGASH

Skribent och utbildad samhällsplanerare

Periferins stadsmässighet

När det som skulle bli Sorgenfri industriområde började ta form i slutet av 1890-talet byggdes de nya fabrikerna i huvudsak på åkermark. Det skulle dröja lång in på 1940-talet innan merparten av alla tomter, uppdragna längs ett gatunät som följde åkrarnas gamla gränser, var bebyggda.¹ Stadens epidemisjukhus och arbetsinrättning hade byggts i närheten redan innan industrier-na etablerats och söder om industriområdet anlades Malmös nya kyrkogårdar i tre etapper, från 1870 till 1904.

Malmö gasverk lämnade i slutet av 1890-talet Stora Nygatan inne i Malmös etablerade stadskärna för att flytta in i ett nybyggt borgliknande komplex längs St Knuts väg. Här producerades varje år gas med hjälp av tusentals ton kol importerat från England.² 1898 invigdes en ny järnvägslinje, den som kommit att kallas kontinentalbanan, öster om området. Järnvägens stickspår snitslade steg för steg sig in i Sorgenfri, och försåg fabrikerna med råmaterial och tillgång till marknader långt bortom staden. Den första tillverkningsindustrin som kom att etablera sig i det nya industriområdet var Malmö Oljeslageriaktiebolag, som flyttade in i nybyggda lokaler samma år som järnvägen invigdes.³

Som journalisten Martin Andersson påpekat var det perifera läget en förutsättning för denna nya typ av storskaliga industriområden. I stadens ”sydöstra hörn” erbjöds plats åt ”en rad tunga, många gånger giftiga och illaluktande industrier” med förhoppningen att inte ”vinden, som oftast är västlig, skulle sprida odörer över staden”.⁴ Hur det luktade när vinden låg på från öst är inte svårt att tänka sig, speciellt efter att även Malmös stora renhållningsverk förlades till området strax efter sekelskiftet. Femton tusen latrintunnor tömdes där varje vecka.⁵

När staden under 1920-talets bostadsbrist byggde tillfälliga nödbostäder tvärs över gatan från latrinuppsamlingsplatsen var deras dåliga rykte inte förvånande. De faluröda trälängorna med vita knutar kallades omväxlande för Pinnahusen eller Hollywood på grund av sin kulissliknande karaktär. Men trots att de enkla husen såg ut som en tillfällig lösning kom de att stå

kvar. Först efter fyrtio år, och med nära tvåhundra hyresgäster kvar, revs de 1965. Nu återstod endast berättelsen om hur stadens fattiga förr förpassats till utkanten, förevigad i proletärförfattaren Mary Anderssons klassiska dokumentärroman *Sorgenfri*:

Hollywood, de fattigas rike, här bor de allra fattigaste i Malmö. Hollywood benämns ofta som slumområdet nummer ett och här bor alltifrån de mest utslagna, folk som blivit vräkta, folk som råkat bli sjuka, arbetslösa, skilda, gamla eller på annat sätt sådana som råkat komma lite vid sidan om. Ett har dom gemensamt, den stora fattigdomen, den största, hårdaste och skoningslösaste domen som finns.⁶

Det Sorgenfri som Mary Andersson beskrev präglades av stora barnaskaror och fattigdom hos en befolkning levandes i sådan misär att husmödrar, åtminstone i romanens värld, smög sig ut på åkrarna för att stjäla grönsaker. Mary Andersson kontrasterade mellankrigstidens urbana fattigdom med den mellanmänskliga gemenskap, vänskap och kärlek som spirade under Sorgenfris knappa livsförhållanden. Dragiga plankväggar eller ej, så värmdes det lilla livets solidaritet även på stadens kant.

Precis som så många andra vittnesmål från fattiga kvarter i stadskärnor världen runt ledde rivningar till mer än höjd teknisk bostadsstandard eller tomma tomter redo att bebyggas. Samma stadsomvandlingsprocess slog sönder en gemenskap som under decennier tagit form. Men trots vissa likheter blir det missvisande att tala om Sorgenfris Hollywood som slumsanerad innerstad på samma sätt som de rivna Klarakvarten i Stockholm, eller Lugnet och Karoliområdet i Malmö. Hollywoods nödbostäder hade kanske samma täthet och myller som Klara, Lugnet och Karoli, men låg i ett annat läge i stadslandskapet inklämt mellan stora, smutsiga industrier. Dock befann sig inte Hollywood längre på stadens kant när det revs. Staden hade då redan hunnit växa runt och bortom Sorgenfri.

Hollywoods Pinnahus stod i detta läge i tydlig kontrast till de hypermoderna betonghus som på 1950-talet uppfördes tvärs över gatan såväl som längre ut från stadens centrum – och som tydligt var på väg att ingjuta den urbana periferin med nya betydelser.

Både Sorgenfris industrier och Hollywoods träkåkar exemplifierar föreställningar om urban periferi förknippade med idéer om vissa människor och verksamheter som olämpliga för den egentliga staden. Sorgenfris nödbaracker, avfallsanläggningar och industrier illustrerar var och en ambitioner att göra stadskärnan mer sund och låta föroreningar och misär förpassas till stadens kant. Ur syn, ur sinne.

Men denna idé om att förlägga smutsen till stadskanten var redan i förändring när Hollywood tömdes. Istället kom efterkrigstidens stadsrand att präglas av storskaliga bostadsområden tänkta att erbjuda allt åt alla. Moderna hus med centralvärme, badrum och standardiserade ljusinsläpp omgärdades av en uppsjö kommunala fritidsanläggningar, idrottshallar, mötesplatser liksom generösa och mångskaliga landskap som vävde in grönskan i stadens själva struktur – även om de hårt odlade skånska slätterna oftast bara hade skärvor av natur kvar när efterkrigstidens nya stadsdelar anlades. Nya periferier uppfördes i rasande fart och stod plötsligt i kontrast mot en allt mer sliten innerstad, som med boulevardernas nedgångna skrytbyggen som undantag i princip bestod av hypertätt sammanpressad kvarterstad där ljus, luft och grönska var en lyx som var få förunnat.⁷

Ju längre efterkrigstiden rullade på, desto mindre passade Sorgenfri industriområde, såväl som Hollywood, in i dessa urbangeografiska motsatspar. Stadsdelen fortsatte vara en plats för det som antingen bannlysts från – eller åtminstone inte längre fick plats i den gamla innerstaden, samtidigt som tågspårens dragning runt och genom området hade skapat en logistisk konkurrensfördel för områdets företag. Inte längre längst ut på stadens kant stod Sorgenfri industriområde nu i allt skarpare kontrast till hur välfärdsstadens nya periferier tornade upp sig i Rosengård, Söderkulla, Persborg och Augustenborg.

2000-talets planerares idé om att utöka innerstaden som en värdefull arkitektonisk och social miljö är också formad av tanken om kärna och utkant som stadens definierande element. Innerstad som samtida stadsbyggnadsideal springer ur en kritik av den omvärdering och uppvärdering av stadens periferi som efterkrigstidens modernistiska ytterkantsområden innebar. Detta svar på de nya utkanternas anspråk på att erbjuda en ny och bättre typ av stadsmiljö har sitt ursprung i en spretig 1960-talsdiskussion, sammanflätad med en rad olika kamper förda av rörelser med social bas i de allt mer övergivna stadskärnorna.

De som är intresserade av stadsgeografi eller arkitektur förknippar idag ofta dessa debatter med ett fåtal kanoniserade kritiker välkända från olika grundkursers litteraturlistor: Jane Jacobs, Richard Sennett, Jan Gehl och kanske till och med Henri Lefebvre eller William H. Whyte. Under det sena 1960-talet och tidiga 1970-talet hade dessa tänkare ännu inte etablerats som självklara referenspunkter, utan var snarare del av ett vildvuxet samtal som sträckte sig långt utanför akademien. Hyresgästaktivister, husockupanter, konstnärer och gräsrotter kämpade på olika sätt för mer offentlig service i stadsdelar som drabbades av resursbrist, i USA drivet av en accelererande *white flight* till informellt segregerade villaförorter. Utifrån olika intressen slog de alla fast att den av så många fruktade innerstaden var värd att rädda.

Att dessa platser efterkrigshistoria idag oftare återges med referens till Jane Jacobs romantiska vardagsscener än svarta pantrarnas affischkampanjer, där slumvärdar likställdes med barnätande råttor, hade troligtvis förvånat många av dessa områdets invånare om de för ett halvsekel sedan tillfrågats om hur deras kvarter skulle bli ihågomna. Av alla de röster som ville försvara och omvärdera de allt mer övergivna och fruktade stadskärnorna så har de som kulturellt bitit sig fast varit de som lyfte fram arkitektonisk form snarare än formuleringar som talade till klass, etnicitet, rasifiering och ojämlikhetens urbana geografier. Årtionden av ökande intresse för, och investeringar

i, stadskärnorna enligt gentrifieringens spekulativa mönster har nu förändrat både vem som använder dessa platser och hur de används. Trots det lever synen på den fattiga stadskärnans autentiska gemenskap framfört i en handfull av 1960-talets bohemiska arkitekturteoretiker kvar som ett eko av en sedan länge svunnen tid.

Men innerstadens omkodning från nött och nedgången till en nostalgisk stadslivsscen var inte något som bara ägde rum i städernas mitt. Mitten av 1900-talets optimistiska inställning till stadens nya och moderna utkanter – nära sammanvävt med den systematiska förflyttningen av resurser, kapital och människor ut ur innerstaden och till de nya områden som byggdes på städernas kanter – naggades allt mer under århundradets slut. Rekordårens förhoppningar om att klassamhällets ojämlikheter hörde det förflutna till visade sig förhastade. Istället för att med bulldozers utrota urban fattigdom återskapades ojämlikheten, men med nya geografiska former. Villamattorna som bredde ut sig under och efter miljonprogrammets slutfas fångade upp de mer välbärgade stadsborna, i Malmös fall framförallt i kranskommuner som Staffanstorps, Vellinge och Lomma. Samtidigt tenderade de höghus som under 1970-talets början byggdes längst ut på stadens kant att få en annan social geografi än liknande områden byggda mer centralt några år tidigare. De blev i många fall hem för de mindre bemedlade som hållit ut i innerstadens billiga rivningskontrakt tills grävskeporna kom. Ytterkantens områden stod därmed allt mer i kontrast både till varandra *och* till innerstaden vad gällde arkitektur såväl som socio-ekonomisk och etnisk sammansättning.⁸

Distinktionen mellan ytterkant och stadskärna levde kvar, men med en allt mer omkastad syn på vad som var av värde. Istället för att se stadskärnornas decennielånga förfall som ett problem lyftes istället deras möjligheter upp. Samtidigt blev förorten den nya problemzonen. Det är inte svårt att förstå hur nya, romantiska föreställningar om innerstadslummens gemenskap och gatuliv förstärktes av kontrasten till villamattans

små uppradade lådor. Svårare är kanske att förstå hur idén om innerstadens gemenskap också ställdes i kontrast till fattigdomens nya ytterkantsgeografier, vilkas täta sociala band redan på 1970-talet avfärdades som mindre autentiska och genomsyrade av en djupare alienation än stadskärnans gamla slum.⁹ Planerarens förhoppningar för stadskärnorna kring år 2000, i Malmö såväl som på många andra platser, uttrycktes måhända ofta i termer av kvarterstadens överlägsna typologi. Men omdömen om innerstaden som arkitektonisk form går inte att skilja från hur stadens skiftande sociala geografi påverkade på vilka sätt byggnadernas typologier lästes. Den emotionella energi som laddade innerstaden med nya positiva betydelser var klassamhällets nya urbangeografier, och hur stadens periferier allt mer sammankopplades med migration, fattigdom och nya idéer om "utanförskap". När innerstaden sammankopplades med de fattigaste sågs denna del av staden, dess byggnader och dess rumsliga form som utan värde. När de fattiga efter "slumsaneringen" drivits ut från den nedgångna innerstaden och istället koncentrerades i höghus ägde en estetisk omkodning av arkitekturen succesivt rum. De estetiska omdömena må riktas mot olika platser i samhället med olika rumsliga karaktärsdrag, men vem som gör dessa omdömen och hur de görs är slående lika på samma sätt som att de fattiga, nedtrampade och bespottade spelar en avgörande roll i hur staden estetiskt kodas som områden värda att vårda och områden som det vore bäst om de bara försvann.

1990-talets Malmö hade aldrig Hamburgs ockupationskvarter eller New Yorks *urban homesteaders* som genom att renovera övergivna sekelskifteshus gjorde anspråk på besittningsrätt. Men staden hade gott om lediga lägenheter, rivningskontrakt, billiga lokaler för ateljéföreningar och till och med en och annan husockupation.¹⁰ Samma processer, kreativa som destruktiva, som först utarmat och sen lämnat stadskärnans täta kvarterstad öppen för nya gruppers anspråk på så många platser omvandlade också Norra Sorgenfri.

I en stad redan pressad av textilindustrins nedgång blev

den lågkonjunktur som utlöstes av oljekrisen 1973 början på slutet för Kockumsvarvet, Malmös viktigaste tillverkningsindustri med nära sjutusen anställda och långt fler arbetande för dess otaliga underleverantörer.¹¹ Kockums fall föregicks dock av en annan malmöitisk storindustris kollaps. Addo, som tillverkade mekaniska räknemaskiner, startades 1918 och flyttade till Sorgenfri industriområde 1933 när företaget tog över Äggcentralens lokaler i hörnet av Östra Farmvägen och Industrigatan.¹² Genom åren kom Addo att steg för steg bygga ut ett fabrikskomplex här som breddade ut sig över ett helt kvarter. Med ettusen sexhundra anställda var detta stadens näst största privata arbetsgivare när Electrolux köpte företaget 1972.¹³ Året efter köpte Malmö kommun Addofabrikens tomt mitt i stadsdelen mot löften om att Elecotrolux skulle behålla sin verksamhet i staden. Men redan ett år senare inledde företaget avvecklingen.¹⁴

Den gamla periferin började med andra ord allt mer präglas av samma sorts kapitalflykt och postindustriella kris som den äldre innerstaden. Sorgenfri industriområde blev nu en halvt övergiven del av staden, vilket innebar nya möjligheter att tas i bruk på nya sätt. Ett kulturliv, med både mer konventionella och mer kaotiska subkulturella inslag, sprang fram. I förordet till en bok om ateljéföreningen Läderfabriken, som under slutet av 1980-talet huserade i en numera nedbrunnen industrilokal mitt i det som nu är omvandlingsområdet, beskrev konstnärerna Åsa Maria Bengtsson och Peter Dacke hur området framstod för dem:

Från ateljéfönstren kan man ana ett helt sekel. En nedlagd kemikaliefabrik, en tvålfabrik och konsulatet. Tusentals kvadratmeter stora lokaler i kommunens ägo, så förfallna att de aldrig mer kommer att kunna användas. Om man i fantasin stänger av trafiken är det precis som på landet, man blir ett med det bortglömda på andra sidan gatan.¹⁵

Var Sorgenfri då en del av innerstaden vid 1990-talets början? Med tanke på att Malmös östra förorter och nya industri-

områden sedan länge låg färdiga bortom Sorgenfri, att tege-larkitekturen från decennierna runt 1900 påminde om Malmös förstäder och att platsen präglades av en kris snarlik den som så intimt förknippades med den nedgångna innerstaden skulle man kanske kunna säga det. Men det var inte bara läget i stadens nu-mera igenväxta utkant som skilde Sorgenfri från de mer centrala stadsdelarna.

Sorgenfri industriområdes ofta nedgångna industribygg-nader låg inte insprängda i eller mellan bostadskvarter. Området präglades istället av det rena industriområdets utspridda urbana form, lämpad för stora platskrävande anläggningar som latrinde-påer, bussgarage, lagerlokaler och stickspår. De bitar av området som övergivits av den krisande industristadens aktörer användes på olika sätt nu av människor från andra delar av staden. Konst-närer som startade ateljékollektiv och kulturföreningar som hys-te in sig för årsmöten och fester innebar inte nya relationer mel-lan boende i själva området och dessa kulturella verksamheter, på det sätt som skedde när boende på Möllevången omvandlade en övergiven glassfabrik till ett kafé eller när kommunen gjorde om ett tidningstryckeri till stadsbibliotek i samma stadsdel. Snarare vävdes Sorgenfri industriområde genom nya verksamheter samman med *andra* delar av staden.

I kontrast till exempelvis hur Richard Florida lyft fram nedgångna innerstäder som platser speciellt lämpade för en kre-ativ befolkning, användes Norra Sorgenfris lokaler alltså enbart av kulturutövare från andra platser.¹⁶ Det fanns inga grannar att störa, men inte heller några lägenhetshus vars metafysiska boho-stämning kunde sippra genom tegelväggarna in i öde in-dustrilokalerna för att ingjuta kreativitet och bereda dem för en övergångsfas som vinbar eller konstgalleri innan de förvandlades till designbyrå eller spelstudio. Det delvis postindustriella Sor-genfri var varken det ena eller det andra, trots att det historiskt präglats av både drag typiska för stadens kärna och utkant.

Inte längre i periferin men ändå inte innerstad är det inte konstigt att det var just när Norra Sorgenfri började bli föremål

för stadsomvandlingsarbete som detta begreppspar tolkades om och tankar om ”ny innerstad” blev till en bärande planeringsstrategi. Men tjugo år senare är frågan huruvida vi överhuvudtaget bör betrakta stadslandskapet utifrån en dualism ärvd från 1960-talets uppgörelser med sin tids planeringspolitikens förenklade förståelse av centrum och periferi. Kanske är det just som en urban miljö som är varken det ena eller det andra – varken utkant eller innerstad – som Norra Sorgenfri kan hjälpa oss att se på staden utifrån nya perspektiv?

Tomrum och mellanrum

Byggt på en utkant som kom att omgärdas av stadens nya periferier manar alltså Norra Sorgenfris läge i staden oss till eftertanke om hur långt begrepp som innerstad tar oss i frågor om hur staden ser ut och mår. Men Norra Sorgenfris läge i stadslandskapet är inte bara en intressant utgångspunkt för att skärskåda stadens tänkta geografier utifrån begreppsparet kärna-kant. Också sett i relation till de områden som tagit form runt stadsdelen finns en möjlighet att närma sig hur vi tänker på läget i staden, och vilka begränsningar som finns i etablerade sätt att fånga stadens bygga och levda geografier.

I jämförelse med områden som omgärdar det har Norra Sorgenfri ofta beskrivits som antingen ett mellanrum eller ett tomrum. Just urbana tomrum står exempelvis i centrum för statsvetaren Cecilia von Schéeles doktorsavhandling från 2016, vilken återkommande använder Norra Sorgenfri som exempel. Redan på första kapitlets första uppslag, efter att läsaren mött ett foto av Norra Sorgenfris så kallade Ödetomt dränkt i solljus, slår von Schéele fast att tomrummet ”är ett tidsrum som uppstår när och där den legitima beteckningen på stadsrummet är ogiltig”. För von Schéele är urbana tomrum ”ögonblick av ’icke-definition’ och ett rum i övergång”, de är platser ”där den ordnade staden – för ett tag – blir oordnad”.¹⁷ Tomrummet, eller rättare sagt

det som tolkas som tomrum, uppstår därmed i relation till det geografiska läget i staden – platser där staden blir oordnad. Men det är också kopplat till ett temporalt glapp mellan olika faser av planerat markanvändande. En plats blir ett tomrum ”ett tag”.

För von Schéele är det uppenbart att tomrummet har ett värde. Det är i själva verket aldrig tomt. Liknande platser beskrivs även av andra som speciellt viktiga att vårda. Med urban-sociologen Andrea Mubi Brighentis ord kan mellanrum erbjuda människor en möjlighet att ”andas frisk luft som flödar genom den företagsdominerade stadens annars kvävande landskap”.¹⁸ De båda arkitekturforskarna Nicholas Phelps och Christian Silva betonar i liknande ordalag att mellanrum kan ses ”som de platser i staden mest fredade från auktoriteter” och därmed som de ställen där mer oreglerade aktiviteter fritt kan fortgå.¹⁹ Just bristen på en tydlig rumslig ordning innebär att experimentella sätt att både vara i, och att forma staden med, kan uppstå när människor utnyttjar glappen mellan mer tydligt reglerade funktioner. Hur människor använder mellanrummens frihet går det att ha många åsikter om, och inte heller i Norra Sorgenfri rör sig mellanrummens utnyttjande alltid om solskenshistorier.

Men det är inte bara att människor kan använda dessa platser mer fritt och på nya och oväntade sätt som skiljer ut dem. Som så många andra studier av urbana mellanrum skildrat – och som diskuteras i både Mattias Qviströms och Erik Jönssons respektive kapitel – så fanns i Norra Sorgenfri ett slags urban vildmark som varken passade in i föreställningar om stadsmässighet eller rurala landskap och som därmed störde de tankegångar om ständiga framsteg som utgör modernitetens fundament.²⁰ Vildvuxen urban natur vänder upp och ner på en månghundraårig landskapsestetik med ursprung i den jordägande elitens besatthet av att forma och förbättra det vilda. Dessa landskapsideal, som vävt samman betydelsen av nytta och skönhet, har etablerat en logik där tomma fläckar på kartans kant vittnat såväl om brist på nyttofunktioner som den otuktade vildmarkens mörka hot mot civilisationens ljus.²¹ Att slå fast mellanrummens förvildade

natur som värd att betrakta, eller till och med bevara, sätter oss på kollisionskurs med detta nedärvda sätt att se landskapet och människans roll i världen och historien.

Det är från detta perspektiv inte förvånande att de rum som befinner sig mellan tydligare definierade områden och mellan tydligt definierade användningsområden ofta karteras som tomma. Stadens tvetydigt använda mellanrum, vars nytta är svår att benämna och beräkna för olika stadsutvecklingsaktörer, framställs allt som oftast som vita fläckar. Detta sätt att representera rummet gör något med stadslandskapet. En förståelse av platser som tomrum raderar, menar Cecilia von Schéele, platser på utmärkande karaktärsdrag, som annars vittnar om ofta tillfälliga och svårfångade vardagsanvändanden. För att – som Cecilia von Schéele – tala med filosofen och planeringskritikern Henri Lefebvres ord omvandlas stadens vardagslandskap i dessa vita fläckar till det abstrakta rummets *tabula rasa*.²² Tolkningen av mellanrum som tomma, abstrakta ytor är speciellt viktig i planeringsprocessen. Diskursiva tomrum gör att planer kan påföra nya funktioner på en plats utan att erkänna att något, potentiellt värdefullt, också riskerar att gå förlorat.²³

För Henri Lefebvre var dock det abstrakta rummets tomhet och hur det raderar ut vardagens mångfacetterade geografier ett mer fundamentalt problem. Tomma och abstrakta rum speglar bytesvärdets logik, vilket Henri Lefebvre framhåller som ett avgörande sätt som en kapitalistisk ekonomi tar sig rumsliga uttryck. Att tömma platser på innehåll och göra dem just utbytbara är en förutsättning för en flexibel hantering av dem som varor i cirkulation eller föremål för spekulation.²⁴ Bara i den rumsliga varucirkulationens sista fas, när varan konsumeras och därmed bruksvärdet blir avgörande, spelar rummets specifika karaktärsdrag en avgörande roll. I motsats till brukarens blick på det partikulära tenderar det för markägare, investerare, byggherrar och andra mäktiga aktörer på en kapitalistisk varumarknad att vara irrationellt att ställa konkreta karaktärsdrag före det abstrakta mått som penningvärdet innebär. När planering skapar abstrak-

Skateramper på Ödetomten fyllde vad som kunde varit tomrum.

ta, tomma rum handlar det då inte om missförstånd. Tvärtom innebär det att planerarens blick återspeglar de intressen som oftast sätter ramarna för rummets utveckling.

Norra Sorgenfri var i stadsomvandlingsprocessens början utan tvekan en plats som tömts på många av sina industriella verksamheter. Men i tydlig kontrast till Henri Lefebvres kritik så avfärdade planerarna aldrig Norra Sorgenfri som ett tomrum

vars värde låg i kommande, mer tydligt definierade användningsområden. Malmös visionsdokument betonade istället att omvandlingen skulle utgå från ”de möjligheter området har”.²⁵ Stadens tidiga material om Norra Sorgenfri illustrerades, vilket även Erik Jönsson diskuterar i sitt kapitel, genomgående med bildkollage som visuellt målade upp scener av en möjlig framtid genom att återbruka områdets industriarkitektoniska riktpunkter. Med en noga och nära blick för platsen fick ruderatmarker och tegelbyggnader på dessa bilder samsas med små skateboardhopp byggda längs med järnvägen. Eller, som en av de ansvariga från stadens håll skrev i en rapport publiceras i stadens tidskrift *Planering i Malmö*, så måste ”de kulturhistoriskt värdefulla industribyggnaderna bli karaktärsskapande” och ”en tillgång för området” även i framtiden.²⁶ På olika sätt lyfte planerare alltså i ord, bild och med kartor fram hur områdets levda och byggda geografi skulle utgöra utvecklingsprocessens utgångspunkt, och vägrade därmed att betrakta mellanrummet som tomrum i väntan på tydligare användningsområden.

Ambitionen att ta tillvara på åtminstone fragment av det vildvuxna Sorgenfri skulle visa sig vara svår att realisera när en ny stadsdel väl började ta form. Markägare och byggherrar hade ofta andra sätt att se på framtiden än de som präglade de tidiga planerna. Men även stadens bild var mer splittrad än vad dessa tidiga planer skulle kunna ge sken av. Det fanns helt enkelt många krafter som inte såg samma värde i att ta fasta på de aktörer som befolkat det urbana mellanrummet – och där tomrummets logik låg mer i linje med deras visioner och intressen.

Många av de användare, institutioner och platser som tidiga visioner tog fasta på är idag borta. Inte minst har det pärlband av kulturföreningar som verkade i gråzonen mellan konst, politik och svartklubb på ett sätt som präglade Sorgenfri industriområde kring millennieskiftet försvunnit. Detta om något borde överraska, då detta råmaterial till stadens kreativa industrier såväl på områdesnivå som i Malmös strategiska planering lyfts fram som något värt att bevara, eller åtminstone förädla.

Som svar på en uppskattande recension av en konstutställning, där tjugofem av femtio konstnärer hade sina arbetsplatser på Sorgenfri, frågade sig en mängd konstnärer och ateljéföreningar i november 2022 hur länge visionen om den kreativa staden kan ”kommuniceras samtidigt som det bakomliggande kulturella ekosystemet förstörs?”. Trots visioner som slog fast att mellanrummet inte var tomt, var ”en konsekvens av stadens planerade och strategiska utveckling” fortfarande att den konstscenplanerare hoppats bevara genom stadsomvandlingen delvis slogs i spillror.²⁷

Dessa konstnärers intervention pekar på något viktigt. Om inte det materiella och kulturella arvet prioriteras och värnas i varje steg av stadsutvecklingen, inklusive markpolitik och byggande, riskerar mellanrummets svårbedömda värden att suddas ut. Det räcker att tabula rasans enkla, men så kraftfulla, markvärderingskalkyler ges utrymme i en fas av planeringen för att mellanrummet ska bli tomrum och tomrummet ska avkräva planarkitekterna nya volymer att fyllas – även när planerare tydligt försökt slå vakt om platsens befintliga kvalitéer i framtidsvisioner.

Om Norra Sorgenfri vittnar om svårigheter för ambitiösa planerare att värna om glappets diffusa värden så hjälper samma fall oss att närma oss det urbana mellanrummet även från en helt annan vinkel. Stadsdelen förstods också som liggandes mellan Malmös västra och östra halva. Efter kritiken av hur Kockumsområdet med start i bostadsmässan Bo01 omvandlats till ett havsnära bostadsområde för regionens besuttna medelklass var tanken att Norra Sorgenfri skulle bli något annat. Istället för att öppna staden mot havet skulle stadsomvandling här knyta samman en segregerad stad. Genom att förvandla ”Industrigatan till ett tryggt och intressant stråk för fotgängare och cyklister stärks den fysiska kopplingen mellan östra Malmö och centrum”.²⁸ Områdets geografiska position mellan etablerad innerstad, egnahemsområden och miljonprogram blev därmed en möjlig länk mellan avgränsade och definierade områden. Däremellan

låg Norra Sorgenfri *innan* omvandlingen som ”en barriär”, med planprogrammet från 2008s ord.²⁹

Snarare än som tomrum lästes alltså Norra Sorgenfri som gränsmark. Otydliga och skiftande användningsområden definierade området som svårläst och svårnavigerat – och därmed som en svårforcerad mental barriär. Mellanrummet som gränsmark är inte detsamma som mellanrummet som tomrum. Men det är värt att understryka att båda inramningarna knyter an till föreställningar om det oklara, odefinierade eller otydliga som ett problem för planerare att lösa.

Därmed kan vi till planerarnas svårigheter att i Norra Sorgenfri freda en vision av mellanrum bestående av platser och institutioner värda att bevara tillföra ytterligare en utmaning. Att ta fasta på de föränderligt diffusa geografierna som definierar mellanrummet som gränsmark är måhända något annat än skapande av abstrakta rum. Men likväl är detta ett perspektiv som implicit målar upp det urbana mellanrummet som något som kräver insatser. Gränser ska korsas, och barriärer måste rivas.

En hypotes är att det i skandinaviska debatter, utöver den djupare rädslan för kartans vita fläckar, går att spåra en mer specifik negativ föreställning om mellanrum till en kritik av platserna ”mellan husen” i miljonprogrammen. Vældokumenterade i otaliga pressfoton på lerplaner och grushögar och inetsade i 1950-talisternas barndomsminnen har denna bild av kala landskap med allt för otydligt definierade användningsområden blivit en diskursiv slagpåse som allt som oftast lyckas ena villamattans antiurbanister med kvarterstadsnostalgiska nyurbanister. Det som ofta inte nämns i dessa sammanhang är att just på grund av de ofärdiga kvaliteterna tvingade dessa platser fram enorma satsningar efter att boende flyttat in, vilket gav människor en unik möjlighet att direkt utöva makt över sina närmiljöers utformning genom de omfattande statliga investeringsprogram som redan på 1970-talet sjösattes för att involvera de nya områdets boenden i sin livsmiljö.³⁰ Minnet av miljonprogrammets opyntade grönområden hemsöker fortfarande pla-

Industrigatans stora stängselkantade tomter kunde ses som barriärer för fotgängare, men staketen hade under långa perioder hål som öppnade för en tolkning även som gränsszon.

neringsdebatter, men hur glappen mellan husen blev platser där nya former av medbestämmande kring boendemiljöns utformning utvecklades har i stort fallit i glömska.

Samma kritik av efterkrigsstadens glapp, och samma försök att uppfinna demokratiska former för att tillföra nya funktioner till mellanrummen, formulerades även utanför Sverige. Få exempel framstår som så produktiva för att teoretisera stadens formgivning utifrån dess mellanrum som debatterna i Frankrike. Redan vid 1960-talets slut var här Henri Lefebvre tongivande med sin kritik av hur makten över vardagen flyttades bort från de berörda själva när arkitektkontor och byggbolag producerade hela områden på löpande band. Framsynta planerare och arkitekter tog snabbt till sig av denna kritik. Vissa svarade med att detaljerat designa funktioner på mikronivå – och myntade därmed begreppet ”programmering” av stadsrummet som ett nytt paradigm för att fylla öppna ytor med användningsområden.³¹ Andra såg istället en möjlighet att delegera lite av den makt som den egna professionen ackumulerat under efterkrigstidens snabba urbanisering. Om det gjordes på rätt sätt kunde kvarlämnade mellanrum överlåtas åt framtida användare att direkt delta i stadens skapande, det som Henri Lefebvre kallade *appropriation* och såg som hotat av allt mer ordnade stadsrum.³²

Det mest radikala svaret på Henri Lefebvres kritik kom från utopiska arkitekter som Lionel Schein. Utifrån sin teori om *espace polyvalent* – mångtydiga rum – försökte Schein skapa miljöer som likt jättelika bygglekplatser kunde omorganiseras av de boende själva. Arkitekturens fundament, menade Lionel Schein, skulle anläggas så att användare kontinuerligt kunde omskapa hela bostadsområden utifrån sina begär och behov.³³ De svenska miljöförbättringsförslagets fruktträdsplanteringar och föreningslokaler, framtagna i samråd med lokala hyresgäster, framstår som futtiga halvmesyryr jämfört med Scheins visioner om ett rum under permanent demokratisk kontroll. Men samtidigt var de mer blygsamma svenska experimenten i medbestämmande grunden för ett välfinansierat nationellt policyramverk. Med krav på direktdemo-

kratisk förankring i design såväl som underhåll omformades stora delar av Sveriges urbana landskap under 1970- och 1980-talen, och gav de en gång öde platserna mellan och runt de nybyggda husen en helt ny form och betydelse. Årtionden senare är det inte ovanligt, som arkitekturforskaren Jennifer Mack belyst, att boende i ytterkantsområden upplever en dissonans mellan sina egna anspråkslösa förslag på grundläggande renovering av grannskapens utemiljöer och externa planeringsaktörers ryggradsmässiga behov av en total omdaning av dessa livsmiljöer.³⁴

Om ett svar på kritiken har varit att betona urbana mellanrums möjligheter för demokratiskt medskapande har det inte inneburit att kritik av glappens diffusa övergångar och gränzoner har mattats av. Och om Jane Jacobs hyllningar av förstubro-hänget blev ikoniska för arkitekturteoretiker intresserade av övergångar, blev hennes avfärdande av underutnyttjade parker som något som intensifierade ”tråkighet, faror och tomheten” i den planerade staden inspirationskälla för en krets som kritiserade städernas allt för generösa glapp.³⁵ Under tidigt 1970-tal förslog London-arkitekten Leslie Ginsburg att ytorna som ”blir över” efter planering (”space left over after planning”, eller kort och gott SLOAP) skulle karteras för att systematiskt kunna byggas bort.³⁶ En liknande idé låg till grund för den danske arkitekten Jan Gehls argument om att från gatuplanets nivå fokusera på ”livet mellan husen” genom att skala ner planeringen till ”människans begränsade aktionsradie” och bygga bort offentligheter formgivna med andra, mer generösa, skalor.

Om Jane Jacobs, Leslie Ginsburg och Jan Gehl utgick från en mer humanistiskt färgad idé var kanske det mest hårdföra försöket att hantera mellanrum New York-arkitekten Oscar Newmans teorier om hur ”försvarbara rum” kunde förebygga brott. Enligt en tillfället-gör-tjuven-logik menade Oscar Newman att brottslighet uppstod i de rum som låg mellan mer tydligt definierade ”zoner för territoriellt inflytande”.³⁷ Otydligt definierade rum mellan privat och offentligt var därför stadens farligaste platser – ”ingenmansland” som kunde tas i bruk av kvardröjande

ungdomar med oklart uppsåt och bristande förmåga att kontrollera sina kriminella impulser.³⁸

Detta hot kunde med hjälp av Newmans arkitektoniska kokbok, publicerad under titeln *Defensible Space*, i huvudsak oskadliggöras genom att bygga bort urbana otydligheter och därigenom skapa klart avgränsade territoriella zoner. Med 1950-talets segregerade villaområdets inrutade liv som uttalat ideal ville Newman "förlänga det privata rummets gränser", och därmed "dela upp offentliga rum" i privatiserade zoner för att göra "lägenhetsinnehavaren ansvarig" för dessa uppdelade offentligheter som om de vore en husägares bakgård.³⁹ På så sätt kunde halvoffentliga mellanrum bortom gatan och den lokala lekparkens välkända rumsliga grammatik rensas bort.

När Sorgenfri industriområde blivit omvandlingsprojektet Norra Sorgenfri går det att ana flera olika sätt att närma sig mellanrummet som gränzon. Allt för generösa offentligheter och oklara övergångar mellan privat och offentligt framställdes i visionsdokumenten som otrygghetsskapande. Det till trots föreslogs också experiment i hur övergångar mellan privat och offentlighet kan formges med nya, mjuka gränzoner som inte följer Newmans doktrin.⁴⁰

Att identifiera mellanrum som barriärer *kan* ligga till grund för en radering av urbana landskaps tvetydigheter. Men det kan också lägga grund för interventioner som skär genom gränzonen utan att därigenom demolera den. Den som kanske bäst fångat denna mer optimistiska läsning av mellanrummet är sociologen Richard Sennett, en av få av Jane Jacobs lärjungar som haft ett urbanteoretiskt inflytande jämförbart med sin läromästare. För Richard Sennett är gränsen intressant *både* som det som isolerar och som den plats där interventioner för att bryta isolering är som mest strategiska. Det är åtgärder i rummen mellan distinkta bostadsområden som kan förändra relationerna mellan dem, något Richard Sennett beskriver som ett urbant "gränstänkande."⁴¹

Det som gör mellanrum intressanta – för Richard Sennett

och i mycket av planerna för Norra Sorgenfris omvandling – är hur idéer om mellanrum som gränser eller barriärer identifierar specifika delar av stadslandskapet som strategiska zoner för designinterventioner. Liknande tankar om att överbrygga gränser utgör grunden för hur Sorgenfri framställs som ett stråk för att länka samman centrum med ytterkanten, men figurerar också långt bortom den kommunala byråkratins luntor. Exempelvis beskrevs Norra Sorgenfri i ett *Sydsvenskan*-reportage från 2010 som ”dagens Malmötska gränsland” där ”nybyggarkvarter” bedrev ”kolonisering” mellan innerstad och ytterområde, mellan det gamla Industrimalmö och det nya Kulturmalmö, mellan medelklasskvarter och problemområden”.⁴²

I USA har nybyggarkvarteret som urban metafor länge förknippats med brutala gentrifieringsprocesser där medelklassen ”tog tillbaka” staden från en fattigare befolkning längs ”den urbana fronten”.⁴³ Och även i Sverige går det att hitta liknande exempel, så som i Katarina Despotović och Catharina Thörns studie av omvandlingen av Kvillebäcken i Göteborg.⁴⁴ Men i Norra Sorgenfri gav planerarnas visioner och lokaltidningens kulturjournalistik snarare ekon av just det ”gränstänkande” som Richard Sennett pläderar för. Genom att identifiera hur mellanrum bildar gränser i staden kunde planeraren skapa nya kopplingar. Placera alltid nya funktioner längs områdets gräns, snarare än i deras mitt, förkunnar Richard Sennett i en essä från 2020. Detta skapar interaktion mellan zoner som annars uppfattas som avskilda.⁴⁵

Till syvende och sist står Richard Sennetts perspektiv inte bara i motsättning till tankar om mellanrummet, som öppet på gott och ont får oväntade användningar. Det slår också fast ett sätt att närma sig mellanrum som gränsmark. Gränser kan karteras och användas för att skapa nya öppningar och koppla samman platser, funktioner och grupper i en allt mer etniskt och funktionsblandad stad. Det är genom att korsa gränsen, genom att identifiera sätt att bryta barriärer eller överbrygga glapp, som mellanrummet blir intressant för den som vill hitta sätt att styra

rörligheten i staden. Frågan som Norra Sorgenfri lämnar oss har mindre att göra med i vilken mån gränstänkande är viktigt för planering, än vilka gränsers uppöppnande som prioriteras i planeringen och vilka barriärer som inte ifrågasätts – eller till och med ses som av godo.

Fallet Norra Sorgenfri och staden Malmö

En geografisk fallstudie är ett sätt att närma sig en plats med ambitionen att lära sig något nytt. Även om postindustriell stadsutveckling är en generell trend kan vi lära oss något om hur dess betydelse skiftar när vi detaljstuderar en specifik plats som fall. Den postindustriella staden är inte detsamma på Manhattan som i Malmö, och kan alltså inte förstås som en abstrakt idealtyp, vilken sänks ned över och slätar ut det konkreta landskapets veckade väv. Med fallstudiens blick för specifika händelser på specifika platser kan vi fånga ett fenomenets komplexitet. Kontexten spelar roll. Ett fall är alltid mer än ett exempel på något vi redan visste. I bästa fall kan alla de saker i en fallstudie som faller utanför våra teoretiska prisms skärpa avkräva oss på mer konceptuellt tankearbete och direkt inspirera formulerandet av nya teoretiska modeller och hypoteser.

Fallstudien innebär, trots sin utgångspunkt i det konkreta komplexitet, också att undersöka hur bredare processer genomsyrar och omformar det som kan verka unikt. Det kan tyckas en motsägelse, men en fallstudie är alltid både en undersökning av det konkretas komplexitet och ett exempel på något *mer* än det enskilda. Fallstudiens fokus på detaljer kan illustrera tidigare teoretiseringars begränsningar. Men samtidigt blir fall intressanta just när de kan kopplas till bredare debatter.

Fallet Norra Sorgenfri belyser planerares visionsarbete, kulturpolitik, markägande, stadsomvandling, trygghetsskapande, segregation, och urban natur – för att nämna några exempel som

boken berör. Området exemplifierar mer generella tendenser vi ibland måste påminnas om spelar roll, men visar också på hur vi har fog för att vara försiktiga med att dra för stora slutsatser i enskilda fall utifrån en teoretisk förståelse som inte alltid har den bäring lokalt vi kan luras att tro.

Norra Sorgenfri som fall är därmed också ett exempel på hur forskare relaterar till sitt ämne. Rent metodologiskt ger fallstudier en möjlighet att leva med en uppsättning frågor och funderingar över tid och genom anhopandet av kunskap om en konkret plats utforska samma ämne i relation till många olika slags material och utgångspunkter. Fallstudien låter forskaren följa sin instinkt och nyfikenhet utifrån premissen att verkligheten inte kan frysas ned och dissekeras. Som sociologen Michael Burawoy poängterat så lever samhällsvetaren i de historiska processer som den utforskar.⁴⁶ Just eftersom forskning aldrig kan ske utanför den värld som studeras, så kommer faktiska historiska skiften att leda till att nya frågor uppstår. Efter två decenniers omvandlingsförsök är Norra Sorgenfri inte bara ett fall som belyser samtida planeringsprioriteringar utan även ett urbanhistoriskt kapitel som, trots att det inte är färdigskrivet, avkräver något slags summering. De ämnen som denna bok behandlar kommer – och bör – därför följas av andra frågor och funderingar i takt med att Malmö, Norra Sorgenfri och de ämnen som samtiden avkräver forskarnas svar på förändras.

Norra Sorgenfri är, avslutningsvis, också ett exempel på den symboltyngda roll staden Malmö har i svensk planering och politik. Kulturjournalisten Per Svensson betonade i sin hyllning till Malmö stadens stolthet i att röra sig bort från sitt industriella arv: ”När andra kommuner gör allt för att locka till sig fabriker jublar Malmö när de försvinner.”⁴⁷ Malmö – menade Per Svensson – lever på en berättelse om sig själv som en förändrad stad. Från att ha balanserat på avgrundens rand när Kockums, Addo och en mängd mindre företag lade ned under 1900-talets sista decennier har Malmö istället rest sig som hållbar kunskapsstad.

Bilden av Malmö som en stad som visar vägen är även

tydlig i kommunalt marknadsföringsmaterial, där Malmö gärna omnämns som den ”första moderna staden”.⁴⁸ ”Det moderna ska ständigt omformuleras och det har Malmö varit bra på”, menar kommunala PR-makare och framställer staden på ett sätt som ger ekon av den amerikanske filosofen Marshall Bermans beskrivning av det moderna livet som en kamp för att bemästra en malström av ständig förändring.⁴⁹

Bron öppnade upp staden för världen. Turning Torso utmanade jantelagen. Citytunneln gav ingenjörskonsten hopp. Och när Malmö Arena tar hem stora internationella arrangemang är det inte konstigt att Malmöbon blir lite stolt.⁵⁰

Det här är en stark berättelse om Malmö. Men det är som bekant inte den enda berättelsen. Malmös förändringar kan också vara något att förfäras över. I sin bok *Framtidsstaden* konstaterar journalistveteranen Lars Åberg att det ”många skulle kunna enas om är att det är” i Malmö ”vi redan idag kan iaktta det som kommer att vara verklighet i andra delar av Sverige imorgon”. I en berättelse om ett segregerat Bidragssamhälle och Separatistsamhälle (med stort B respektive stort S) målar Åberg upp en bild av en ohanterbar urban kris.⁵¹ Återgivelse av Malmös förfall vittnar om ett Sverige som måste undvikas. Om Malmö med Per Svenssons ord är ”Världens svenskaste stad”, är staden för dess kritiker snarare ett ”Sveriges Chicago” och ett våldsamt gangsternäste som inte hör hemma i landet.⁵² Det är inte svårt att i politiska debatter hitta företrädare för dessa båda berättelser om fallet Malmö, där staden blir till slagträ i en kamp om vad Sverige är och borde vara.

Det skulle gå att använda Norra Sorgenfri som ett exempel både för hur en mångkulturell postindustriell framtid reser sig ur krisårens aska eller hur krisen aldrig nått en lösning. Men snarare än ett exempel på en berättelse vi redan känner till tror vi att fallet Norra Sorgenfri snarare hjälper oss att lämna dessa

positioner och börja ringa in ett nytt sätt att skildra våra städers historia och framtid. Vittnar kanske Norra Sorgenfri snarare om att vi allt mer tydligt befinner oss i ett läge *efter* den post-industriella stadens tidevarv, oavsett om den präglas av olösta kriser eller strategiska visioner?⁵³ När Malmö runt millennieskiftet aggressivt marknadsförde sig som en ny slags stad som tog avstamp mot industriepokens arv var det genom att bygga stort och nytt. Efter att Kockumskranen försvunnit från stadens siluett skulle Turning Torso bli ett nytt landmärke. Även om idéer om att locka till sig en kreativ klass har bitit sig fast, började ängsligheten om det smutsiga gamla arbetarmalmös estetiska dimensioner försvinna med Norra Sorgenfri. I den mån den gamla industristaden rivs i Sorgenfri är det i mycket liten grad en fråga om ett symbolpolitiskt brott med det förflutna, utan snarare en brist på kraft bakom ambitionen att värna områdets byggnadshistoria mot byggherrarnas, inklusive de kommunala byggaktörernas, lönsamhetskalkyler.

Med stadsförnyelseprojekt som Norra Sorgenfri slutade läget i en stadshistorisk kronologi att mätas utifrån avståndet till industrialismens byggda och levda urbanegeografier. Istället vittnar Norra Sorgenfri om hur nya koordinater för att tänka på staden tar form. Centrum och periferi kodades om och mellanrummet och tomrummet formulerades som nya slags problem för planerare att lösa.

Fallet Norra Sorgenfri är alltså ett sätt som vi kan identifiera något som inte riktigt passar in i gängse sätt att tala om och tänka på staden. Det är ett fall av hur konventionell urbanteori och stadshistoriska troper skaver mot platsens landskap. Norra Sorgenfri är ett fall där flera sammanflätande processer i stadens utveckling avkräver oss nya teorier och nya historiska berättelser. Det är ett exempel på att stadsutveckling och planeringspolitik allt mer befinner sig efter det post-industriellas tidevarv, ett fall av rummets kodning som inte passar in i gängse föreställningar om stadens centrum och periferi, och användande av mellanrum som trots att det vägrar bli tomrum förintar i när omvandlingen

väl rullar igång.

Fallet Norra Sorgenfri är med andra ord ett exempel på när de begrepp forskare närmar sig sin studie inte längre räcker till. Allt vi i denna bok har att erbjuda är alltså preliminära premisser att jobba vidare med. Vi hoppas att några av dem ter sig värdefulla, eller i alla fall intressanta, för läsaren.

Noter

- 1 Daniel Melchert och Carola Lund, *Industri- och verksamhetsmiljöer i Malmö*. (Malmö: Malmö Kulturmiljö, 2002), s. 114.
- 2 Olga Schlyter, *Byggnadsantikvarisk utredning Norra Sorgenfri; Kulturhistoriskt underlag inför planprogram*. (Malmö: Malmö stad, 2006) s. 33. Richard Smitt, *Malmöföretagen: nu och då*. (Lund: Wallin och Dalholms boktryckeri, 2006), s. 170.
- 3 "Tomt till Malmö oljeslageri". *Arbetet*, 4 maj 1898.
- 4 Martin Andersson, "Stanken låg tät över Hollywood", *Sydsvenskan*, 19 december, 2021, B2–B3.
- 5 Ibid.
- 6 Mary Andersson, *Sorgenfri. Dokumentärroman*. (Stockholm: Liber förlag, 1979), s. 39.
- 7 Ståle Holgersen, *Staden och Kapitalet: Malmö i krisernas tid*. (Göteborg: Daidalos, 2017) s. 79; Johan Pries och Mattias Qviström, "The patchwork planning of a welfare landscape: reappraising the role of leisure planning in the Swedish welfare state", *Planning perspectives*, 36(5) (2021): 923–948.
- 8 Se t.ex. Per-Markku Ristilampi, *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet*. (Stockholm: Östlings Bokförlag Symposium 1994); Irene Molina, *Stadens rasifiering: Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. (Avhandling, Uppsala universitet, 1997).
- 9 Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring: Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*. (Avhandling, Lunds Universitet, 2016), s. 95–98, 108–113.
- 10 Fredrik Egefur, "The Winter Palace' in Malmö: Subversive Activists, Welfare-State Anarchists, or Just a Slightly Radical Cultural Association?" i Helena Hill och Andrés Brink Pinto (red.), *Social Movements in 1980s Sweden: Contention in the Welfare State*. (Springer International Publishing, 2023); Johan Pries och Karin Zackari, "Här slutar Sverige: Okupationen på Ringgatan i Malmö 1990" i Andrés Brink Pinto och Martin Ericsson (red.), *Politik underifrån: Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*. (Lund: Arkiv, 2016).
- 11 Peter Billing och Mikael Stigendal, *Hegemonins decennier: lärdomar från Malmö om den svenska modellen*. (Malmö: Möllevångens samhällsanalys, 1994), s. 98–99. Holgersen, *Staden och Kapitalet* s. 85–87.
- 12 Johan A. Lundin, *Malmö industristaden: Addo, Cementa, Ljungmans, Kockums*. (Malmö: Malmö museer, 2007).
- 13 Schlyter, *Byggnadsantikvarisk utredning Norra Sorgenfri*, s. 10.
- 14 Lundin, *Malmö industristaden*, s. 17.
- 15 Citerat från Jörgen Andersson, "Läderfabriken", Norra Sorgenfri Nu (blogg), 15 juli, 2013, <http://norrasorgenfri.blogspot.com/2013/07/laderfabriken.html>.
- 16 För en kritisk genomgång se Sam Wetherell "Richard Florida is sorry", *Jacobin*, 8 (2017), s. 19.
- 17 Cecilia Von Scheele, *The void: Urban Wasteland as Political Space*. (Avhandling, Lunds Universitet, 2016). Författarnas översättningar.
- 18 Andrea Mubi Brighenti, "Introduction" i Andrea Mubi Brighenti (red.) *Urban Interstices: The Aesthetics and Politics of the In-between*. (London: Routledge, 2016), s. xvii.
- 19 Nicholas A. Phelps och Cristian Silva. "Mind the gaps! A research agenda for urban interstices", *Urban Studies* 55(6) (2018): 1223–1241, s. 1215.
- 20 Matthew Gandy, "Marginalia: Aesthetics, ecology, and urban wastelands", *Annals of the Association of American Geographers*, 103(6) (2013): 1301–1316.; Matthew Gandy, *Natura urbana: Ecological constellations in urban space*. (Cambridge, Ma.: MIT Press, 2022). Ross Beveridge, Markus Kip och Heike Oevermann, "From wastelands to waiting lands", *City*, 26(2–3) (2022): 281–303; Mattias Qviström och Katarina Saltzman, "Ex-

- ploring landscape dynamics at the edge of the city: Spatial plans and everyday places at the inner urban fringe of Malmö, Sweden”, *Landscape research*, 31(1) (2006): 21–41; Mattias Qviström “A waste of time? On spatial planning and ‘wastelands’ at the city edge of Malmö (Sweden)”, *Urban Forestry & Urban Greening*, 7(3) (2008): 157–169; Katarina Saltzman, *Mellanrummens möjligheter: studier av föränderliga landskap*. (Göteborg: Makadam, 2009).
- 21 Matthew Gandy, “Unintentional landscapes”, *Landscape Research*, 41(4) (2016): 433–440; Nicholas Blomley “The territorialization of property in land: space, power and practice”, *Territory, Politics, Governance*, 7(2) (2019): 233–249. Nicholas Blomley, “Land use, planning, and the ‘difficult character of property’”, *Planning Theory & Practice*, 18(3) (2017), 351–364.
- 22 Henri Lefebvre, *The production of space* (Malden: Blackwell, 1991); Cecilia Von Schéele. *The void*, s. 120–123; Anna Jörgensen och Marian Tylecote, “Ambivalent landscapes—wilderness in the urban interstices”, *Landscape research*, 32(4) (2007): 443–462.
- 23 Alva Zalar och Johan Pries, “Unmapping green space: Discursive dispossession of the right to green space by a compact city planning epistemology”, *City* 26(1) (2022): 51–73.
- 24 Lefebvre, *The Production of Space*; Don Mitchell “People’s Park again: on the end and ends of public space”, *Environment and planning A: economy and space*, 49(3) (2017): 503–518.
- 25 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri: inför omvandling och planarbete* (Malmö: Malmö stad, 2006), s. 10.
- 26 Ulrika Lundqvist, “Norra Sorgenfri: en mångfacetterad stadsdel” *Planering i Malmö* 2, 2012, s. 6.
- 27 Ateljéföreningen Addo et al. ”När staden växer blir det allt mindre plats för konstens ateljéer” *Sydsvenskan*, 11 november, 2022, C7.
- 28 Malmö Stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: Planprogram* (Malmö: Malmö stad, 2008) s. 22.
- 29 Ibid. s. 11.
- 30 Jennifer Mack, “Renovation year zero: Swedish welfare landscapes of anxiety, 1975 to the present”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 76 (2019): 63–79.
- 31 Kenny Cupers, *The social project: Housing Postwar France*, (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 2014), s. 199–204.
- 32 Ibid., s. 217–219; 238–243. Se också Mustafa Dikeç, “Space, governmentality, and the geographies of French urban policy”, *European Urban and Regional Studies*, 14(4) (2007): 277–289 samt Lina Olsson, *Den självorganiserade staden: appropriation av offentliga rum i Rinkeby* (Avhandling, Lunds universitet, 2008).
- 33 Cupers *The Social Project*, s. 238–239.
- 34 Jennifer Mack, “Impossible nostalgia: green affect in the landscapes of the Swedish Million Programme”, *Landscape Research*, 46(4) (2021): 558–573.
- 35 Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, (New York: Vintage Books, 1961), s. 111.
- 36 Leslie Ginsburg, “Summing up”, *The Architectural Review*, 10 (1973), s. 264.
- 37 Oscar Newman, *Defensible space: Crime prevention through urban design*, (New York: Collier, 1973), s. 50.
- 38 Ibid. s.27
- 39 Ibid. s.52. Se även Kenny Cupers, “Human territoriality and the downfall of public housing”, *Public Culture*, 29(1) (2017): 165–190; Loretta Lees och Eleanor Warwick, *Defensible space on the move: mobilisation in English housing policy and practice*. (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2022).
- 40 Johan Pries, “Spatial theory in planning practice? On the concepts of space that made

- urban design a planning solution for segregation in Malmö, Sweden". *Antipode: A Radical Journal of Geography*, (Online first, 2024).
- 41 Pablo Sendra och Richard Sennett, *Designing disorder*. (London: Verso, 2020) s. 30–31.
 - 42 Per Svensson, "Cykeltur i Malmös nybyggarkvarter", *Sydsvenskan*, 1 augusti, 2010, s. B6.
 - 43 Neil Smith, *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. (London: Routledge, 1996).
 - 44 Katarina Despotović och Catharina Thörn, *Den urbana fronten: en dokumentation av makten över staden*. (Stockholm: Arkitektur, 2015).
 - 45 Sennett och Sendra, *Designing disorder*, s. 30.
 - 46 Michael Burawoy, *The extended case method: four countries, four decades, four great transformations, and one theoretical tradition*. (Berkeley, CA: University of California Press, 2009).
 - 47 Per Svensson, *Malmö: Världens svenskaste stad – en oauktoriserad biografi*. (Stockholm: Weyler, 2011), s. 56.
 - 48 Se Malmö stad, *Malmö: den första moderna staden* (Malmö: Malmö stad, 2011) https://issuu.com/jesjon/docs/malmo_den_forsta_moderna_staden
 - 49 Marshall Berman, *Allt fast förflyktiga: modernism och modernitet* (Lund: Arkiv, 1987).
 - 50 Malmö stad, *Malmö: den första moderna staden*, s.6
 - 51 Lars Åberg, *Framtidsstaden*, (Karneval förlag, 2018) s. 16, 48.
 - 52 Se Leando Schclarek Mulinari "Contesting Sweden's Chicago: Why Journalists Dispute the Crime Image of Malmö", *Critical Studies in Media Communication*, 34(3) (2017): 206–19.
 - 53 För en diskussion om post-industriell urbanism som avslutad historisk epok, se: Jason Luger och Schwarze Tilman. "Leaving post-industrial urban studies behind?", *Dialogues in Urban Research* (Online first, 2024).

GRÖNPLANERING- ENS ÅTERBRUK OCH VÄRDET AV ETT INDUSTRIELLT NATURARV

MATTIAS QVISTRÖM

Institutionen för stad och land, SLU Uppsala

Inledning

Malmö kallas för *parkernas stad*. Epitetet säger något om det centrala Malmös storslagna parkanläggningar. Men det går ändå inte att bortse från ironin i att kommunens officiella grönyta per person är bland de lägsta i landet. Samtidigt har det under lång tid funnits informella grönområden i staden som till viss del kompenserat för bristen på grönt. Åtskilliga av dessa marker är ett industriellt arv, vilket också har satt sin prägel på grönområdena. Runt millennieskiftet var detta arv, i form av övergivna marker i väntan på en ny framtid, ett mycket påtagligt inslag i Malmö. Den omdebatterade Ödetomten i Norra Sorgenfri – ett stycke mark som återkommer i flera texter i denna antologi – var bara ett av många exempel.

På samma sätt som de övergivna markerna på senare år steg för steg tagits i anspråk för bebyggelse i Europas metropoler har även Malmö förtätats.¹ Under de senaste två decennierna har staden upplevt en kraftig expansion, och utifrån ambitionen att bevara jordbruksmarken har stora delar av tillväxten skett genom förtätning. Den täta staden har lyfts fram som modellen för ett hållbart stadsbyggande, med en ”*nära, tät, grön och funktionsblandad stad*”² där ett stort antal funktioner förväntas rymmas inom en liten grönyta. Stadsbyggandet i Norra Sorgenfri, där en brokig bebyggelse med inslag av vildvuxna tomter ska ge plats åt den täta staden, är i det fallet ett utmärkt exempel på vad som sker i centrala Malmö i stort.

I det nya täta Malmö tycks det finnas begränsat utrymme för ett industriellt naturarv. Till skillnad från Malmös grönplan från 2003, där de övergivna industrimarkerna introducerades som en resurs i stadens strategiska utveckling, ges dessa marker endast ett marginellt värde i grönplanen som antogs 2019.³ Det finns en påtaglig risk att dagens summariska hantering av detta arv ger upphov till en tät och grå stad samtidigt som det industriella arvet (och därmed en viktig del av stadens identitet) byggs bort. I det här kapitlet vill jag därför visa hur historiska studier kan bidra till en synvänder beträffande grönområdenas

framväxt, men även till en vidare diskussion om morgondagens planering där det industriella arvet spelar en viktig roll. Men innan vi ger oss in i de historiska exemplen ska jag introducera grönplanering.

En tredelad planering

Grönplanering är ett svårångat fenomen. Idéerna om vad som är ”grönt”, vilka platser som planeringen ska befatta sig med, och motiven för planeringen, har förändrats med åren. Trots det kan vi urskilja tre grundläggande strategier som formar grönplaneringen.

En första ansats är att utgå från de befintliga platsernas egenskaper och värden (läs: rödlistade arter, gamla träd, kulturhistoriska värden eller platsens besöksstryck).

En andra utgångspunkt är norm- och modellbaserad, det vill säga att en överordnad idé om tillgänglighet, struktur och innehåll styr grönområdenas utveckling. En sådan planering baseras vanligen på en behovsanalys som anger hur staden *borde* utvecklas. Det kan till exempel handla om att alla ska ha högst X meter till en park, en viss mängd grönyta per person inom ett visst avstånd, eller en lekplats per ett visst antal förskolebarn.

En tredje ansats tar fasta på *möjligheterna*. Ett exempel på en sådan möjlighet är att marken är svåränvänd för andra ändamål (på grund av bristande bärighet, tidigare industriell verksamhet, dess topografi eller läge) och därför är tillgänglig som grönområde. Det senare har kallats för en *opportunistisk* planering, vilket onekligen har en dålig klang: en planeringens antipod.⁴ Givetvis kan det finnas drag av opportunism i planeringen, särskilt med tanke på grönplaneringens svaga ställning i förhållande till bebyggelse och infrastrukturplanering. Men denna strategi kännetecknas av något viktigare än opportunism, och det begreppet skymmer en avgörande egenskap hos grönplaneringen som också påverkar dess strategiska arbete. Det handlar

om återbruk i olika former, vilket stadens grönska tycks särskilt lämpad för.

De tre aspekterna är inte åtskilda i planeringsarbetet, och de kompletterar i realiteten varandra. Men deras betydelse har varierat över tid, vilket har resulterat i helt olika former av grönplanering. Planeringen under efterkrigstidens ”rekordår” är det tydligaste exemplet på en planering styrd av rumsliga normer och modeller, vilket resulterade i omfattande grönområden, om än inte alltid av god kvalitet. Men denna era framstår som ett undantag: under ingen annan epok har grönplaneringen haft en så framträdande roll, och så tydligt formats av ett strategiskt arbete.

Undantaget rekordåren går det knappast att förstå grönplaneringen enbart utifrån rumsliga strategier, eftersom grönplaneringen i de allra flesta fallen är underordnad bebyggelse- och infrastrukturplanering. Det går heller inte att förstå den som ett uttryck för ett tillvaratagande av befintliga platsvärden. Även återbrukets betydelse måste beaktas, vilket i sin tur har bidragit till flera av grönområdenas särprägel. Inte sällan är det nämligen tidigare industriell verksamhet som har format förutsättningarna för Malmös grönområden. Jag illustrerar detta i de kommande avsnitten, innan jag återvänder till Norra Sorgenfri.

Täkternas landskap

Malmös industriella naturarv kännetecknas bara i enstaka fall av förfallna industribyggnader och andra konstruktioner. Det är istället mer bestående ingrepp som format landskapet i form av omfattande massförflyttningar. Tidigare sten- och grustäcker är kanske det mest påtagliga exemplet.

I många fall har takterna återanvänts som fritids- eller grönområden. Ett skäl till återanvändningen är att lagen kräver att takter återställs när brytningen är avslutad, och att andra återbruk sällan lämpar sig. En bidragande orsak är att de erbjud-

er spännande miljöer som har åtskilligt att tillföra, inte minst i ett slättlandskap. Bland annat skapas karga växtmiljöer som ett värdefullt komplement till de näringsrika skånska lerjordarna. I Arrie, på gräsen till Vellinge, togs grus redan i början av 1800-talet, för att utvecklas till en industriell skala under 1900-talet med järnvägsspår, kalksandstensfabrik och senare murbruksfabrik. Gruset tog slut i början av 1990-talet, varefter området omvandlades till ett friluftsområde.⁵

Vid Södra Sallerup strax öster om Malmö återfinner vi dagbrott från ett mer än hundra år gammalt industrilandskap. Kritindustrin präglade vid den tiden bygden med sina över hundra meter långa kritlador, järnvägar och inte minst ett stort antal dagbrott.

Sedan 1920-talet har gamla kritbrott återanvänts för rekreation. Sallerupsbrukets damm arrenderades ut till en sportfiskeklubb redan i början av 1960-talet och finns kvar än idag. I den stora Kvarnbygraven anordnades en badplats, och på 1930-talet inplanterades fisk i flera av kritgravarna.⁶

Ett annat exempel är det åttiofyra hektar stora Käglinge naturområde. Platsen ligger ett stenkast från järnvägen Malmö–Trelleborg, och i samband med järnvägens tillkomst i slutet av 1800-talet påbörjades grustäkt i större skala. Området har därefter utnyttjats i flera omgångar för täkt av grus, sand och mo. John Kraft skildrar det sena 1960-talets Käglinge som ett ”sönderbökat, månlandskapsliknande” område med en ”sågtandad” horisont av det som en gång i tiden hade varit en långsträckt ås.⁷ Detta månlandskap kom redan vid denna tid att utnyttjas för rekreation, åtminstone i perioder då täktverksamheten låg nere. I den äldsta täkten, *Käglinge ränna*, som varit övergivet under en längre period, kom en frodig och artrik vegetation att utvecklas tack vare den kalkrika marken och det ytliga grundvattnet. Rännan räknas idag som en av Malmös mest värdefulla naturmiljöer.⁸

En mer omfattande grustäkt påbörjades på 1970-talet, då framförallt i de västra och sydvästra delarna av Käglinge. När

sedan den verksamheten upphörde användes vissa områden som tipp för i huvudsak rivningsmaterial och därefter täcktes stora ytor med rötslamjord. 1976 beslutades att området skulle avsättas som rekreationsområde. Vegetationen i *Käglinge ränna* skulle skyddas, medan övriga marker med hjälp av nya schaktmassor skulle omformas till ett nytt backlandskap:

... av det nu söndertrasade täktområdet skapas ett mjukt, kulligt och rikt varierat landskap med vida utsikter från de högsta kullarna.⁹

Landskapet skulle enligt planen ”helas”, vilket brukar betyda att det industriella arvet ska suddas ut. Det intilliggande industriområdet avskärmades med nya trädplanteringar. Men vissa spår av de tidigare aktiviteterna finns kvar, inte minst i det södra områdets dramatiska topografi, med täktbyggarna som det tydligaste spåret. Två järnvägsspår har återanvänts som stigar, något bara en vaken besökare noterar.

Limhamns kalkbrott, ett av Malmös tre naturreservat, är en av pärlorna i stadens natur. Brytningen av kalk påbörjades 1866 och bedrevs fram till 1994. Sedan dess har området legat i stort sett orört. Brottet är sjuttio hektar stort med en omkrets på fyra kilometer. Sänkan är sjuttio meter djup med tjugo meter höga pallkanter (dvs klippavsatser). Platsen utformades efter järnvägens förutsättningar, med stora svängar och en lätt lutning. Malmö stad karaktäriserar växtmiljöerna som en mosaik av kalkstäpp, vilken påminner om Ölands alvar, vegetationsfattiga våtmarker och kalkstensbranter. Med femtiofem rödlistade arter är det inte svårt att förstå varför dagbrottet har utsetts till såväl naturreservat som Natura 2000 område. Det återstår däremot att se hur kalkbrottet kan integreras som en del i staden och bli en resurs för allmänheten – i dagsläget är brottet inte tillgängligt för andra än guidade grupper.

Limhamns gamla kalkbrott är mindre känt. Där hämtade Skånska cement AB ursprungligen sitt kalk. När brytningen

De gamla täktdamarna i Käglinge naturområde: ett exempel på hur industriell verksamhet skapat ett nytt backlandskap i Malmö.

upphörde fylldes dagbrottet delvis igen och omvandlades till ett grönområde, och från och med 1911 kom de att hyra ut dalgången (kallad Gnällan eller Gnällegården) till den nybildade fotbollsklubben Limhamns IF. Idrottsplatsen, invigd 1912, ligger fortfarande kvar, bland annat med en läktare som ursprungligen byggdes för Baltiska utställningen två år senare. Med sina ”lager” av natur- och kulturarv bjuder det gamla kalkbrottet en bild av hur återbruk med tiden formar stadslandskapet.

En kust av sopor

Andra dagbrott har täckts igen, i vissa fall med sopor, vilket i sin tur kan ge plats för grönområden. Soptippar skildras under tidigt 1900-tal som öppna sår, medan parker betraktades som välgörande oaser. Lösningen på de sanitära olägenheterna blev därför i många fall att täcka tippen med ett tunt lager välordnad park. Det märks inte minst längs med havet.

Malmös kust är i stora delar ett industriellt landskap som under 1900-talet expanderat steg för steg på Öresunds bekostnad.¹⁰ Kusten har förändrats dramatiskt på grund av stadens och hamnens ständiga behov av mer mark. Expansionen har även varit ett sätt att bli av med schaktmassor och avfall.

Även om det allra mesta hushållsavfallet under tidigt 1900-tal återanvändes för grisuppfödning, gödsel i jordbruket, eller till den egna täppan i den glest bebyggda staden, så kom en del att hamna innanför Limhamnsbanan i en stinkande avskrädeshög.¹¹ Malmö förskönings- och planteringsförening lade 1899 fram ett förslag på att dels låta fylla ”av osunda vattensamlingar besvärade områden” väster om staden intill Malmö–Limhamnsjärnvägen, och att ”anlägga alléer ledande från staden vesterut”. På denna plats, dagens Öresundspark, kom sopor och avfall att deponeras, medan övrigt material, från till exempel grundgrävning och byggnadsföretag, gick åt till uppfyllandet av Rörsjön. ”Odören från detta område var bitvis obeskrivlig, men

den besvärade mindre, därför att praktiskt taget ingen bodde i närheten”, skriver Karl Albert Härje.¹² Parken kom att färdigställas 1924.

Den ordnade och välfriserade vegetationen visar att det inte är något nytt att skyla över miljöproblem. Smusslandet är nästan ett kulturarv i sig.

Även strandmark kom att skapas av sopor. Ett exempel är deponin strax väster om Ribersborg, i Hylliekroken. En plan för utfyllnaden antogs 1942, med målet att skapa en park längs med vattnet. Innanför en femtio meter bred sandstrand planerades ett gräsplanterat område med högre höjd. Att det inte var tillåtet att tippa massor ”under den varma årstiden” ger en viss bild av vad för slags sopor som tippades. Efter fem års tippande konstateras att man börjar närma sig målet för utfyllnaden, men inte utan problem:

Avsevärda delar av utfyllnaden äro utsatta för en fortgående utsköljning i havet. Vid kraftiga stormar är det vanligt, att tämligen stora delar av utfyllnaden raseras. ... För Ribersborgs badstrand uppstår emellanåt olägenheter av att kransar, flaskor, bleckburkar o.d. från utfyllnaden spolats upp på badstranden.¹³

Idag utgör Hylliekrokens stensatta strandbrink och kuperade gräsytor den bortre delen av Ribersborgs strandbad. En pajform med okänd fyllning, klädd med ett tunt lager natur.

I synnerhet Malmös nordligaste kust har kommit att formas av sopor. I mitten av 1930-talet präglades Sjölundaviken av intilliggande soptippar, vars bristfälliga hägnader gjorde att sopor spred sig över hela viken. Reningsverkets två avlopp, som mynnade i Sege å respektive i Sjölundaviken, bidrog till stanken och smutsen. Området skildrades som en skamfläck vid staden nya infart. Samtidigt ville Malmös hamnchef flytta på det stinkande hushållsavfallet för att låta de expanderande hamnpirerna vila på stabilare schaktmassor. Malmö förskönings- och plante-

ringsförening föreslog att soporna skulle läggas i vallar i vikens östra del, för att därefter besås med gräs och omvandlas ”till en för allmänheten njutbar äng” i anslutning till Spillepengs strandängar. Det var en föregångare till dagens Sibbarp och Hyliekroken som föreslogs, till förmån för stadens östra arbetarstadsdelar. Men hamnchefen menade att hela viken skulle komma att behövas för den expanderande hamnen – soporna behövde placeras längre bort. 1942 beslutades det därför att använda strandängarna vid Spillepeng som stadens soptipp för hushållsavfall, med målet att det därefter skulle omvandlas till ett grönområde. Två år senare fraktades de första soporna till Spillepeng, en plats som snart kom att kallas ”Skitspissen” i folkmun.¹⁴

Med åren kom anläggningen att expandera allt längre ut i den grunda viken. Så sent som i slutet av 1950-talet uttrycktes tippningen vid Spillepeng i antal kvadratmeter, eftersom soporna spreds jämnt över den flacka terrängen. Tjugo år senare påpekas däremot att det med hänsyn till de miljöskyddsåtgärder som krävs vid ett modernt avfallsupplag så var det nödvändigt med en relativt stor utfyllnadshöjd. När en ny expansion av Spillepeng planerades på 1980-talet så skildrades återigen framtidens trädbevuxna grönområde, ett kulligt landskap med upp till tjugotvå meter höga toppar.¹⁵

Kanske kommer Spillepeng en dag att bli det lummiga grönområde som planerna beskriver – men vi är inte där än. Det tunna skiktet av jord hindrar inte besökaren att förstå områdets urbana naturarv, ett arv efter hamnens expansion och stadens ständiga oförmåga att hantera sina restprodukter. Den pågående sopsorteringen och förbränningen av avfall gör sig ständigt påminda, och på de flesta kullar kämpar fortfarande buskarna med att växa ur sina plaströr.

Industriell natur

Övergivna industrimarker, ofta i anslutning till övergivna järnvägsspår, var för några år sedan ett kännetecken för Malmö, och en grön resurs. I början av 2000-talet låg stadens ruderatmarker i rad längs med de gamla järnvägarna. De flesta av dessa marker har försvunnit och spåren har brutits upp, även om sträckningen i några fall har återanvänts till cykelvägar (till exempel vid Ribersborg, Hyllie och Södra Sallerup).

Under senare år har de övergivna platserna tillmätts ett värde i sig, av bland annat estetiska och kulturhistoriska skäl. Jag vill lyfta fram en tredje aspekt av den postindustriella naturen, som är intimt förknippad med det vardagliga användandet, med kulturarvet och med de ekologiska värdena. Just det faktum att samma plats rymmer olika dimensioner, eller värden, visar på en *ny form av urban natur* där inte kulturarv står som en motsats till natur eller ekologiska värden. Kan dessa platser så frön till ett annat sätt att förstå vår relation till naturen? Kan de erbjuda idéer till ett annat sätt att forma staden?¹⁶

Vid sidan om dagbrotten och marker kopplade till de tidigare järnvägarna är det relativt ont om post-industriell natur från den tunga industrin. Möjligen kan Norra hamnens ruderatmarker nämnas, liksom marker som ligger i vänteläge i industriområdena. Men det finns andra industrier som lämnat tydliga spår i stadens utkanter, inte minst växthusnäringen.

Malmö har omgivits av en gördel av växthus sedan 1930-talet, men dagens anläggningar är endast en skugga av näringens storhetstid på 1960-talet. På denna tid hade anläggningar som Fortuna hundratiotusen kvadratmeter växthus i Kvarnbytrakten – och en filial på Kanarieöarna. Med ett hundratal anställda och en oljekonsumtion som motsvarade ettusen trehundra enfamiljsvillor i mitten av 1960-talet är det inte underligt att oljekrisen i början av 1970-talet, i kombination med utländsk konkurrens, slog hårt mot Fortuna. Stadens expansion bidrog också till att konkurrera ut växthusen, eller till att företagen sökte sig till en ny ort. Kvar blev ruiner, krossat glas och ny

natur som snart annekterades av grannar för hundrastning och lek. Delar av Fortunas marker är än idag övergivna, och skapar en av få oaser i det storskaliga jordbrukslandskapet, vid sidan om de allt fler villornas trädgårdar.¹⁷

Störst av de växthusanläggningar som växte fram under efterkrigstiden var Knut Gyllins Rosdriverier (senare Knut Gyllin AB), idag en av Malmös mest spännande industriella naturarv.¹⁸ När företaget var som störst hade det över hundratusen kvadratmeter under glas och sextio hektar övriga planteringar, främst i Kvarnbytrakten. Elva gigantiska växthus i stål och betong var anläggningens kronjuvel, vid sidan om de äldre växthusen av träkonstruktion. Men det var inte de enda byggnaderna: här fanns garage med smedja, pumphus, diverse skjul, binderi, och panncentral med tillhörande skorsten. Därtill fanns Bäckagårdens bondgård med häststall och fårhus där Bäckagårdsskolan idag ligger.

Med Malmös expansion förändrades förutsättningarna. Under 1960-talet kom staden att köpa upp större markegendomar i sitt omland, med målsättningen att kontrollera hur och var staden expanderade. I mitten av 1960-talet var Gyllins ägor två öar i ett landskap där all övrig jordbruksmark var kommunal. En långdragen process med att exproprierar ägorna tog form. Under tiden begränsades underhållet av fastigheterna. 1976 gick företaget i konkurs, och marken togs över av kommunen.

Medan växthus och övriga byggnader jämnades med marken fick vegetationen stå kvar i väntan på att området exploaterades. Vegetationen tog över, och en spännande ny natur med tidigare okända kombinationer utvecklades. Under de snörröta planteringarna med rödek växer påskliljor och tulpaner fritt, stora tujor slåss med yviga björnbärssnår, en gammal buxbomshäck kämpar för sin överlevnad mitt i ett igenvuxet parti, långa forsythia- och syrénhäckar blommar ihärdigt i kamp med spretiga vildvuxna buskage runt omkring, och så vidare. Marken blev ett populärt rekreatiomsområde för de boende i trakten. År 2000 erkändes området slutligen som en naturpark i kommunens

översiktliga planering. Gyllins uppmärksammas idag både för sina naturvärden såväl för sin kulturhistoriska betydelse, även om resterna av byggnaderna från Gyllins dagar är mycket få. Men den som sparkar lite i marken kan träffa på tegel, glassplitter eller ett gammalt betongfundament.

Med växterna lever det industriella arvet i Gyllins trädgård vidare. Att utforska detta arv med en vanlig svensk flora är knappast en god idé. Urban natur har helt andra guideböcker. Dagens växter hittas i gamla produktkataloger och i konkursboens inventarier, om än katalogiserade med fokus på dess monetära värde snarare än utifrån släktskap. Inventeringens detaljrikedom och noggrannhet blir nästan parodisk i kontrast till dagens vildvuxna område. Här finns bland annat tvåtusen tvåhundra fullvuxna bokar förtecknade, fem stora och femhundra små kastanjer, en och en halv kilometer syrénhäck och nästan lika mycket forsythiahäck, tusentals cypresser i plantskolestorlek, tjugonio pyramidthujor och femhundra kvadratmeter tätt planterade vanliga tujor, femtionio almar, tvåhundratjugofem kvadratmeter rosor, fjorton björkar, tvåtusen trehundra rödekar, två järnekar, sextiotre blågrannar, femtontusen pioner, fyra päronträd, elva äppleträd fem körsbärsträd, fem mirabeller, sjuttiosex kvadratmeter jordärtskockor, 9253 pioner, lådor med liljor, rabarber, potatis, nejlikor, femhundra amaryllis, violer, fyratusen krysantemum, 1 800 000 påsk- och majliljor, tretusen niohundra kvadratmeter blåklint, och så vidare.¹⁹ Vissa växter såldes av – lökarna grävdes upp efter bästa förmåga. Annat lämnades kvar och fick klara sig på egen hand, i tuff konkurrens med annan spirande vegetation, kaniner, lekande barn och trädgårdsentusiaster. Ruinerna av detta industrilandskap ligger idag till grund för dagens naturarv.

Vardagsnaturen, kulturarvet och den nya naturen spelar viktiga (om än olika) roller för stadens sociala hållbarhet. Från möjliggörandet av lek och fysisk aktivitet, via tillskapandet av informella mötesplatser och bevarandet av en del av stadens identitet, till en växt- och djurrikedom med ett pedagogiskt vär-

de och upplevelsevärde vid sidan om dess ekologiska betydelse. Därmed inte sagt att all postindustriell natur är lika värdefull och behöver skyddas som grönområde eller naturreservat. Det är heller inte så att platserna behöver bevaras för evigt för att ha ett värde: tillfälliga platser kan också spela roll.

Väntans landskap

Staden växer, men inte alltid. Och inte alltid så fort, eller så som exploatörer och planerare tror. Vi lever i ett väntans landskap, där de storslagna drömmarna om morgondagen sällan helt infrias.²⁰ Ett tidigt exempel är Rörsjöstaden, som tog mer än ett halvt sekel att färdigställa. Rörsjöstaden ”låg alltjämt ful och obebyggd i sin mellersta och östra del...” på 1880-talet, skriver Karl Albert Härje.²¹ Mark har i vissa avseenden gått från att vara en vardagsmiljö och inkomstkälla (via till exempel odling eller uthyrning) till att bli ett investerings- och spekulationsobjekt, vilket innebär att den kan ligga i träda i flera år, medan räntan växer som ogräs; här uppstår ett glapp mellan vardagsmiljö och markägarens ambitioner som är kännetecknande för det sena 1900-talets och tidiga 2000-talets städer. Glapppen, dessa väntelägen, öppnar för tillfälliga aktiviteter och naturmiljöer, som kan spela en viktig roll för staden.

När luften gick ur Malmös industrier under 1970-talet skapades stora områden av väntan. Även skiftet från järnvägs- till lastbilstransporter har skapat en ny ”baksida” med väntans industrifastigheter, till exempel i Norra Sorgenfri.

Till det kommer de omfattande rivningar av nedgångna kvarter i Malmös centrala delar som genomdrevs under 1960- och 70-talet. I vissa fall handlade det om att ”sanera” stadsdelar och göra plats för moderna bostadshus, i andra fall revs för att göra plats för bilismens krav på parkeringshus och genomfarter. Men när industrierna försvann, och grannkommunerna erbjöd attraktivt boende på pendlingsavstånd, stannade stadens expan-

sion.²² Flera av de avrivna tomterna blev liggande i väntan på bebyggelse och användes som tillfälliga parkeringar in på 1980- och 90-talen. Tomterna kallades *bombhål* i den allmänna debatten, med hänvisning till de sönderbombade städerna i Europa efter andra världskriget.

”Bombhålen” var inte en engångsföreteelse. Nya ödetomter har tillkommit under senare tid. I början av 2000-talet genomförde jag åtskilliga fältstudier i Malmö, med särskilt fokus på de tillfälligt övergivna markerna. I stadens utkant låg mark i väntan på bostadsbebyggelse och nya externa köpcentrum, längs med järnvägarna återfanns mer eller mindre övergivna industri-lokaler, och industriområdena uppvisade en utspridd bebyggelse med ofta vildvuxen mark, som buffert i fall företagen skulle expandera. Många av tomterna är idag bebyggda och deras histo-

Ödetomten i Norra Sorgenfri sommaren 2006, strax efter ett av flera försök att se till att tomten förblev just öde: en gryende björkskog och bostadslösa avlägsnades året därpå. De informella grönområdena präglas tydligt av markägarnas drivkrafter och deras närvaro.

riska betydelse som grönområde bortglömd. Men även tillfälliga marker har betydelse för både stadens natur och för barn och unga.

Norra Sorgenfri var i början av 2000-talet ett exempel på hur en stadsdel grönskar i väntan på bebyggelse. Det är lätt att avfärda vegetationen som ogräs och sly, och som ett uttryck för bristande skötsel i väntan på kommande exploateringar. Men slyet blir en dunge, en urban natur, och kanske i sig ett uttryck för en omsorg om staden.

Vad hade hänt om dessa ödetomter hade skildrats på ett annat sätt? Samtidigt med debatten om Malmös bombhål myntades ett annat begrepp – pocketparks, det vill säga ”fickparker” eller miniparker. Mellanrummen, dessa spontant uppkomna fickparker, är värdefulla för stadens biologiska mångfald såväl som för livet i staden i stort.²³ Kanske är det dags att erkänna dessa platser som ett kännetecken för det moderna stadslandskapet.

Ett skiftande naturarv

Exemplen ovan visar på hur återbruket av industrimarker har bidragit till att forma Malmös grönområden. Men även andra former av återbruk har präglat grönområdenas karaktär och placering. Vid sidan om industrin har förändringar i försvaret gynnat stadens natur. Fortifikationsbefälhavarens äng vid Citadellet kom så småningom att bli stadens första större offentliga park – Slottsparken. Även delar av Kungsparken har använts av militären. Bulltofta och Limhamnsfältet är gamla exercismarker vars öppna karaktär delvis bevarats med dagens fotbollsplaner och andra träningsanläggningar. Som i så många andra städer i Europa (till exempel Wien, Krakow och Köpenhamn) används de gamla försvarsvallarna till promenader och parkmark.²⁴ Raoul Wallenbergs park och bastionerna längs med Norra Vallgatan har tidigare varit del av stadens befästning.

Det är slående hur detta återbruk faller mellan stolarna i

historieskrivningen om staden, och därmed leder till en missvisande bild av grönplaneringen. I litteraturen om Malmö (liksom i andra städer) skildras stadsbyggandets historia som en fråga om byggnader och till viss del infrastruktur²⁵, företagandets historia begränsas till det aktiva företaget – inte dess återbruk²⁶, grönområdenas historia blir en berättelse om landskapsarkitekter och deras intentioner, och även om naturvårdens planer ofrånkomligen kommenterar industri- och kulturarvet så skildras ändå inte den urbana naturen utifrån ett historiskt framväxande, utan som enskilda platser med värdefullt växt- och djurliv. Med en sådan historieskrivning förstärks idéerna om en tydlig åtskillnad mellan stadens olika byggstenar, där inte minst naturen framställs som historielös.

Genom att förstå grönområdena i termer av återbruk framträder nya möjligheter för grönplaneringen. Återbruket visar att stadens grönområden har skiftande arv och historia. Därmed finns det också ett *skiftande kulturarv* som kan lyftas fram och utvecklas. Detta arv är idag påtagligt osynligt, såväl på plats som på de skyltar som berättar om platserna. Här finns en outnyttjad potential, även om det för vissa grönområden är för sent att bevara artefakterna från den tidigare markanvändningen. De befintliga grönområdenas kulturhistoriska värden ges alltför lite uppmärksamhet i dagens planering: det borde finnas separata strategier för hur till exempel den militära kulturhistorien bevaras, respektive hur det sena 1900-talets industriella naturarv utvecklas med hänsyn till såväl dess industrihistoria som kapacitet som grönområden.

Täthet, trasighet och grönplaneringens återbruk

Senare års forskning lyfter fram värdet av att platser återbrukas och utvecklas i steg, där spår av tidigare verksamhet lever kvar.²⁷ Det är en fråga om hållbarhet, men även ett skifte i synen

på återbruk och förvaltning från ett passivt till ett aktivt och innovativt agerande. Det ger hopp om en bättre förståelse för återbrukets betydelse som en innovativ och aktiv strategi även inom grönplaneringen. Det handlar inte bara om att anlägga ett nytt synsätt på hur vi kan ta tillvara platser, utan också om en annan förståelse av planeringen. Frågan är om det synsättet ges utrymme i den täta stad som nu håller på att växa fram i Norra Sorgenfri.

Tanken om återbruk har satt spår i dagens planering för Norra Sorgenfri, om än i marginalen. 2008 års planprogram, som sätter ramarna för områdets utbyggnad, betonar vikten av att bevara gamla industribyggnader, men även äldre träd och åtminstone sträckningen av industriernas stickspår till järnvägen nämns.²⁸ Även de tillfälliga aktiviteterna på de ”avrivna tomterna” uppmärksammas som värdefulla för områdets identitet.²⁹ Planen slår vidare fast att området är ett ”bristområde vad gäller gröna miljöer”,³⁰ och strävar efter en ”hög urban biologisk mångfald” som en del av hållbarhetsarbetet. När det gäller områdets grönstruktur anger planprogrammet att:

Exploateringen av Norra Sorgenfri bör utföras så att två viktiga mål för Grönplanen uppnås: dels skapa nya gröningar och parker i en del av Malmö där det råder stor brist på sådana, dels skapa förutsättningar för att binda samman Bulltoftastråket med centrum (se bild).³¹

Bilden som hänvisas till visar inte hur Norra Sorgenfri kan gå från ”barriär till länk”³² utan fångar främst ett skifte i synsättet på stadsdelens grönska. Där Grönplanen från 2003 föreslog att ruderatmarker ska användas som grund för att skapa ett grönare Norra Sorgenfri, och där stadsdelens nya grönska skapar en länk mellan tidigare grönområden, pekar planprogrammet från 2008 på de redan befintliga kyrkogårdarna söder om stadsdelen som det gröna stråket. Därmed kvarstår Norra Sorgenfri som en barriär, med små öar av grönska insprängda i kvarteren. Planen

förlitar sig i stort på nya och vagt formulerade planer på gröna innegårdar och en park ”att utreda” i stadsdelens utkant. Den industriella natur vars värden lyfts fram i grönplanen och det dåvarande Naturvårdsprogrammet lämnar inga spår i planprogrammet. De informella grönytorna lyfts heller inte fram som tillfälliga resurser, trots att omvandlingen av området skildras som en långdragen process.

Planprogrammet, med sina å ena sidan ambitiösa formuleringar om det gröna och å andra sidan påfallande vaga idéer om dess genomförande, föregriper den nya grönplanen. I enlighet med Malmös översiktsplan slår grönplanen fast att:

Malmö ska ... utvecklas mot att bli en nära, tät, grön och funktionsanpassad stad som bevarar kringliggande jordbruksmark. Samtidigt ska staden fortsätta att bygga upp en stark och funktionell blågrön infrastruktur som gynnar ekosystemtjänster och biologisk mångfald. Befintliga gröna och blå miljöer behöver därmed värnas och utvecklas, och nya parker, naturområden och träd behöver tillkomma.³³

Men även om det befintliga alltså ska värnas så saknar 2019 års grönplan, till skillnad från sin föregångare, kartor och inventeringar som pekar ut och värderar det befintliga stadslandskapet. Inte ens i dokumentets illustrationer visas konkreta platser upp: de bjuder bara på vaga skisser om urbana och folkrika miljöer med gröna inslag. Platsen och återbruket som utgångspunkt för grönplaneringen är därmed så gott som uttraderade. Ruderatmarker nämns visserligen i en lista som en av tretton värdefulla typer av biotoper, men i övrigt framgår inte hur ruderatmarker, eller några andra platsbundna värden eller karaktärer, ska tas tillvara. Kvar finns endast normerna, bland annat i form av en grönmodell som ställer krav på minsta avstånd till olika kategorier av grönområden. Med stöd av en sådan modell går det att ta fram kartor över bristområden och att peka ut var det behövs

olika former av grönområden i staden, men någon sådan analys bjuder inte grönplanen på. Frågan är hur en sådan grönmodell ska realiseras. Paradoxalt nog kombineras denna vaga planering med högt ställda förväntningar om de ekosystemtjänster som de mångfunktionella grönyttorna ska producera.

Norra Sorgenfri saknar den typ av motsträviga platser som diskuterats tidigare i kapitlet: platser som försvårar exploatering och underlättar framväxten av nya grönområden. Ruderatmarker har visserligen bjudit på värdefulla områden för biologisk mångfald och informella aktiviteter, men har successivt avvecklats trots planprogrammets ord om att skapa en hög biologisk mångfald.³⁴ Med en vag grönplan och ett uttalat mål att skapa en tät stad blir de obebbyggda tomterna "sår" i stadsväven.

Det idag dominerande stadsbyggnadsidealet, den täta staden, är också en dröm om den färdiga staden. Det framgår bland annat i hur uttrycket att "läka staden" har använts inom stadsbyggnadsdebatten under de senaste årtiondena. Vanligtvis uttrycker det en idé om att nya byggnader ska fylla igen "luckor" av något slag: en ödegiven tomt, en förbifartsled, eller alltför vidsträckta grönområden mellan husen.³⁵ Metaforen pekar tydligt på att dessa väntans landskap förstås som icke-platser. Läkandet handlar om att skapa en enhetlig stadsväv med bebyggelse och därmed en levande stad. Det finns skäl att ifrågasätta idén om att den täta stadsväven skulle ge en mer levande stad, eller för den skull vara mer stadsmässig, än en stad med mellanrum och därmed utrymme för olika slags aktiviteter. En sådan tät stad ger heller inget utrymme för återbruk. Det är också slående att det som tidigare läkte stadens sår, parker och natur, nu har ersatts av stenstadens kvarter. Men måste vi över huvud taget läka eller laga staden?

Oavsett om vi pratar om ett läkande eller lagande tycks målet vara att staden ska "fixas" och fixeras. Men staden är inte en kropp, och det öppnar upp för andra sätt att tänka. Återbruket lämnar nämligen dörren öppen för fler än en möjlig lösning. En möjlighet är att se det trasiga som platser med ett eget värde,

kanske med en potential att förändra staden. Det är i den ofärdigheten, i sprickorna i stadsväven, på de tillfälligt övergivna ytorna, som en grönstruktur tog form i Norra Sorgenfri i början av millenniet, i samklang med dess brokiga, småskaliga och dynamiska industriarv. Det hade varit en utmaning att förvalta ett sådant arv, men det hade också bidragit med en behövlig synvändera av den täta staden.

Den industriella naturen och återbruket kan alltså utmana idén om den täta staden även på ett generellt plan – och kan därmed bidra till en annan idé om vad en grön och hållbar stad skulle kunna vara.

Noter

- 1 Ett tecken på förtätningen i Malmö är att grönytan minskar och att sex procent av de i Naturvårdsplanen utpekade områdena har försvunnit mellan år 2017/18 och 2022. Se Malmö stad, *Naturvårdsplan för Malmö 2023 – 2030* (Malmö: Malmö stad, 2023). Förtätning på tidigare industrimarker är en sedan länge etablerad strategi i bland annat USA och EU. Därmed inte sagt att urbaniseringen bara sker på dessa marker: förtätning sker i attraktiva lägen samtidigt som städer expanderar och glesas ut på annat håll. Se Manuel Wolff, Dagmar Haase, Annegret Haase, "Compact or spread? A quantitative spatial model of urban areas in Europe since 1990", *PLoS ONE* 13(2) (2018): e0192326.
- 2 Malmö stad, *Plan för Malmös gröna och blå miljöer* (Malmö: Malmö stad, 2019), sid 6, ursprunglig kursivering.
- 3 Malmö stad, *Grönplan för Malmö* (Malmö: Malmö stad, 2003). Malmö stad, *Plan för gröna och blå miljöer*.
- 4 Se till exempel Tseira Maruani och Irit Amit-Cohen, "Open space planning models: A review of approaches and methods", *Landscape and urban planning*, 81 (2007): 1 – 13.
- 5 Per Hillbur (red) *Näraturens mångfald: planering och brukande av Arriesjöns strövområde*. (Malmö: Malmö högskola, 2009).
- 6 Se Häradsekonomiska kartan Alnarp 1–47 från 1910–15. Se även Malmökrita AB, *Malmökrita: kritindustriens utveckling i Koarnbytrakten från jordbruksbinäring till Malmökrita AB*, (Malmö: Malmökrita AB 1984), och Malmö stad, *Naturvårdsplan för Malmö 2023 – 2030*.
- 7 Citerad i Ann Bergsjö och Kjell Nilsson, *Efterbehandling av täkter och tippar: Del. 1: Exempelsamling*. (Alnarp, 1983), s. 47.
- 8 Ibid. Malmö stad, *Naturvårdsplan för Malmö 2023 – 2030*.
- 9 Malmö stadsfullmäktige 1976.
- 10 Se Tyke Tykesson(red), *Malmös kartor från 1500-talet till idag*. (Lund: Historiska media, 2003).
- 11 Per-Markku Ristilammi, *Mim och verklighet: en studie av stadens gränser*. (Eslöv: Symposion, 2003).
- 12 Karl Albert Härje, *Malmö förskönings- och planteringsförening under femtio år*. (Malmö: C.A. Andersson & C:o Boktryckeri, 1932). s. 31.
- 13 Malmö stadsfullmäktige 1947.
- 14 Mattias Qviström, "A waste of time? On spatial planning and 'wastelands' at the city edge of Malmö (Sweden)", *Urban Forestry and Urban Greening*, 7 (2008): 157 – 169.
- 15 Ibid.
- 16 Det finns idag en omfattande litteratur om post-industriell natur, som ekologisk resurs, kulturarv och grund för grönplanering. Se till exempel Anna Jorgensen och Richard Keenan (red), *Urban wildscapes*. (London: Routledge, 2012), Tim Edensor, *Industrial ruins: Space, aesthetics and materiality* (Berg, 2005), Francesca Di Pietro och Amélie Robert (red), *Urban wastelands: A form of Urban Nature?* (Cham: Springer, 2021) och för ett mer kritiskt perspektiv: Cian O'Callaghan och Cesare Di Felicianantonio, (red.), *The new urban ruins: vacancy, urban politics and international experiments in the post-crisis city*. (Polity Press, 2021).
- 17 Mattias Qviström, "Nära på stad: framtidsdrömmar och mellanrum i stadens utkant" i Katarina Saltzman (red.) *Mellanrummens möjligheter: studier av föränderliga landskap*. (Göteborg: Makadam förlag, 2009).
- 18 Skildringen av Gyllins trädgård nedan bygger på Mattias Qviström, "Taming the wild: Gyllin's garden and the urbanisation of a wildscape", i Anna Jorgensen och Richard Keenan (red) *Urban wildscapes*. (London: Routledge, 2012). En skönlitterär skildring av de hårda arbetsvillkoren vid Gyllins trädgård, i boken kallat Juhllins, återfinns i Mary

- Anderson, *Sorgenfri, Dokumentärroman* (Stockholm: Liber, 1979).
- 19 Från bouppteckningen i samband med konkursen: Malmö tingsrätts arkiv, G7 AA, vol 123.
 - 20 Se till exempel Gabriella Olshammar, *Det permanentade provisoriet. Ett återanvänt industriområde i väntan på rivning eller erkännande*. (Avhandling, Chalmers tekniska högskola, 2002); Saltzman, *Mellanrummens möjligheter*.
 - 21 Härje, *Malmö förskönings- och planeringsförening under femtio år*.
 - 22 Tyke Tykesson och Björn Magnusson Staaf, *Malmö i skimmer och skugga, Stadsbyggnad & arkitektur 1945 – 2005*. (Malmö: Architectus Verborum, 2009).
 - 23 Det finns en omfattande litteratur om de biologiska och sociala värdena av informella eller tillfälliga grönområden i staden. Se till exempel Krystallia Kamvasinou, "The public value of vacant urban land", *Municipal engineer*, 164 (2011): 157 – 166 och artiklarna i Di Pietro och Robert, *Urban wastelands*.
 - 24 En av få texter som tar ett vidare grepp på detta fenomen är Jeremy W.R. Whitehand, "Green space in urban morphology: a historico-geographical approach", *Urban morphology*, 23 (2019): 5 – 17.
 - 25 Se Tyke Tykesson och Björn Magnusson Staaf, *Arkitekterna som formade Malmö: en modern stad växer fram, 1878 – 1945*. (Stockholm: Carlssons, 1996) och Tykesson och Magnusson Staaf, *Malmö i skimmer och skugga*. Den senare boken är ett mycket ambitiöst försök att placera arkitekturens utveckling i en vidare kontext, men då stadsbyggnad reduceras till en fråga om huskroppar ger den en missvisande bild av stadens framväxt.
 - 26 Se Rikard Smitt, *Malmöföretagen – förr och nu*. (Malmö: Project Management AB, 2007)
 - 27 Vikten av ett historiskt djup har lyfts fram under lång tid, men förståelsen av staden som en ständig process där förvaltning och reparationer, liksom återbruk av tidigare strukturer, spelar en avgörande och innovativ roll är ny. För en litteraturgenomgång, se David J. Denis, "Why do maintenance and repair matter?" i Anders Blok, Ignacio Farias och Celia Roberts (red) *The Routledge Companion to Actor-Network Theory*. (London: Routledge, 2019).
 - 28 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram* (Malmö; Malmö stad 2008).
 - 29 Ibid. s. 13.
 - 30 Ibid. s. 11.
 - 31 Ibid. s. 34.
 - 32 Ibid. s. 34.
 - 33 Malmö stad, *Plan för Malmös gröna och blå miljöer*, 5.
 - 34 Jämför hur områdets ruderatmarker skildras i Grönplan 2003 och det tidigare Naturvårdsprogrammet med Naturvårdsprogrammet från 2023.
 - 35 Se till exempel Moa Tunström, *På spaning efter den goda staden: om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion* (Avhandling, Örebro universitet, 2009).

Där en annan värld är möjlig

Ett gällt skrik ljuder över den öde parkeringen och dör bort i den ljumma majnatten: "Upp med händerna". De två lundapoliserna riktar sina ficklampor mot containern och möjligen känner de en viss besvikelse när tre personer med pannlampa höjer sina händer och viftar med en trött purjolök, några knippen broccoli och en påse limpmackor.

En av poliserna håller oss under uppsikt i ficklampans sken medan den andre går igenom de fyllda lådorna och kassarna som står intill containern. Kaffepaket där vakuumet släppt, bröd i mängder som passerat utgångsdatum för någon timme sedan, frukt och grönsaker, vissa utan mer än några skönhetsfläckar. Nu börjar samma förhandling som vi gått igenom ofta förr. Vårt bud förr som nu är att det inte kan betraktas som stöld att ta hand om mat som livsmedelsbutiker-na själva kasserar i olåsta kärl.

Något senare än förväntat rullar vi in på gården vid Utkanten och backar minibussen hela vägen in i entrén. Där väntar två personer som hjälper till att lasta ur kvällens byte som vi, liksom vid tidigare förhandlingar med ordningsmakten, fick behålla.

Lådorna och kassarna samlas i köket, det som inte fanns här när vi flyttade in. Vi monterade ner ett helt kök som skänktes på Blocket. Vitvarorna, spisarna och diskbänkarna har vi också fått till skänks. Vi drog in vatten från intilliggande rum och byggde generösa arbetsytor som kommer väl till pass en sån här natt. I köket påbörjas det mödosamma arbetet med att skilja det ätbara från det undermåliga, att tvätta och skölja och med hjälp av våra sinnen leta spår efter oskicket

att hälla tvättmedelspulver över soporna som vissa livsmedelskedjor lagt sig till med på senare tid. Tänk, säger vi till varandra, att anstränga sig så för att fördärva sitt eget avfall, bara för att ingen hemlös ska kunna snubbla över ett knippe bananer utan att betala för sig.

Utanför köksfönstren ligger Östra Farmvägen tyst som en stilla flod. Klockan har precis passerat fem. Över hela köket ligger frukt och grönsaker på tork och känsliga livsmedel står kylskåpskallt. Vi samlar ihop skräpet för att slänga det i soptunnorna vid kyrkogården på vägen hem. Nu är allt förberett för imorgon. Klockan 18 slår Folkköket upp dörrarna precis som alla måndagar sedan köket stod färdigt. Då fylls lokalen med liv, samtal och musik när människor kommer hit för att få äta mot en frivillig donation. Samtidigt rullar två frivilliga den stora grytvagnen till Värnhemstorget några kvarter bort och delar ut mat där. Med på vagnen följer även alla matvaror som inte tillagats och som inte har utsikten att stå sig en vecka.

Bröd & Frihet kallade vi oss, sig matlaget som tog tillvara på matsvinnet i tio år, innan flinka entreprenörer identifierade osäljbar mat som ett marknadssegment. Vi lagade även mat på en del spelningar – främst inom hardcore- och punkgenren – som arrangerades på Utkanten mellan 2008 och 2011. Scenen byggdes från grunden av Utkantens aktiva, komplett med elförsörjning, ljusrigg och backstageområde/materialförråd. Arrangörsgruppen Malmö hardcore arrangerade spelningar flera gånger i veckan med band som kom från världens alla hörn och gjorde ett turnéstopp för mat, husrum och en liten slant från inträdet.

Om människorna, maten och motkulturen var Utkantens stora, bultande hjärta så var musiken på sätt och vis dess hjärna. Det var tack vare de många ar-

rangemangen med inträde som vi kunde betala hyran på närmare trettontusen kronor i månaden. Om vi hade en enda grundprincip, som vi höll fast vid under tre år, så var det att inte göra oss beroende av kulturbidrag av något slag. Byråkraters välvilja är en vind som fyller ett storsegel men som när som helst kan mojna eller vända.

Det var också tack vare arrangemangen som vi kunde bedriva all annan verksamhet i huset gratis. Vi byggde upp en cykelverkstad, komplett med verktyg och reservdelar, för den som ville komma och serva sin cykel. Vi byggde en biograf med riktiga biostolar som vi fick till skänks. Några husaktiva byggde upp ett gym, andra satte ihop en "free shop" (en second hand-butik där allting är gratis efter modell från bland annat Tysklands gör det själv-scen). Vissa ägnade sig åt feministiska studiecirklar, andra åt hackning. Vissa använde lokalen till att planera demonstrationer och måla banderoller medan andra samtidigt påbörjade en gigantisk väggmålning.

Mitt i detta synbara kaos fanns en tydlig ordning – de icke-hierarkiska principernas ordning. Var och ens frihet var oändlig så länge den inte inkräktade på någon annans lika stora frihet. De stora besluten om Utkanten fattades på stormöten dit alla var välkomna. Alla som ville bli husaktiva fick bli husaktiva och försågs med såväl egen nyckel som en uppmaning att skapa efter eget huvud. Detta fick till följd att lokalen kunde ändra karaktär från en dag till en annan beroende på vem eller vilka som hade varit där. Plötsligt hade någon prytt en ny vägg med en målning eller burit dit ett pingisbord medan några andra hade lagt sjuttio kvadratmeter parkettgolv och möblerat fram en bättre loungehörna. Allting i ständig förändring och ingenting förbjudet.

På tre år stals en kamera och en skruvdragare från Utkanten. Det var allt. Trots att det var öppet så gott som varje dag och att ytterst få saker var inlåsta, trots att det cirkulerade bortåt hundra nycklar till lokalen och trots tusentals besökare under åren. Vi tror att det säger någonting om vilka känslor den här platsen väckte och i vilken utsträckning människor kände ett behov av att bevara den.

Utkanten uppstod ur den perfekta kombinationen av rum och byggnader som den kapitalistiska ekonomin lämnat bakom sig och den djärvhet, det kreativa driv och den gemenskap som bara kan uppstå ur självorganisering, där människor går samman för att förverkliga sina egna drömmar och samtidigt bidra till att förverkliga andras. Det är vår fasta övertygelse att verksamheter som Utkanten inte går att kommendera fram eller skapa ovanifrån. De måste ges plats och tillåtas växa fram organiskt utan andra tyglar än de som är absolut nödvändiga.

Två före detta Utkanten-aktiva

OM NORRA SORGENFRI SOM EXPERIMENTZON OCH PLATS SOM RELATIONELL INTERVENTION I RUMMET

JOHAN PRIES

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet

Social kris i den attraktiva stadens skuggor

För att förstå Norra Sorgenfris roll som stadsplaneringsexperiment – och vilka lärdomar som det kan berika oss med – måste vi utgå från den tid och plats där stadsdelen ringades in som ett utvecklingsområde. Strax efter millennieskiftet, när Norra Sorgenfri började dyka upp i planeringssammanhang, var det vanligt att anmärka att Malmö höll på att bli en delad stad, och det stämmer nog på mer än ett sätt.¹ Inte minst skapades under dessa år en avgrund mellan gemene mans syn på sin stad och stämningen bland kommunens toppbyråkrater och tongivande politiker. Med vältränade leenden omfamnade stadens ledande män varje tecken på att Malmö var på väg att lämna sin historiska roll som industristad på dekis. Den enda vägen framåt var att förvandla Malmö till en kreativ drömvärld för framtidens postindustriella ekonomi. Stadens starke man, Ilmar Reepalu, försvarade med näbbar och klor att offentliga medel östes på lyxiga stadsbyggnadsprojekt i Västra hamnen under Boo1-utställningen. Topptjänstemän firade att de lyckats locka den Louis Vuitton-sponsrade internationella båttävlingen America's Cup och dess jetsettande publik till Malmö. Politiker och HSB-toppar bråkade om vems idé det hade varit att sälja ut föreningens hyresbestånd för att finansiera de aldrig sinande underskotten i sitt Santiago Calatrava-märkta skrytbygge Turning Torso.

I vad som föreföll vara en parallell verklighet avskild från den nya "bilden av Malmö" som systematiskt kablades ut slutade Turning Torsos enorma förlustaffärer med åtal för de ansvariga.² Trots att unga arbetslösa inkommanderas för att vakta tävlingens mångmiljonbåtar slutade notan för America's Cup på nittio miljoner back för kommunen.³ I de gamla arbetarområden vars offentliga svältkur finansierade kommunens satsningar på arkitektonisk platsmarknadsföring blev stämningen allt mer mörk och sammanbiten, med lokala hyresgästföreningar som protesterade mot hur stadens nya fasad täckte över deras verklighet.⁴

De problem som följde på kommunens planeringsstrategiska prioriteringar av resurser till byggandet av en "ny stad" för en ny slags befolkning blev med åren allt svårare att sopa under mattan.⁵ Som geografen Ståle Holgerson visat i sin bok *Staden och kapitalet* ökade den ekonomiska ojämlikheten i Malmö vid denna period med nästan alla tänkbara mått, även om detta knappast bara kan ses som ett utfall av lokala processer.⁶ De förhoppningar om att de nya invånarnas välstånd skulle "sippra ner" till ekonomisk svagare grupper visade sig vara allt för optimistiska.⁷ Det var alltså inte bara att staden delades itu vertikalt mellan en ovanifrån kommunicerad bild av en ny stad i vardande och den upplevelse av en stad i ständig kris som så många malmöiter mötte i sin vardag. Visionen om en ny stad styrde det planerade skapande av en allt mer delad stad där vissa enklaver byggdes för att "attrahera" välbeställda grupper, och andra delar allt mer övergavs.⁸ Politiska protester och sociala konflikter genomsyrade från början detta projekt, som de simmande aktiver som plankade in på Boo1 i protest mot lyxbyggen. Under 00-talet ökade dessa spänningar successivt, och i och med de utbredda oroligheter som kommit att kallas Rosengårdskravallerna under vintern 2008 blev det omöjligt för stadens styre att ställa sina förhoppningar till att platsmarknadsföring av staden för nya medborgare var en universallösning för alla tänkbara problem.

I detta sammanhang trevade stadens styre efter nya sätt att tänka på vad som allt mer framstod som en social kris i stjärnarkitekturens skugga. Precis som när det gällde skapandet av nya stadsmiljöer för nya invånare började rumslig planering succesivt kopplas in i kommunens försök att socialt stabilisera konflikter. Men idén om den "attraktiva staden" som magnet för resursstarka grupper låg kvar, och sättet som de nya sociala frågorna formulerades som problem för rumslig planering ställdes aldrig mot detta övergripande mål. Ett exempel på detta tankearbete går att finna i förarbetet med 2005 års uppdatering av Malmös översiktsplan. I detta nyckeldokument redovisade planerare ett Venn-diagram för indikatorer på social, ekologisk och

ekonomisk hållbarhet, symboliserade av tre delvis överlappande cirklar. Visserligen var nästan alla ekonomiska faktorer muntert färglagda i en grön nyans – även om man kan undra om fler anställda inom ”finans och konsult” och ökande antal ”hotellnätter” verkligen mäter ekonomisk hållbarhet. Indikatorerna för social hållbarhet var däremot en helt annan sak. Alla sociala mått utom ett varnade med sin klarröda färgkodning. Undantaget var de sociala indikatorer som också överlappade med mått på ekonomisk hållbarhet såsom ”anställda hotell och restaurang”, ”utbildningsnivå”, ”sysselsättning”, vilka också framstod som mindre akuta problem skiftandes i gula och gröna nyanser.

Snarare än att skärsåda kopplingen mellan stadens ojämlikhetskris och hur dess planeringspolitik satte prioriterade enklavers ”attraktivitet” i främsta rummet, slog denna strategi fast att kursen skulle hållas och började istället arbetet med hur den bekymrande situationen kunde ses som ett komplementärt planeringsproblem. Inte minst i samband med den enorma kommunala satsningen ”Välfärd för alla”, som löpte från 2004 till 2008, slogs en retorik fast om att stadens ”problem” hade både en ”etnisk dimension” och ”en stark geografisk koppling” där de fattiga delarna av Malmö framställdes som rumsliga eftersläntrare som planerare med fasta nypor behövde fösa in i den kreativa framtidsstadens era.⁹ Trots att ”Välfärd för alla” alltså spelade en avgörande roll i att formulera om stadens fattiga områden som ett geografiskt, och etniskt, problem, handlade insatserna bara i mycket liten utsträckning om själva utformningen av det fysiska rummet. Detta innebar att den rumsliga planeringens verktygslåda inte kunde spela samma roll som i de delar av staden som gjordes attraktiva. Dessa eftersläntrande problemområden på stadens kant beskrevs alltså som ett problem helt avskilt från hur resurser fördelades till de ”attraktiva” stadsdelarna i Hyllie och Västra hamnen, vilket skyddade prioriterandet av resurser till just dessa områden från en kritik som lyfte fram vad som kunde gjorts istället. Men ännu fanns det få konkreta lösningar för hur dessa platser skulle kunna förändras för att få dem att hinna

ikapp den kreativa framtid som stod på glänt i stadens nybyggda områden, eller åtminstone få skillnaden mellan stadens olika delar att framstå som ett mindre uppenbart problem.

Den delade stadens sprickor

Stadens fattiga östra delar blev i detta läge en av de platser där tankearbetet om vad segregation var för slags socialt planeringsproblem – och hur det kunde lösas utan att underminera visionen om den kreativa framtidsstadens centrala roll – utspelade sig. Redan i det tidiga arbetet med Norra Sorgenfris postindustriella omvandling går det se hur segregation formulerades på det sätt som skulle komma att bli centralt i Malmös planeringsdebatter under många år framöver. Ett talande exempel är hur en inbjuden inspirationstalare på ett tidigt dialogmöte diskuterade segregation, vilket sammanfattades i planhandlingarna som att det ”är inget bekymmer att vi bor på olika håll i staden”. Det är inte svårt att hålla med om den utgångspunkten. Att det från denna hypotes följer att lösningen på stadens ökande ojämlikhet var ”att skapa förutsättningar för ekonomiska och politiska möten i det offentliga, i staden” är däremot inte lika självklart.¹⁰ Hur detta argument för möten i plandokumentet återgavs på samma sida som ett referat från en akademiker som passionerat pläderar för att fortsätta anpassa staden för ”kreativa människors” preferenser, för att kunna bli en del i ”den nya ekonomin”, är i sig intressant.¹¹ Möten som strategi för att motverka segregation och ett planeringsfokus på en attraktiv stad finjusterad för att appellera till en kreativ medelklass verkade, under rätt förutsättningar, kunna samexistera.

Liknande argument, om något mer inlindade, är inte svåra att hitta i det omfattande förarbetet med stadens Översiktsplan som pågick vid samma tidpunkt. Med en läpparnas bekännelse till postkolonial retorik menade författarna till ett PM från 2006 om ”Möten i staden” att ”vardagliga möten” i offentligheten

kunde hjälpa människor i det segregerade Malmö att "se 'den andre'".¹² "Stadsbyggnadskontorets mål" kunde således inriktas mot att formge stadsrummet så att "människor ges tillfälle att möta den andre, den som är olik oss själva, i stadens offentliga rum".¹³ Detta kunde hjälpa Malmös "utveckling mot en attraktiv och hållbar stad". Genom att tillfoga ett fokus på segregation kunde stadsplanering fortsätta försöka att attrahera nya invånare. I det bästa av alla Malmö kunde till och med "trivsamma och spännande mötesplatser" också skapa "attraktivitet" som bidrog till "ekonomisk utveckling".¹⁴ Dokumentet präglades av en talande tystnad om hur ett fokus på möten innebar att planeringens roll i skapandet av stadens allt mer ojämlika livsvillkor lämnades utanför segregationsdiskussionen. Den enda som tvingade upp dessa frågor på agendan var en av Tekniska nämndens irriterade vänsterpartister som i ett samrådsyttrande fick strategins författare att medge att arbetet mot segregation "måste ske på flera områden".¹⁵ Likväl kom idén om offentliga möten som ett kraftfullt verktyg mot segregation att få ett enormt genomslag i Malmös rumsliga planering vid denna tidpunkt.

Idén om möten i staden hade från början uppstått i ett sammanhang där planeringens blick redan riktades mot byggandet av nya och exklusiva bostadsområden. Men allt mer slets planerarnas fokus bort från skapandet av "attraktiva" rum, med periferins problemzoner som ett uttryck för stadens skenande ojämlikhet som inte längre gick att hålla utanför planeringsstrategierna. Ett viktigt steg i att formulera hur dessa platser kunde bära upp möten på olika sätt kom när stadens kommunala bostadsbolag gav i uppdrag åt stjärnarkitekten Jan Gehls firma att komma med en ny strategi för Rosengård, vilken publicerades 2007. Köpenhamnaren Gehl hade själv redan 1971 skrivit om Rosengård i första utgåvan av *Livet mellem husene*. Trots Jan Gehls antimodernistiska rykte lyfte han då fram stadsdelens centrumhandel som en modern Rialtobro, en referens till den butikskantade bron som löper över Venedigs Canal Grande, vilken göt liv i vad som kunde varit en ödslig motorvägsöver-

gång genom att samla butiker ovanpå genomfartsleden som löpte genom området.¹⁶

2007 var orden från Gehls byrå desto hårdare. Rosengård var "som en ö". Det var "omgivet av barriärer" och "svårtillgängligt". Trots att stadsdelen tidigare både gjort sig känd som ett allt för tätbebyggt miljonprogram, och redan på 1970-talet blivit föremål för banbrytande boendeledd utveckling och utemiljöåtgärder, målade utredningen upp en bild av att området omgärdades av ett "grönt hav" med "motorvägsnätet som en koppling till resten av staden".¹⁷ Stadsdelen hade alltså en "omänsklig skala" och "kopplingar till omkringliggande områden saknas".¹⁸

Under samma period som de tidiga visionerna för Norra Sorgenfri försökte möta stadens skenande ojämlikhet med möten som lösning på segregation, omförhandlades alltså Rosengårds roll i stadens samhällsplanering i grunden. Detta nya sätt att se på ytterområdet tog form i områdesvisioner och strategiska planer, men var också en del av hur Norra Sorgenfri som interventionszon konceptualiserades. Den första meningen i den egentliga brödtexten i planprogrammet för Norra Sorgenfri från 2008 beskriver området som en framtida "länk mellan centrum och Östra Malmö".¹⁹ Och i detta dokumentets vision för området som "ett sammanlänkande system av stråk och mötesplatser" betonade texten att "det är viktigt att överbrygga barriärer" om "staden skall vara en väl fungerande helhet". Att i det offentliga rummet stöta på "de andra" främjar förståelse och integration" avslutades ett avsnitt om stråk och stadens segregation.²⁰

Samma argument återfanns i stadens nästkommande Översiktsplan, från 2014. I en drömskt framåtblickande spekulatión målade planen upp en bild av hur det snart skulle gå att se en stad vars "barriärer mellan stadsdelar brutits" med "nya stråk" som "läkt samman" stadens sår och sprickor.²¹ Ett av tre prioriterade områden i detta barriärbrytande var "Norra Sorgenfri-Rosengård", med ett endaste stråk som lösning.²² Stråk som sammankopplande länkar kunde därmed, som arkitekturforskaren Karin Grundström summerar tankegångarna, byggas utifrån

Industrigatans Ödetomt kunde ses som en spricka att fylla med nytt innehåll, eller en plats att vårda, förvalta och förfina.

”antagande om att sätta människor i rörelse skulle göra staden mindre fragmenterad och mindre segregerad”.²³ En lösning var inom räckhåll, inte bara på segregation, utan också på vad som rent stadsplanemässigt var felet med de problemlatser som efter ”Välfärd för alla” allt mer pekats ut som besvärliga bromsklossar i Malmös kreativa omställning. Och med stråket och mötet fastslagna som främsta åtgärder mot en delad stad kunde den grundläggande premissen, att staden måste byggas attraktivt för nya och mer välställda boende, återigen slås fast som en historisk nödvändighet, och det sätt på vilket denna strategi var sammanflätad med en skenande ojämlikhet fredas från kritik.

Plats som relationell intervention

Med distinkta barriärer mellan perifera problemområden och resten av staden som ett socialt planeringsproblem, samt ökad mobilitet längs gångstråk som en lösning fanns det alltså i Malmö ett allt mer färdigt koncept för hur stadsbyggnad skulle kunna angripa segregation. Men det innebar inte att frågan om var, och inte minst hur, planerare skulle bygga nya stråk som skapade rörelse och möten var avgjord. Som i princip alla andra svenska städer genomkorsades Malmö sedan årtionden av ett finmaskigt nät av trafikseparerade gång- och cykelbanor. Vad kunde egentligen en omvandling av Sorgenfris postindustriella geografi tillföra dessa faktiskt-existerande stråk, och vilka idéer om rummet och dess planering kom att bli framträdande i detta projekt?

Allt sedan 1970-talet hade många av planeringens kritiker allt mer börjat formulera sina positiva program i termer av plats som en mer intim och ombonad geografi, ofta i kontrast till 1960-talsstadsdelars generösa och mångskaliga urbana landskap – vilka lät naturen sippra in i stadsmiljön längs gröna kilar, parkband, gröningar och gårdar. Det var inte bara arkitekter som Jan Gehl som såg tätare städer i en ”mänsklig skala” som motsats till välfärdsplaneringens generösa gröna rum för fritid och rekreation. Från Jane Jacobs diagnoser av den moderna stadens överflödiga grönytor till William H. Whyte, som skiftade från 1960-talets kritik av villamattan till en appell för behovet av att noga studera användandet av ”små urbana rum”, lades grunden till det som senare skulle börja förstås som ”nyurbanism”.²⁴ Vändningen mot platsskapande som planeringsparadigm förstås bäst i en kontext där föreställningar om platser allt mer kopplas till idéen om territorier som intimt förknippade med, och formade av, starka lokala aktörer.²⁵ När Sorgenfriplanerna under tidigt 2000-tal började dras upp hade ett koherent nyurbanistiskt program för platsskapande som blickade mot stadens mikroskala och små offentligheter tydligt börjat bli dominant internationellt. Samtidigt hade de svenska efterkrigsplanernas ambitioner om att bygga flera olika överlappande, tillika mångskaliga, system av offentliga miljöer tappat mark, inte minst under 1990-talets krisår då en nyliberal ekonomisk doktrin om budgetsanering kringskar finansieringen av grundläggande underhåll för dessa ambitiösa landskap.²⁶

De översiktliga, tidiga visionerna för Norra Sorgenfri betonar förvisso den lokala platsen som taktisk skala för att forma det urbana på just det sätt som började få genomslag vid denna tidpunkt. Det finns dock en intressant skillnad mellan Sorgenfriplanerna och de dominerande dragen i nyurbanistiska program för platsskapande, vilka var så framträdande vid tidpunkten. Platsens formgivning är i dessa dokument, precis som det mer diagnostiserande Gehl-programmet för Rosengård, kopplad till ett större geografiskt system av boende och vardagsrörelse.

Funktionen av stadsdelens platser går alltså inte att reducera till en serie avgränsade rum som vart och ett är format för att användas på sitt sätt eller ingjuta en viss del av staden med mer intimt urbana kvaliteter. Det är istället de länkade platser, eller det "system av stråk och mötesplatser" som planprogrammet från 2008 sammanfattade läget, som tillsammans är tänkta att ha effekter på hur staden som helhet används.²⁷ Utifrån premissen att platserna ligger på de sprickor som delar staden kan deras utformning ses som strategiska ingrepp i hela den urbana regionens segregation.

Plats som stadsplanerarens främsta fokus var alltså inte i sig det som gjorde att Sorgenfriplanernas anspråk stack ut. Den idén var redan väletablerad för nyurbanistiska place-making-förespråkare. Istället var det en ny tanke om att strategiskt lokalisera punkters utformning *som platser*, som kunde ha effekt på hela stadens mobilitetssystem vilket i sin tur motverkade segregation, och det innebar att Norra Sorgenfri konceptuellt stack ut hakan. Planen lånade stoff från debatten om urbana platser som en mikroskala, men lovade samtidigt att bidra med en lösning på segregation som ett problem på en helt annan skala.

I detta avseende kan Norra Sorgenfri ses som ett ofrivilligt fullskaleexperiment i hur det som inom geografi kommit att kallas för platsernas "relationella geografi" kan användas för stadsplanering. Att studera platser relationellt, menade den feministiska kulturgeografen Doreen Massey, innebär att en plats *inte* bäst bör förstås som ett avgränsat territorium med en organisk koppling till en tydlig definierad grupp användare som såväl skapar platsen och skapas av den.²⁸ Istället för en skarp gräns mellan plats och rum, argumenterade Doreen Massey att platser måhända är viktiga, men att de samtidigt bara kan förstås genom den förtätning av nätverk och de flöden som korsar dem.²⁹ Därmed måste varje plats förstås i relation till vad som sker runtomkring. Å ena sidan påverkar förändringar av en viss plats aldrig bara denna platsbildnings avgränsade yta, utan effekterna spiller över i den omgivande geografin längs de flöden som skapar plat-

sen. Likaså skapas inte platsen bara av det som sker inom denna snävt sedda yta, utan en lokal rumslig förändring får sin betydelse i relation till hur platsens omgivning kryper in genom det vi allt för lätt ser som tydliga gränser.

Relationella analyser av plats har i fråga om planeringsforskning kanske haft störst genomslag när det gäller mobilitetsystem, ofta med argument om hur platser både skapas av infrastrukturprojekt och har effekter bortom det lokala genom hur de påverkar infrastrukturella flöden.³⁰ Malmös planerares idéer om stråk som korsar stadens sprickor skulle därmed kunna ses som ett experiment, där existerande idéer om plats, rörelse och segregation sammanförs på ett nytt sätt.³¹ En sådan tolkning ligger i linje med arkitekturforskaren Karin Grundström, som menar att "Malmö är den första större staden som investerar i ett stråk" på en skala som korsar hela staden.³²

Varken platsskapande, segregation eller trafikflöden var under 00-talets mitt nya frågor för samhällsplanerare. Men det finns helt klart något nytt i tanken om att ett finslipat platsskapande kan användas inte bara, eller ens i huvudsak, för att skapa tydligt avgränsande offentliga miljöer för dem som faktiskt använder denna plats ofta och länge. Det är också svårt att hitta något samtida fall som lika tydligt som Norra Sorgenfri omformade platsens form till ett verktyg för att skapa flöden som har relationella effekter bortom själva platsen. Påbudet att hantera segregation som en planeringsfråga och samtidigt fokusera resurser på nya stadsdelars roll som skyltfönster för kreativa nya invånare hade alltså tvingat fram nya sätt att betrakta stadens geografi, där plats-interventioner kopplades till en viss typ av relationell effekt. Stråket blev därmed ett nytt sätt att föra samman vad som annars förstods som distinkta planeringsperspektiv, samtidigt som det lät planerare fokusera resurser på att öka attraktionskraften och därmed slippa genomföra massiva insatser för att hjälpa de som levde i de fattiga områdena.

Begränsningar med offentliga möten över stadens gränser

Det finns flera sätt att kritiskt fundera kring hur platsernas relationella flöden mobiliseras som verktyg i Sorgenfriplanerna på planernas egna premisser. Ett problem, som Carina Listerborn tidigare lyft i ett annat Malmösammanhang, är frågan om möten i offentligheten verkligen är något odelat gott. Det finns inte bara en internationell litteratur som ifrågasätter hur stor roll det spelar utifrån ett implicit antirastiskt perspektiv att människor med olika bakgrund och utseenden vimlar förbi varandra i gatumiljöer.³³ Dessa möten i offentligheten är dessutom långt ifrån friktionsfria. Som Carina Listerborns intervjuer från Malmö vittnar om kan möten främlingar emellan lika väl bli en arena där rasistiska aggressioner ageras ut som de kan leda till förståelse mellan människor som uppfattar varandra som olika.³⁴ Kort och gott kommer ingen, inte ens stadsplanerare, undan att rasism är ett politiskt problem. Att omstöpa staden för att maximera möten i offentligheten innebär alltså ökade risker för de mest sårbara invånarna att utsättas för rasistiskt hat, som i bästa fall kan kompenseras av ytliga vardagsrelationer främlingar emellan. Själva premissen för detta sätt att se på planering framstår därmed, åtminstone om den inte stärks av andra och mer robusta antirastiska insatser, som allt för bräcklig för att utgöra en bärande designstrategi mot segregation.

Vidare går det att fråga sig om ett fotgängarstråk genom Norra Sorgenfri faktiskt kommer att skapa möten på det sätt som så många av stadens planeringsdokument hoppas. Visserligen är Norra Sorgenfri långt ifrån färdigbyggt i skrivande stund, men är det rimligt att tro att effekterna kommer att bli märkbara på mobilitetsmönster i andra delar av staden? Och är det verkligen sant att Rosengård var som en ”ö i staden”, att det stadsdelen saknade var gångstråk som knöt an till innerstaden? Inte bara var det så att områdets kopplingar med kollektivtrafik – Gehl diagnostiserade Rosengård som isolerat – i andra kommunala utredningar beskrevs som goda, och att det sedan dess fått en ny

Industrigatan har i decennier burit upp en mängd typer av rörlighet i stadslandskapet, men med en vision om tät stadsbyggelse kring gatan tolkas den om som ett stråk i staden.

tågstation och ökad kapacitet för områdets bussar.³⁵ Till skillnad från de Stockholmsförorter som ofta implicit används som en modell för ett generiskt miljonprogramsområde ligger Rosengård mycket nära Malmös centrala delar och hade under 00-talet sedan länge varit uppkopplat mot stadens centrum med trafikseparerade gång- och cykelstråk.³⁶ Till detta kan läggas att Sor-

genfris huvudsakliga gångstråk längs Industrigatan inte direkt kmyter an till något av Rosengårds bostadsområden, utan slutar mellan villaområdet Håkanstorp och ett industriområde norr om det egentliga Rosengård. Mycket talar för att även om främlingars möten i stadens offentlighet vore den korrekta strategin för att motarbeta segregation, så kommer inte ens Norra Sorgenfri under de bästa av förutsättningar att kunna bidra till detta på ett avgörande sätt.

Men, om vi för argumentets skull bortser från dessa möj-

liga störande moment från stadens faktiska geografi, finns det en sak till värd att fundera kring som direkt knyter an till idén om platser som relationella verktyg i en segregerad stad. Låt oss anta att utgångspunkten om vardagsmöten är ett, måhända ett av många, verktyg för att förändra stadsinvånarnas interaktioner och att Norra Sorgenfri trots allt kan och bör planeras för att skapa sådana möten. Vem är det egentligen då som Norra Sorgenfris fotgångarstråk är tänkt ska sätta i rörelse för att dessa möten ska ske? Den återkommande inramningen av innerstadens östra delar som platsen där människorna som måste delta i möten bor går bara att förstå om vi accepterar den verklighetsbeskrivning i vilken Rosengård är det segregerade problemet bortom innerstadens faktiskt-existerande mötesgeografier. Om inte Rosengård är en ”ö i staden”, för att igen låna Gehl-utredningens övertydliga liknelse, blir det omöjligt att förstå fokuset på just dessa platser i den delade staden som sprickor vilka stråk kan överbrygga. Även om det på få ställen sägs rakt ut innebär idén att stadens revor går mellan Rosengård och innerstaden att det är Rosengårdsborna som är alltför isolerade, alltför fasta i sitt bostadsområde.

Inte bara bortser detta från att Malmös miljonprogram är bland de platser med störst etnisk heterogenitet, ”fundamentalt mång-etniska” för att låna sociologen Loïc Wacquants beskrivning av franska förorter, där möten med ’den andre’ redan sker i vardagen på varje innergård och vid varje dagislämning.³⁷ Det lämnar oss också med frågor om hur smärtfria dessa planerade möten kommer att bli när ett nytt och ”attraktivt” bostadsområde förverkligats. Hur kommer tusentals nyinflyttade bostadsrättsägare i Norra Sorgenfri reagera på att de få offentliga platser som nyurbanismens täthetsideal tillåter i deras kvarter också är planlagda för att fungera som ett promenadstråk för stadens fattigaste och mest stigmatiserade stadsdels invånare? Med tanke på den rädsla som blotta närvaron av de invånare som rasifieras som invandrare verkar kunna väcka hos delar av befolkningen kan man undra om de mest gynnsamma förutsättningarna för möten

som en motvikt till segregation skapas av att Rosengårdsbor till fots rör sig, och kanske till och med dröjer sig kvar vid platser i ett nybyggt bostadsområde? Hur ska ett offentlig rum kunna bära upp både en funktion som genomfartsled för tiotusentals möjliga fotgängare från en annan del av staden och de vardagliga behov som områdets boende kan tänkas ha, utan att detta leder till konflikter mellan olika nyttjanden av samma plats? Och vilka designtechniker kan medla mellan boende i Norra Sorgenfris rätt till sin närmiljö och genompasserande användares rätt att känna sig välkomna i sin egen stad bortom det egna bostadsområdet? Även om liknelsen kanske inte håller hela vägen, kan vi få något slags fingervisning om hur Norra Sorgenfris ambitioner kan komma att grusas om vi blickar mot de förbittrade konflikter med tydliga rasistiska förtecken mellan boende och andra användare av offentliga miljöer som det nya Malmös första "attraktiva" bostadsområden utlöste, när ungdomar från andra stadsdelar började använda Boö1s strandpromenad som badplats?³⁸

Detta problem görs än mer svårlöst av att flera planer för Norra Sorgenfris större och mer generösa offentliga utrymmen fallit bort, till exempel det bussgarage som i tidiga visioner beskrevs som marknad. Det som återstår är de många och små platsbildningar kring gaturummet som själva stråkets sammankoppling vilade på. Förutsättningarna för platsens relationella skapande av möten utan konflikter om vem denna ny stadsdels offentlighet tillhör framstår, tyvärr, som minimala.

Lärdomar från ett relationellt experiment

Det är alltså högst oklart om stråk för att bygga ihop sprickor mellan centrum och stadens östra förorter är en ändamålsenlig metod för att möta Malmös ojämlikhetskris, eller om försöken att utveckla Norra Sorgenfri till ett fotgängarstråk skulle kunna åstadkomma detta. Det innebär inte nödvändigtvis att tankearbe-

tet som ledde fram till och ramade in Norra Sorgenfri är bortkastat. Det finns, trots de övergripande problem som tvingade fram detta synsätt, faktiskt saker att lära från dessa försök att tänka på urbana platser och segregation som relationella problem.

Det finns trots de begränsningar som dessa planer innebär något intressant i att i detalj utforska hur en serie platser kan mobiliseras för att söka mönster av vardagligt användande långt bortom den lokala skalan. Istället för att helt avfärda dessa planer som dömda att misslyckas kan de istället ses som experiment vilka belyser viktiga frågor om hur planeringen av platser kan skiftas från en lokal och taktisk intervention i stadsrummet till en fråga om strategisk planering för hela staden. Om plats är relationellt och inte främst tydligt avgränsade områden, så är platsskapande i någon mån också alltid relationella ingrepp i den urbana regionens geografi. Platsskapande kräver alltså alltid en relationell analys av stadens platser. Snarare än att hålla fast vid etablerade och snäva idéer om vad som är en god plats oavsett sammanhang, borde planering på denna skala alltid utgå från just den typ av övergripande och strategiska analys av stadsregionen som Norra Sorgenfri experimenterat med. Trots att Sorgenfri-omvandlingen präglades av snäva strategiska premisser om det fortsatta byggandet av en attraktiv stad, är det sätt på vilket dessa begränsningar tvingade fram en relationell metod för att använda platsers utformning för en strategisk agenda en värdefull provokation. Förhoppningsvis kommer just detta argument under kommande år att ses som ett bidrag till nya sätt att prata om städer, snarare än en mall att ta efter.

Bristen med Sorgenfriplanerna är alltså inte att de försöker länka samman två platser genom fotgångarstråk, utan föreställningen om att just dessa platsers bristande sammankoppling för fotgängare spelar en avgörande roll i att segregera staden. För att återvända till den relationella geografins värld finns ett nästan oändligt antal möjliga sätt att se hur rummets nätverk av kopplingar påverkar och skapar varandra. Den som söker kan alltid finna ytterligare en relation som skapar en plats bortom

sina förgivettagna gränser. Att göra denna oändliga komplexitet hanterbar, för att inte tala om planeringsbar, innebär att strategiskt fokusera på en eller annan relation och leva med att vi inte kan fånga världen i alla dess nyanser. Men hur dessa val görs, och vem som deltar i att göra valen, är inte givet för stadsplaneringens när den fokuserar på platsskapande.

Det finns alltså en mängd relationer mellan olika platser som har olika mycket påverkan på hur stadens ojämlikheter och skillnader levs i vår vardag. Att försöka stärka fotgängarkopplingar mellan innerstaden och Rosengård är måhända givet om premissen för planering är att ojämlikhet är ett segregationsproblem och att segregationsproblem löses genom att starkare knyta perifera problemzoner bebodda av de rasifierade "andra" till innerstaden. Men vi skulle lika gärna kunna använda samma detaljerade analys för att fråga hur andra relationer binder, eller inte binder samman helt andra platser i stadens geografi. Så kan vi identifiera platser som kan förändras på samma detaljrika sätt och därmed stärka andra kopplingar? Genom att släppa in andra aktörer för att kartlägga dessa relationer kommer vi att kunna planera staden utifrån en helt andra uppfattningar om vilka sprickor och kopplingar som saknas och finns för människor i deras vardag.

I detta sammanhang blir frågor om relationer som skapar "goda" områden viktiga att väva in i planeringen. Inte minst bör vi studera i vilken utsträckning stadsregionens villaområden relationellt format landskapen runt sig med svårgenomträngliga gröna buffertzoner som stänger just fotgängarflöden till fattigare områden, en tes som geografen Don Mitchell framfört utifrån en studie av grönskan runt det välbärgade villaområdet Moraga utanför Oakland.³⁹ Vi skulle kunna kontrastera Malmös nya villaområden, som likt Moraga skärmar av sig, med 1960-talets svenska villa- och radhusområden som i många fall formgavs med korsande stigar och utspridda grönytor och ibland med kommunala idrottsanläggningar som tennisbanor insprängda mellan villorna. Detta tillförde en offentlig karaktär som kodade platsen som tillgänglig för allmänheten.

Det finns en rad andra sätt att närma sig möten än det slags platsbildningar vi förknippar med gaturummet. Inte minst framstår offentliga lokaler – där kommunen eller andra publika aktörer bidrar till att skapa aktiviteter där människor möts på ett mindre flyktigt sätt än i gatans vimmel – som centrala verktyg för planerare att ingripa i stadens relationella geografi. De sätt som förskolor, skolor, fritidshem, föreningslokaler och idrottsplatser lokaliseras och formges måste inte bara fylla funktionen som välfärdsinstitutioner. Dessa offentliga institutioner kan också planeras som offentliga platser som cykliskt upprepar vissa mönster av möten med relationella effekter i stadsrummet, något som 1960-talets planerare var högst medvetna om, inte minst när det gällde skolors formgivning.⁴⁰ Utifrån de senaste årens debatter om hur de kommunala skolorna organiserats i Malmö för att öka utbytet mellan olika områden, torde det inte heller vara en ny idé utifrån ett segregationsperspektiv. Frågan är om detta tillvägagångssätt kan integreras på ett mer komplext sätt i rumslig planering där skolan genererar många olika slags offentligheter utan att underminera dess grundfunktion, och om det kan utökas till fler områden än skolor? I detta sammanhang framstår Norra Sorgenfris gamla bussgarage – en modernistisk pärla tänkt att återbrukas som offentlig lokal men som i all hast revs – igen som en bortkastad möjlighet att skapa en plats som faktiskt skulle kunna genera möten bortom den lokala skalan.

Att mångfaldiga och utveckla platser som relationella verktyg i det urbana landskapet längs många olika vektorer och mellan fler olika delar av staden är ett möjligt sätt att försöka dra lärdom från Norra Sorgenfri. Detta perspektiv har dock konsekvent missat en sak. När ojämlikhet blev ett segregationsproblem och segregation blev en fråga om att binda samman problemområden med stadens mitt, kunde byggandet av nya och attraktiva delar av staden för en bemedlad elit formuleras som en planeringspolitik skild från segregationsdebatten. Men är det möjligt att bygga samman dessa platser tänkta att vara attraktiva bostadsområden för en ny och välbemedlad kreativ klass med

resten av staden? Vad händer om vi tar Västra hamnen, Hyllie, eller för den delen något av stadens mer välbärgade villaområden som utgångspunkt för att tänka på hur sprickor delar staden och hur den kan byggas samman genom större intervention i och kring dessa platser? Är platsskapande ingrepp för att bygga samma dessa privilegierat segregerade områden, byggda för att konkurrera om de kreativas humankapital, med stadens fattiga utkanter möjliga utan att underminera just dessa platsers så kallade attraktionskraft? Kanske vore det enklare att istället, med en ny verktygslåda av relationellt platsskapande, helt enkelt överge denna vision om att bygga en attraktiv stad som i över tjugo år varit förhärskande i Malmö.

Noter

- 1 Dalia Mukhtar-Landgren, "City marketing in a dual city: discourses of progress and problems in post-industrial Malmö", i Bo Petersson och Katharine Tyler (red.) *Majority Cultures and the Everyday Politics of Ethnic Difference: Whose House is This?* (London: Palgrave Macmillan, 2008), s. 55–74.
- 2 Ståle Holgersen, *Staden och Kapitalet: Malmö i krisernas tid*. (Göteborg: Daidalos, 2017), s. 151. Se även Fredrik Torisson, *Malmhattanism: skyskrapan i Malmös utveckling*. (Lund: Nordic Academic Press, 2021).
- 3 Richard Ek, "Malmö och America's Cup: Det koloniala evenemanget", i Richard Ek och Johan Hultman (red.) *Plats som produkt. Kommersialisering och paketering*. (Lund: Studentlitteratur, 2007), s. 95–110.
- 4 Se Johan Pries, "Urban Design In, Against and Beyond Neoliberal Public Space: Everyday Appropriations and the Redesign of Malmö's Western Harbor Promenade" i Burcu Yigit Turan, Cristina Cerulli and Melissa Cate Christ (red.) *Getting Political in the Neoliberal City: Resistance, Transformation, and the Practice of Design for Social and Environmental Justice*. (London: Routledge, kommande).
- 5 Johan Pries, *Social neoliberalism through urban planning: Bureaucratic formations and contradictions in Malmö since 1985*. (Avhandling, Lunds universitet, 2017).
- 6 Holgersen, *Staden och Kapitalet*, s. 163–164
- 7 Ibid.
- 8 Pries, *Social neoliberalism through urban planning*.
- 9 Malmö Stad. *Välfärd för alla: det dubbla åtagandet* (Malmö: Malmö stad, 2003) s. 2. Pries 2017; Holgersen 2017, s.167–169.
- 10 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri: inför omvandling och planarbete*. (Malmö: Malmö stad, 2006) s. 3.
- 11 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri*, s. 3.
- 12 Malmö stadsbyggnadskontor, *Dialog-PM: 2006:1 Möten i staden: om vikten av att se den andre i vardagen* (Malmö: Malmö stad, 2006) s. 4.
- 13 Ibid.
- 14 Ibid.
- 15 Ibid.
- 16 Jan Gehl, *Livet mellem husene*. (Köpenhamn: Kunstakademiets arkitektskole, 1971) s. 121.
- 17 Gehl architects, *Strategier för uterummen i Rosengård, förbindelser till Malmö och identitet i Öresundsregionen*. (Malmö: MKB, 2007), s. 6. Se även Alva Zalar och Johan Pries, "Unmapping green space: Discursive dispossession of the right to green space by a compact city planning epistemology", *City* 26(1), (2022): 51–73; Per-Markku Ristilammi, *Rosengård och den svarta poesin: En studie av modern annorlundahet*. (Stehag: Symposium, 1994).
- 18 Gehl architects, *Strategier för uterummen i Rosengård*, s. 20.
- 19 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram*. s. 8.
- 20 Ibid. s. 12.
- 21 Ibid. s. 13.
- 22 Malmö stadsbyggnadskontor, *Översiktsplan för Malmö 2014*. (Malmö: Malmö stad, 2014), s. 60.
- 23 Karin Grundström, "Stråk: Planning for Connectivity in the Segregated City", *Nordic Journal of Architectural Research*, 31(1) (2019): 9–32. s. 21.
- 24 Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, (New York: Random House, 1961); William H. Whyte, *The Social Life of Small Urban Spaces*. (New York: The Project for Public Space, New York City, 1980).

- 25 Kenny Cupers, "Human territoriality and downfall of public housing" i Kenny Cupers, Catharina Gabrielsson och Helena Mattsson, (red.) *Neoliberalism on the Ground: Architecture and Transformation from the 1960s to the Present*. (Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 2020).
- 26 Se Johan Pries och Mattias Qviström, "The patchwork planning of a welfare landscape: reappraising the role of leisure planning in the Swedish welfare state", *Planning perspectives*, 36(5) (2021): 923–948.
- 27 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram*, s. 11
- 28 Doreen Massey, "Power-geometry and a progressive sense of place" I John Bird, Barry Curtis, Tim Putnam, Lisa Tickner (red.), *Mapping the futures*. (London: Routledge, 2012), 60–70.
- 29 Doreen Massey, "Geographies of responsibility", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 86(1) 2004: 7–10.
- 30 T.ex. Stephen Graham, "Constructing premium network spaces: reflections on infrastructure networks and contemporary urban development", *International journal of urban and regional research*, 24(1) (2000): 183–200; Guy Baeten, "Normalising neo-liberal planning: the case of Malmö, Sweden" i Guy Baeten och Tuna Taşan-kok (red.) *Contradictions of neoliberal planning: Cities, policies, and politics*. (Dordrecht: Springer Netherlands, 2011), s. 21–42.
- 31 Även om det finns arkitekturforskare som tidigare försökt föra samman ungefär samma tankegångs, som skulle kunna ses som inspirationskällor. Se exempelvis Bill Hillier, "Against enclosure." i Necdet Teymur, Thomas A Markus, Tom Woolley (red.) *Rehumanizing housing*. (London: Butterworth, 1988).
- 32 Karin Grundström, "Stråk" s. 10.
- 33 T.ex. Gill Valentine "Living with difference: reflections on geographies of encounter", *Progress in human geography*, 32(3) (2008): 323–337.
- 34 Carina Listerborn, "Geographies of the veil: Violent encounters in urban public spaces in Malmö, Sweden", *Social & Cultural Geography*, 16(1) (2015): 95–115.
- 35 Malmö stadsbyggnadskontor, *Rosengård! Strategier för hållbar utveckling i en stadsdel Dialog-pm 2008:1* (Malmö: Malmö stad, 2008) s. 24.
- 36 Se t.ex. Malmö stadsbyggnadskontor, *Från Värnhem till Dalaplan Östra Innerstaden Dialog-pm 2004:6* (Malmö: Malmö stad 2004) s. 22. Se även Zalar och Pries, *Unmapping green space*.
- 37 Loïc Wacquant, *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. (Cambridge: Polity, 2008) s. 152.
- 38 Se Johan Pries "Urban Design In, Against and Beyond Neoliberal Public Space".
- 39 Don Mitchell, "A relational approach to landscape and urbanism: the view from an exclusive suburb", *Landscape Research*, 42(3) (2017): 277–290.
- 40 Johan Pries och Mattias Qviström, "The patchwork planning of a welfare landscape".

Upplev den perfekta fusionen av traditionella hyresbostäder och lyxhotell på UNITY Malmö. Oavsett om du är i stan för jobb eller nöje finns vi här och erbjuder dig ett hem hemifrån som passar alla dina behov.

(Unity Malmös hemsida, april 2024)

I Sorgenfri har du möjligheten att leva hållbarare och sundare, utan att ge avkall på frihet och livskvalitet. Visionen för Sorgenfriområdet är att skapa en ny del av innerstaden med ett rikt stadsliv där kreativa verksamheter samsas med nya bostäder, mysiga butiker, caféer och restauranger. En kvartersstad som präglas av småskalighet, kreativitet, hållbarhet och grönska. Föreställ dig att S:t Knuts charmiga folkliv och färgrika nyanser paras med Västra Hamnens moderna och klimatsmarta tänk.

(Säljbroschyr, JM)

Nu står vi redo för ett nytt industriellt arv på historisk mark. Allt i en stadsdel som sjuder av framtidstro och verkliga visioner. Här blir du en central pionjär i en alltmer framväxande stadsdel. Ett nytt torg skapas runt hörnet och bara ett stenkast bort väntar köpcentra med välsorterade affärer och butiker.

(Säljbroschyr, Industrial Corner)

VISIONSARBETE OCH SOCIAL HÅLLBARHET MOT FASTIGHETS- MARKNADEN

Kommunens och markägarnas roll¹

GUY BAETEN

Institute for Urban Research, Malmö universitet

Inledning

I den här texten utforskar jag två synbart enkla men högst relevanta frågor:

Varför tappar ambitiösa stadsplaneringsvisioner bort många uppsatta målsättningar längs vägen?

Varför finns det allt som oftast ett glapp på många år mellan det att visionen presenteras och att den börjar omsättas i fysisk form?

Med stadsutvecklingsprojektet i Norra Sorgenfri i centrala Malmö som illustrativt exempel undersöker jag hur ett stadsomvandlingsprojekt mötte komplikationer, och varför den ursprungliga visionen med fokus på social hållbarhet i stort sett smälte bort trots att de privata fastighetsutvecklarna köpte mark i stadsdelen under andra halvan av 1990-talet och det tidiga 00-talet. Med utgångspunkt i en analys av planeringsvisionen för Norra Sorgenfri (*Vision Norra Sorgenfri: inför omvandling och planarbete*) från 2006, planprogrammet som presenterades 2008 och intervjuer med stadsplanerare och fastighetsutvecklare belyser jag de mekanismer genom vilka förverkligandet av planerna för Norra Sorgenfri blev till något annat än vad de underliggande visionerna och strategierna siktade mot – och varför processen blev så utdragen.

Jag vill inleda med att betona att den diskrepans mellan plan och verklighet som finns i Norra Sorgenfri utgör regel snarare än undantag i skandinaviska stadsförnyelsesammanhang. Liknande processer, var och en med sina specifika förutsättningar, har rapporterats från bland annat Göteborg, stadsdelen Hyllie i Malmö samt i utvecklingen av Västra hamnen, även det i Malmö.² Hyllie planerades ursprungligen som ett flaggskeppsprojekt för hållbar stadsutveckling med särskilt fokus på klimatneutralitet och hållbar energikonsumtion. I det förverkligade projektet kom dessa ambitioner på skam. De aktörer som utövade störst inflytande över projektet – privata fastighetsutvecklare och kommunens fastighetskontor – var i första hand intresserade av ytor för handel, goda kommunikationer, ekonomisk utveck-

Nybyggnation längs Industrigatans norra sida.

ling och så kallad attraktionskraft. Dessa intressen prioriterades på bekostnad av de ekologiska hållbarhetsambitionerna.³ Ståle Holgersen och Anna Hult visar hur det goda renommé som Västra hamnen, Malmös internationellt berömda hållbara flaggskeppsprojekt för välbärgade invånare, skulle kullkastats om stadsdelen studerades från ett perspektiv som även beaktar invånarnas förmögenhet och konsumtion i analysen.⁴

Hyllie och Västra hamnen var på sätt och vis ganska enkla projekt. Båda byggdes på kommunägd mark där det inte fanns konkurrerande intressen som kunde motsätta sig några omvandlingsplaner. I jämförelse var utvecklingen av visionen för Norra Sorgenfri en överväldigande komplicerad uppgift. Stadsdelen innehöll ett stort antal eftersatta industribyggnader och markföreningar från tidigare industriverksamhet. När planprogrammet publicerades 2008 var trettiosex hektar kvartersmark i området uppdelat på trettioåtta fastigheter ägda av tjugosju fastighetsägare som krävde förhandlingar och som inte hade några som helst planer på att ge upp sin mark, samt en ödetomt som nattetid attraherade bostadslösa och kringliggande gator där sexarbetare höll till. Kommunen ägde bara en femtedel av kvartersmarksarealen i Norra Sorgenfri, i stort sett helt koncentrerat

till kvarteret Spårvägen i områdets nordvästra hörn. Samtidigt hade stadsdelen stor potential för framtida bostäder, inte minst med anledning av dess centrala läge. En privat byggherre som vi intervjuade och som hade besökt området under tidigt 00-tal slog senare fast för sin kollega: ”Detta är nästa stora stadsutvecklingsområde i Malmö.”⁵ Under de följande åren köpte olika fastighetsföretag upp mark i kvarteret. Mellan 1996 och 2004 bytte tjugotre fastigheter i området ägare, medan frekvensen var betydligt lägre såväl innan som efter den perioden.⁶ Vasakronan till exempel, en kommersiell fastighetsutvecklare, köpte ett laboratoriekontor från läkemedelsproducenten AB Leo för tolv miljoner kronor 1997 och sålde det vidare till fastighetsutvecklaren Trianon för åttioåtta miljoner kronor 2018.⁷ Detta var ett tydligt tecken på att fastighetsföretagen hade siktat in sig på att omvandla området långt innan kommunen egentligen hade formulerat sin vision för stadsdelen.

Visionsarbete

Medan fastighetsägare och byggherrar var inställda på att tjäna pengar på de bostäder som planerades fokuserade stadsplanerarna på en tydlig vision för den centralt belägna stadsdelen med sitt omfattande industriella arv. Områdets unika atmosfär, som formades av arkitekturen såväl som ett stort antal olika konstnärsateljéer, skulle införlivas i planerna. Att ta det befintliga som utgångspunkt för stadsutveckling var tänkt att leda till någonting mer spännande än ”bara ett till nytt område” likt de som annars växte upp på obebyggd mark i stadens periferi. Norra Sorgenfri var inget blankt ark. Arkitektur och aktiviteter var värda att bevara och utveckla för framtiden.

Visioner har alltid varit en komponent i stadsplanering och -förnyelse, men ”visionsarbete” som ett erkänt och etablerat stadsplaneringsverktyg introducerades i USA under sent 1980-tal.⁸ Verktyget har sitt ursprung i management- och orga-

nisationsstudier där det sedan länge varit etablerat.⁹ I stadsplaneringssammanhang blev visionsarbete ett sätt att kompensera för den kollektiva besvikelsen över 1960-talets toppstyrda planeringsmetoder och den brist på medborgardeltagande som dessa ledde till.¹⁰ Att tillsammans med medborgare och andra intressenter bedriva ”visionsarbete” sågs som en lösning på de här problemen.

Idag är såväl visionsarbete som medborgarkonsultationer standardverktyg i stadsplanering. Intressant nog har de behållit ungefär samma form sedan de introducerades som en reaktion på den dåvarande stadsplaneringens tillkortakommanden. Visionsarbetet i Norra Sorgenfri var inte annorlunda. Organisationssocialgen Martin Giraudeau beskriver visionen som en sorts ”demonstrationsteknologi”.¹¹ Som sådan visar den stadsutvecklingens mål och hur dessa ska uppnås för intressenter eller en intresserad allmänhet. Verktuget syftar till att skapa en gemensam förståelse för eller berättelse kring fokus och mål för stadsförnyelse.

Som diskuterats i tidigare kapitel så försökte stadsplaneringen från 2006 för Norra Sorgenfri och det efterföljande planprogrammet forma området till en betydande förlängning av Malmös innerstad.¹² I ett tydligt underkännande av miljonprogrammets stadsplanering avsåg man här att arbeta med sammanvävda småskaliga byggprojekt istället för större, fritt liggande huskroppar. Många byggherrar skulle bjudas in att delta i utvecklingsprojektet för att garantera att den resulterande bebyggelsen följde den skala som stadsplanerarna föreställde sig.

När planerna formulerades var stadsdelen uppdelad i några få större industritomter. Enligt visionen skulle dessa styckas upp i många mindre enheter för att generera en varierad bebyggelse. Stadsdelen planerades för att innehålla billiga bostäder för många människor; den skulle inte bli något revir för de privilegierade. Norra Sorgenfri skulle vara en generator tänkt att stimulera urban social hållbarhet genom att skapa olika former av offentligt liv. Samtidigt slogs det tidigt i det publicerade visions-

Nybyggt lägenhetshus i hörnet Industrigatan och Östra Farmvägen.

dokumentet fast att området lämpar sig väl för att tillhandahålla rymliga ”loftvåningar” i de tidigare industribyggnaderna, och till byggande av ”stadsradhus”. I synnerhet det senare är en förhållandevis exklusiv boendeform.

Vidare stipulerade visionen att områdets vägnät inte skulle vara trafik-optimerat i första hand utan prioritera bidrag till småskaliga hållbara projekt som respekterade existerande verksamheter i området, i första hand mindre företag och konstnärsateljéer. Målet var att Norra Sorgenfri skulle bli ett blandat område med olika funktioner samt varierade boende- och upplåtelseformer. Visionsdokumentet nämner en ny station på den närliggande järnvägsbanan. Och medan området skulle vara attraktivt för besökare skulle aktiviteter inte vara ”alltför spektakulära”: ”Vi vill ha ett turkiskt badhus snarare än ett operahus.”¹³ Som tidigare berörts i samtalet mellan Julia Svensson och Gunilla Kronvall så kom inspirationen bland annat från Spitalfields Market i London, de kommunägda busshallarna skulle bli en basar. Goda förutsättningar för småföretagare skulle etableras på gatunivå längs med huvudlederna. Icke-planerade aktiviteter och projekt hade fått tummen upp från allmänheten; följaktligen skulle skateboardramper som byggts av utövare bevaras. Det skulle byggas små halvprivata ”gröningar” som bara kunde anas från gatan bakom bostadsbyggnaderna, och dessa skulle hänga samman såväl med varandra som med en nyanlagd botanisk trädgård – något Malmö saknar. Visionsdokumentet medgav dock att fastighetsstrukturen skulle komplicera stadsutvecklingen och föreslog därför en etablering av ett samarbete mellan kommunen och privata aktörer, ett samarbete mellan dessa aktörer och en markförvärvsstrategi utvecklad av staden.

Planeringsvisioner spelar olika roller i olika sammanhang. Den mest uppenbara rollen är att rikta fokus på en önskad riktning i vilken ett område ska utvecklas. Samtidigt leder den också till att alternativa riktningar osynliggörs. I fallet Norra Sorgenfri skulle stadsdelen bli ett tättbebyggt stadsområde. I en intervju med Malmös största dagstidning *Sydsvenskan* föreslog land-

skapsarkitekten Erik Skärbäck 2010 att ett helt kvarter i området istället borde bli en stor park – ”som en ny Pildammspark eller Kungspark”. I östra Malmö finns – som Erik Jönsson skriver om i sitt kapitel – få grönområden. Och de offentliga rum som finns (parker, torg, gator) har minskat från fyrtio procent av arean 1970 till bara tjugosju procent 2010.¹⁴ En stadsplanevision med enögt fokus på att bygga tätt omöjliggör sådana alternativa möjligheter.

En planeringsvision kan vidare spela en viktig roll att bryta ett dödläge i en stadsdels utveckling och övertyga markägare att börja planera för att bebygga området. Den paradoxala inaktiviteten som ibland uppstår bland markägare som står inför utvecklingspotential och den proaktiva rollen som staten eller det offentliga kan ta för att bryta detta belystes redan för drygt trettio år sedan av planeringsforskaren Alan Harding i en text som avhandlade situationen i Storbritannien.¹⁵ Senare har kulturgeografen Brett Christophers noterat detsamma i ett svenskt sammanhang.¹⁶

Fastighetsägarledd stadsförnyelse

Fastighetsägarledd stadsförnyelse utgår från den enkla, men ej belagda tesen att förnyelse av stadens materiella bestånd (till exempel bebyggelse av fastigheter) automatiskt leder till ekonomisk förnyelse och kollektivt välstånd i staden.¹⁷ Planeringsvisionens funktion att sätta igång utvecklingsprocesser blir än viktigare när det gäller fastighetsägarledd förnyelse, som helt och hållet styrs av byggherrarnas agerande. Tanken är att dels själva byggprocessen skapar arbetstillfällen, dels att de färdigställda byggnaderna drar till sig särskilda grupper av skattebetalare och företag som skapar ännu fler arbetstillfällen. I förlängningen innebär detta, enligt tesen, att förbättringar av den byggda miljön i stadsdelar gör dessa mer attraktiva för nya investeringar. I slutänden ska det leda till en ekonomisk injektion för hela staden – och att denna injektion sipprar ner till samtliga

invånare.¹⁸ I fastighetsägareledd stadsförnyelse blir förstås själva *byggandet* av lägenheter helt centralt, vilket blir problematiskt i ett utvecklingsområde vars *sociala* hållbarhet tar en central plats i utvecklingsvisionen. Det sociala handlar om att skapa ett levande område med mycket interaktion mellan människor – någonting man inte kan bygga med sten och betong.

Tuna Tasan-Kok har betonat hur näringslivets byggherrar tar en mer proaktiv roll i fastighetsägareledda förnyelseprojekt, och detta innebär stora utmaningar när offentliga och privata intressen ska balanseras.¹⁹ Kommunen gör sig beroende av privata byggherrar, vilket i sin tur innebär att kommuner försöker vara proaktiva genom att söka upp byggherrar för att sedan övertyga dessa om att de kommer att tjäna på att investera i det område kommunen vill förnya. Privata byggherrar som var intresserade av att vara med i förnyelseprojektet tvekade att dra igång utan kännedom om övriga aktörers avsikter. De var ovilliga att, som en direktör i ett av bolagen uttryckte det, ”bygga ett hus på prärien”. Ett exempel är Per Arwidsson – en fastighetsmagnat som köpt mark i kvarteret Brännaren i slutet av 1990-talet och som 2015 förklarade för en journalist att ur ett fastighetsperspektiv var marken intressant *på lång sikt*.²⁰ Det var inte förrän i slutet av 2023 som det fanns en konkret bild av precis vad som skulle växa fram i kvarteret.²¹

Vidare hade några av byggherrarna erhållit sina fastigheter som delar av större fastighetsavtal i paket där fastigheter i olika delar av staden ingick. Dessa byggherrar tjänade en del pengar på att hyra ut de existerande byggnaderna och fastigheterna i Norra Sorgenfri, och då de inte var erfarna byggherrar var de mycket tveksamma till att agera draglok för andra investerare.

När det gäller privat mark kan kommunen behöva vara väldigt aktiv i att övertyga markägaren att bygga, alternativt att sälja till någon annan som vore intresserad av att bebygga fastigheten. Det var inte förrän Malmö stad genom sitt kommunala bostadsföretag MKB (Malmö kommunala bostads AB) visade att

det inte nödvändigtvis var förenat med hög risk att bygga bostäder i Norra Sorgenfri som de privata byggherrarna kom igång. Byggvesta var den första privata byggherre som köpte mark 2016 för att bygga femtiotvå bostadsrätter.²² Snart därefter bestämde Riksbyggen och Veidekke att bygga runt femtio lägenheter i Sorgenfri, och en rad av byggherrar följde efter.²³

För fastighetsägareledd stadsförnyelse spelar byggherrarnas olika affärsmodeller och beräkningsmetoder (till exempel uppskattningar av framtida inkomster som kan legitimera investeringen ur finansiellt perspektiv) en viktig roll. Stadsförnyelseprocessen i Norra Sorgenfri begränsas av att två i grunden motsatta planeringsföreställningar ställdes mot varandra. Visionsarbetets process som kommer från stadsbyggnadskontoret krockade med mobiliseringen av aktörer för en ”fastighetsägareledd stadsförnyelse” tänkt att generera investeringar genom fysisk förnyelse. Planerarnas visionsarbete och stadsförnyelse utförd av privata byggherrar är två sätt att tänka som bygger på olika logiker och som definitivt inte alltid passar bra ihop. Trots detta tvingas de i omvandlingsprocessen in i samma fält, eftersom kommuner är beroende av privata byggherrar – inte minst i åtstramningstider – medan byggherrarna i sin tur måste förlita sig på kommunens organisatoriska kapacitet att sammanföra konkurrerande investerare kring ett och samma bord. Denna kapacitet kan ge kommuner engagerade i stadsförnyelse en hel del att säga till om, men när det gäller att övertyga de privata byggherrarna att delta i stadsplanevisionens förverkligande är det i slutändan byggherren som själv tar beslutet om de ska investera i ett område eller ej.

Byggherrar följer sin företagslogik. Denna styrs i första hand av affärsmodeller och beräkningsmetoder. De bygger med andra ord inte stadsdelar – utan bostäder med specifika layouter som ska tala till lika specifika målgrupper, till exempel ”unga barnfamiljer”. Bostäder är en produktkategori som noggrant utformas för att kunna möta marknadens önskemål och krav så precist som möjligt. Enstaka byggherrar intresserar sig för kvar-

terets struktur men de är samtidigt ofta begränsade av företagets affärsmodell, som bygger på den enskilda byggnadens skala, och därför är fastighetsbolagen inte lika intresserade av vad som sker på andra skalor. Byggherrar har vidare inte något större intresse av att bevara industribyggnader. De kan till och med motsätta sig bevarandet om det innebär att bevarandet omöjliggör andra, mer lönsamma investeringar i området. I bästa fall är Norra Sorgenfris industriella bakgrund ett säljargument för lägenheter belägna i ett fashionabelt, post-industriellt och centralt beläget område. En mäklarfirma döpte ett bostadsprojekt i korsningen av Industrigatan och Östra farmvägen i Norra Sorgenfris östra ända till "Industrial Corner". Samma mäklare beskrev projektet som "ett mästerverk präglad av industrialismens forna glansdagar". Kopplingen till det industriella arvet bestod i materialval som tegel för fasaden och exponerade bjälklag invändigt, detaljer som beskrevs ge projektets utseende "en stor dos av Brooklyn, New York".²⁴

Dessutom flyttar det uttalade fokuset på *fastigheter* uppmärksamheten från andra icke-fastighetsbaserade aspekter av stadsförnyelse, som offentliga platser, transportinfrastruktur samt parker. Den botaniska trädgården som utmålades i visionsdokumentet förverkligades exempelvis aldrig. Det gjorde inte heller den nya lokaltågstation längs kontinentalbanan som nämns i samma dokument.

Beroendet av privata byggherrar i stadsförnyelseprocesser gör också själva processerna beroende av de ekonomiska konjunkturerna i fastighetsbranschen. Just när planprogrammet för området var färdigt 2008 bromsade all svensk byggindustri in kraftigt i kölvattnet av den globala finanskrisen. På så vis kom planprocessen att försenas. Vissa planerare vi har pratat med menar samtidigt att just Norra Sorgenfri-förnyelsen aldrig räknats bland kommunens högsta prioriteter.²⁵ För kommunen har flaggskeppsprojekt som de ekologiskt ambitiösa projekten för Hyllie och Västra hamnen alltid varit viktigare. Detta berodde inte enbart på att dessa platser var lättare att bebygga eftersom

de dels var i kommunens ägo och dels antingen obebyggda eller tömda. Därutöver kunde dessa projekt också användas som marknadsföringsverktyg i en internationell kampanj där Malmö presenterades som en ekologiskt hållbar stad. Förnyelsen av Norra Sorgenfri var istället i första hand ett stadsplaneprojekt som huvudsakligen syftade till att röja upp ett område som av staden ansågs vara både nedgången och fult, men vars läge gjorde det lukrativt för bostadsbyggande. År 2010 drog kommunen tillfälligt igång planeringen av en förnyelse av flera eftersatta innerstadsområden och slog ihop dem under nya varumärkesbeteckningar, inte minst Amiralstaden. Tid och energi på stadsbyggnadskontoret flyttades då från Norra Sorgenfri till Amiralstaden. Vidare visade det sig att kommunens fastighetskontor inte alltid följde stadsbyggnadskontorets planer och rekommendationer. Där ursprungsplanen sökte bevara tolv tusen kvadratmeter av det gamla bussgaraget som ett offentligt utrymme – vilket var en central del i projektets sociala hållbarhetsarbete – blev det i verkligheten tretusen kvadrat. Liknande svårigheter har noterats i andra utvecklingsområden, till exempel i samband med Hyllie-projektet.²⁶

Slutligen är det svårt, om inte omöjligt, att uppnå social hållbarhet genom fysisk förnyelse av en stadsdel. Kulturgeografen Loretta Lees har visat att urban form används med förhoppningar om åtgärda en lång rad olika urbana problem, från sociala till etniska frågor vidare till miljöproblem:

Grunden för stadens renässans och hållbarhet är förtätning av den byggda stadens form. Förtätning av den byggda formen har blivit ett magiskt mirakelelixir som ska bota en uppsjö av problem, såväl sociala som miljörelaterade. Den kompakta staden vill minska trafikstockningar och föroreningar, lätta trycket på öppna vidder, bostäder och jordbruksmark i det gröna bälte som omger staden, och samtidigt reducera den globala uppvärmningen.²⁷

Enligt Lees används traditionella stadsmiljöer presenterade i klassisk arkitektoniskt formspråk som ett närmast deterministiskt försök att inpränta en urban livsstil med mångfald, grannskap och hållbarhet²⁸. Den arkitektoniska determinism som avspeglas i planerna för Norra Sorgenfri går tvärt emot önskan om att stadsdelen ska bli ett socialt hållbart område: social hållbarhet kan inte byggas, utan bygger på mänsklig interaktion och aktiviteter på mötesplatser.²⁹

Slutsatser

Jag har i den här texten utforskat varför stadsförnyelseprocessen i Norra Sorgenfri i Malmö drog ut på tiden och varför så många av de berömvärda ambitionerna som fanns i de första planerna smälte bort under processens gång. En växande divergens mellan visionen och en fastighetsägarledd utveckling kan spåras under tiden efter visionens publicering. Samtidigt som byggherrarna hade köpt upp mark långt innan planerna blev offentliga tvekade de flesta privata byggherrar över att vara först ut i förnyelsen. Till slut ledde kommunens uthålliga arbete med att koordinera mellan byggherrar och fastighetsägare till att projektet kom i gång när det kommunala bostadsbolaget MKB började bebygga kommunens mark på Spårvägen. De tvivel som byggherrar upplevde i finanskrisens kölvatten undanröjdes, och ett förnyat fokus hos stadsbyggnadskontoret på Norra Sorgenfri-projektet ledde så småningom till de första privata investeringarna i området under andra halvan av 2010-talet. Jag har identifierat två stora motsägelser som kan förklara hur de ursprungliga ambitionerna urvattnades. Den första är att stadsbyggnadskontorets visionsarbete riskerar att i stort sett bli tandlöst i ett fastighetslett stadsförnyelseprojekt där privata markägare har ett mycket stort inflytande på själva processen. Den andra är att aspirationer för social hållbarhet i stadsdelar är svåra, om inte omöjliga, att förverkliga endast genom fysisk omvandling. Saneringen av det

nedgångna området har visserligen gjort mycket för att lyfta de östra delarna av Malmö. Men för att etablera en socialt hållbar stadsdel behövs en långt mer komplex verktygslåda än fysisk uppgradering av stadsmiljön. Fastighetsägarledd stadsförnyelse, visionsarbete och social hållbarhet är helt enkelt inte kongruenta med varandra.

Noter

- 1 En tidigare version har publicerats som: Guy Baeten, "Visioning and social sustainability versus property: The case of Norra Sorgenfri, Malmö", *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 77(5): 310–314.
- 2 Sara Brorström och Alexander Styhre, "Plans and situated actions in urban renewal projects: The role of governance devices in realizing projects", *Environment and Planning C: Politics and Space*, 39(3) (2021): 646–663. Karolina Isaksson och Satu Heikkinen, "Sustainability transitions at the frontline. Lock-in and potential for change in the local planning arena", *Sustainability*, 10(840) (2018): 1–17; Darcy Parks och Anna Wallsten, "The struggles of smart energy places: Regulatory lock-in and the Swedish electricity market", *Annals of the American Association of Geographers*, 110(2) (2020): 525–534; Ståle Holgersen och Anna Hult, "Spatial myopia: Sustainability, urban politics and Malmö city", *International Journal of Urban Sustainable Development*, 13(2) (2021): 159–173.
- 3 Isaksson och Heikkinen, "Sustainability transitions at the frontline".
- 4 Holgersen och Hult, "Spatial myopia".
- 5 Byggherre. Intervju, augusti 2022. Se även Guy Baeten, "Visioning and social sustainability versus property: The case of Norra Sorgenfri, Malmö", *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 77(5): 310–314.
- 6 Lantmäteriet *Geodata*. Norrtälje, Geodata | Lantmäteriet (lantmateriet.se). (2021)
- 7 <http://www.Vasakronan.se>, besökt 2024-03-08.
- 8 William R. Klein, Virginia Lee Benson, John Anderson, Philip B. Herr, Pamela Plumb och Nancy Davis, "Visions of things to come", *Planning*, 59 (1993): 10–19; Robert Shipley och Ross Newkirk, "Vision and visioning in planning: What do these terms really mean?", *Environment and Planning B: Planning and Design*, 26 (1999): 573–591.
- 9 Robert Shipley och John L. Michela. "Can vision motivate planning action?", *Planning Practice & Research*, 21(2) (2006): 223–244.
- 10 Martin Kornberger, "Governing the City: From Planning to Urban Strategy", *Theory, Culture & Society*, 29(2) (2012): 84–106.
- 11 Martin Giraudeau, "Proving future profit: Business plans as demonstration devices", *Osiris*, 33(1) (2018): 130–148.
- 12 Malmö Stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri – inför omvandling och planarbete*, (Malmö: Malmö Stadsbyggnadskontor, 2006), Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram* (Malmö: Malmö stad, 2008).
- 13 Malmö, *Vision Norra Sorgenfri*, s. 10.
- 14 Britt-Marie Bergström, "Professor varnar för tät stad utan grönska", *Sydsvenskan*, 10 mars, 2010, C8–C9; Ingegerd Ericsson, Patrik Grahn och Erik Skärbäck, "Krympande grönområden ett hälsohot", *Sydsvenskan*, 7 februari, 2010, A4.
- 15 Alan Harding, "The rise of urban growth coalitions, UK-style?", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 9 (1991): 295–317.
- 16 Brett Christophers, "Mind the rent gap: Blackstone, housing investment and the reordering of urban rent surfaces", *Urban Studies*, 59(4) (2022): 698–716.
- 17 Shipley och Newkirk, "Vision and visioning in planning".
- 18 Ivan Turok, "Property-led urban regeneration: Panacea or placebo?" *Environment and Planning A*, 24 (1992): 361–379.
- 19 Tuna Taşan-Kok, "Entrepreneurial governance: challenges of large-scale property-led regeneration projects", *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geografie*, 101(2) (2010): 126–149.
- 20 Olof Westerberg, "Ägaren till ockuperade marken: 'Vi kan inte ha anarki'", *Sydsvenskan*, 27 oktober, 2015.

- 21 Ellinor Strand, "Så blir de nya bostäderna i det gamla Sorgenfriläget", *Sydsvenskan*, 15 november, 2023.
- 22 Redaktionen, "Köper mark i Malmö – bygger bostäder", *Fastighetsnytt*, 21 januari, 2016, <https://www.fastighetsnytt.se/fastighetsmarknad/transaktioner/koper-mark-i-malmo-bygger-bostader/>
- 23 Redaktionen, "Bygger 290 hyresrätter i Malmö", *Fastighetsnytt*, 29 januari 2016, <https://www.fastighetsnytt.se/fastighetsmarknad/uthyrning/bygger-290-hyresratter-i-malmo/>
- 24 Våningen. n.d., *Industrial corner: Urban living på Sorgenfri*. https://www.vningen.se/wp-content/uploads/vitec-files/OBJ23943_1627234289/IC%20Broschyr.pdf (hämtad 6 november 2023).
- 25 Före detta planerare. Intervju, december 2019.
- 26 Isaksson och Heikkinen, "Sustainability transitions at the frontline".
- 27 Loretta Lees, "Visions of 'urban renaissance': the Urban Task Force report and the Urban White Paper", i Rob Imrie och Mike Raco (red.), *Urban renaissance? New Labour, community and urban policy*. (Bristol: Policy Press, 2003) s.75.
- 28 Ibid.
- 29 Hoai Anh Tran och Yvonne Rydin, "A new formula for sustainability planning? The vision programme for Norra Sorgenfri, Malmö", *Scandinavica*, 58 (2019): 12–36.

ÄR DET VERKLIGEN TRYGGHET VI VILL HA?

*Om trygghetsskapande insatser
i stadsomvandling*

CARINA LISTERBORN

Institute for Urban Research, Malmö universitet

Inledning

Trygghetsskapande insatser framställs ofta som förgivettaget positiva och något som gynnar alla. Idén om att ett demokratiskt samhälle innebär alla individers rätt och möjlighet till att använda offentliga rum går tillbaka till en grundläggande liberal syn på staden som präglar dagens stadsbyggnadsideal. Trygghet är en förutsättning för att staden ska kunna användas på lika villkor. Ett uttryck för detta är FNs globala mål för "Hållbara städer och samhälle" (mål nr 11) där ambitionen är att "göra städer och bosättningar inkluderande, säkra och motståndskraftiga och hållbara".¹ Trygghetsinsatser har samtidigt kritiserats av forskare för att de riskerar att fungera exkluderande, där vissa grupper stöts bort genom urbana gentrifierings- och försköningsinsatser. Det väcker frågor om vad som skapar trygghet för vem och vilka som anses utgöra ett hot i det offentliga rummet.

För att nå en djupare förståelse av trygghetsfrågans olika dimensioner kan omvandlingen av Norra Sorgenfri användas som ett samtida exempel. I processen av att gå från ett delvis övergivet utkantsområde i Malmö till att bli ett centralt beläget bostadsområde har trygghetsfrågan varit central, men sällan diskuteras öppet om vem som ska omfattas av trygghetsinsatser och vad som måste förändras för att öka tryggheten. Uttalade eller underförstådda antaganden om hur offentliga rum görs attraktiva återspeglar hur trygghet tolkas och förhandlas. Omvandlingen av Norra Sorgenfri har präglats av en ambition att skapa en inkluderande och varierad miljö, men trots sådana mål riskerar trygghetsskapande åtgärder att bli främst ordningsskapande insatser som verkar exkluderande på grupper som använt området över tid. Det väcker frågor om vem och vilka platser som anses vara otrygghetsskapande. Är det så att otrygghet och trygghet diskuteras på skilda sätt i planprocessens olika skeden? Vilka personer riskerar att bli utpekade som bidragande orsak till otrygghet och vem, eller vad, är det som skyddas? Om målet med trygghetsinsatser är outtalat eller inte identifierat, riskerar stadsomvandlingsprojekt att exkludera redan exkluderade grup-

per i samhället som inte ges alternativa boenden eller det stöd de behöver. Det föranleder frågan – vill vi verkligen ha trygghet om den inte omfattar alla?

Det otämjda Norra Sorgenfri

När omvandlingsplanerna tog form för Norra Sorgenfri beskrevs området i medierna som problematiskt. Nyheter om våldsamma händelser kopplades till illegala klubbar eller till gatuprostitution. De tomma industritomterna gav utrymme för både kreativa och destruktiva aktiviteter, blandat med bostadslösas boplatser. Media rapporterade om händelser som till exempel hur en replokal i området besköts och en bandmedlem blev skjuten i benet. I en intervju i Expressen berättade bandmedlemmarna om vad som hände, men att de ändå inte avbröt repandet;

– Nä, vi fortsatte spela, säger Richard med ett skratt, men fortsätter allvarigare: – Men lite spooky var det ju, det är klart. Vi ringde polisen, och de verkar ha tagit det hela på rätt stort allvar. Det visade sig av polispatrullens undersökning att även en bil i närheten av replokalen hade fått ett skott genom vindrutan.²

Några år senare rapporterades om hur ”någon form av tillställning på Celsiusgatan urartat” med skottlossningar, och att ”av en händelse rullar en polispatrull in på Celsiusgatan i Malmö och hör en misstänkt skottlossning. När de når platsen lämnar ett stort antal människor platsen, men man anträffar där två skottskadade personer och ett fåtal vittnen till händelsen”.³

Kulturföreningar i området vid den här tiden berättar om polisens höga närvaro och spontana besök vid deras festarrangemang. Under en period stängdes Celsiusgatan av för genomfartstrafik nattetid för att motverka gatuprostitutionen. Allra mest uppmärksamhet fick området under konflikterna

kring EU-migranternas bosättning på den så kallade Ödetomten och den våldsamma vräkning som genomfördes av polisen på kommunens uppdrag 2015, en process som Maria Persdotter diskuterar i sin text i denna antologi.⁴ Samma tomt hade redan tidigare använts av bostadslösa missbrukare, skateboardåkare och graffitikonstnärer, vilka inte utsattes för samma dramatiska polisinsatser.

Vid sidan av de mer dramatiska händelserna, skapade industrilokalerna i området plats för ateljéer och konstnärsutövande, och utomhus kom kreativitet till uttryck i form av graffiti och skateboardramper. Konserter som arrangerade i lokalerna lockade publik från när och fjärran. I samband med utvecklingen av Norra Sorgenfri skedde en successiv förändring av det sociala livet i området. När tomter hägnades in i väntan på sanering och bebyggelse, eller när byggnader revs, försvann många av dessa platser och mötesplatsernas karaktär och innehåll förändrades, något som Anna Örman skriver om i sitt kapitel.

Initialt skrev planerna för omvandlingen av Norra Sorgenfri fram de goda förutsättningarna som fanns för att skapa en ny spännande urban miljö som kunde locka människor med skilda bakgrunder. Området skulle knyta ihop stadens olika delar, östra Malmö och centrum, och skapa en mötesplats med stor variation och bredd. Det visionsarbete som Johan Pries diskuterar i sitt kapitel påbörjades hösten 2004 med en serie föreläsningar och diskussioner där områdets potential och problem skulle identifieras inför framtagandet av idéer om hur området borde utvecklas i framtiden. I detta arbete deltog representanter för Malmö stads förvaltningar: stadsbyggnadskontoret, miljöförvaltningen, gatukontoret och fastighetskontoret, samt det kommunala bostadsbolaget MKB. I visionsdokumentet från 2006 sattes "trygg stad" som en kärna mellan de tre cirkarna av ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet, vilket skulle uppnås genom att etablera "sammanlänkande och attraktiva stråk". Småskalighet, variation och den lokala historien skulle vävas in i planeringen. De föreningar, konstnärsverksamheter och småföretagande som

fanns i området skulle tas tillvara och betraktades som en tillgång. Verksamheter planerades på bottenplan för att bidra till det offentliga rummet. Det folkliga, snarare än det finkulturella skulle få ta plats, och ungdomars självbyggda skateboardramper sågs som en del av det spontana och attraktiva i området. Planeringen skulle uppmuntra att förbipasserande fotgängare, cyklister och bilister skulle vara långsamma och ge utrymme för mötesplatser som skapade en känsla av "vardagsrum". Ambitionen var att Norra Sorgenfri skulle kunna bli ledande inom socialt och ekonomiskt hållbar stadsutveckling i Malmö.⁵

Trygghetsfrågan är alltså från början ett fundament i visionen, men det diskuteras inte specifikt om hur den ska uppnås. Bostadslöshet, prostitution och skottlossningar nämns inte – trygghetsfrågan utgör något av en självklar utgångspunkt i stadsomvandling och nybyggande för hela Malmö stad, snarare än ett resultat av en områdesanalys. Att trygghet ges en sådan prioriterad plats i målbeskrivningen kan förstås som att det innan omvandlingen förelåg en brist på trygghet, men det kan också tolkas som en generell målbild för Malmö och de flesta svenska kommunerna som ett slags hegemonisk diskurs, understödd av nationella mål. Under 2003 och 2004 arbetade Malmös stadsbyggnadskontor aktivt med kunskapsutveckling kring trygghet, och i ett kompletteringsdokument från 2005 läggs förslag till riktlinjer för hur trygghetsaspekterna ska beaktas i planeringen av den fysiska miljön. Huvudsakliga strategier var att befolka och öka rörligheten i stadsmiljön, blanda olika grupper, främja naturliga möten och göra stadens rum tydliga.⁶

I Planprogrammet från 2008 nämns trygghet ett antal gånger som en del av social hållbarhet. Det är främst i gränssnittet mellan privata och offentliga rum som trygghet ska skapas, genom aktiva fasader mot gatan, visuell kontakt mellan privata och offentliga stadsrum, samt genom att skapa mötesplatser:

För att de allmänna platserna ska användas är det också viktigt att de upplevs som trygga. Det är framför allt

Rester av boplat.

närvaron av andra människor som gör en plats trygg. Byggnader ska därför utformas med fönster och entréer mot gator och platser. För att undvika otrygga, obefolkade platser ska alla innergårdar vara visuellt tillgängliga och alla gator vara del av ett välintegrerat gatunät.⁷

Ödslighet och tomhet finns här som en beskrivning av otrygghet, och därför skriver kommunen fram att de vill bygga vidare på aktiviteter som redan finns i området men vill locka fler personer hit, till exempel genom kulturaktiviteter av mer ”spektakulärt slag”.⁸ Mer traditionellt trygghetsskapande insatser som belysning och tuktade grönytor⁹ nämns marginellt i relation till stråken: ”En förutsättning för det sociala livet är att stråken upplevs som trygga. Det är därför viktigt att tidigt i processen gestalta gaturummet och satsa på belysning och planteringar.”¹⁰

Från 2010 påbörjades arbetet med detaljplanerna och samråd, samt förhandlingar med fastighetsägare. Från 2014 började områdets fysiska form ändras med start i den kommunägda marken vid kvarteret Spårvägen. I den följande processen, framförallt på de privatägda fastigheterna, låg fokus på sanering, ekonomi och marknadsanpassning. De flesta industribyggnaderna i området som tidigare inhyst olika kulturverksamheter försvann. En byggnad (Spiralen 6) i korsningen Östra Farmvägen och Industrigatan bevarades dock. Fastigheten som tidigare inhyst räkneapparatsbolagen Addo blev i ett beslut från Stadsbyggnadsnämnden 2023 kulturminnesmärkt (med lågt skyddsvärde) och bevarad. Dess funktion och användning är ännu inte bestämd.

I början av 2020-talet gick omvandlingen snabbt och nya byggnader färdigställdes i hög takt. En tät bostadsbebyggelse med få grönområden växer fram. Som Erik Jönsson beskriver i sitt kapitel så blir stadsdelens kyrkogårdar nära på de enda egentliga grönområdena. De initiala visionerna om levande gaturum, öppenhet mellan privata och offentliga rum, och aktiva gatuplan i fastigheterna syns i kvarteret Spårvägen, men inte i området som helhet. Den fysiska miljön är dock inte den enda

väsentliga aspekten av trygghetsarbetet som initierades, därför fördjupas de sociala aspekterna i det följande.

Den sociala trygghetsaspekten

Visionens centrala aspekt för ökad trygghet är att skapa ett rikt och brett folkliv med många mötesplatser och skilda kulturella uttryck. Kommunen önskade blandade boendeformer som skulle bidra till en blandad befolkning. Under tiden då visionsplanerna formulerades fanns redan liv i området. En del av det existerande sociala livet ville planerarna gärna behålla, medan andra aktiviteter förväntades försvinna med omvandlingen. En före detta planerare på kommunen som vi har intervjuat menar att kommunen antog att ”när det nya utvecklas kommer bara de problematiska sakerna att pressas bort, och såklart kommer det att finnas gränsområden mellan det nya och det gamla”.¹¹ En annan planerare menade att omvandlingen hade som syfte att få bort de kriminella aktiviteterna och att frågan om trygghet var viktig för att exploatörerna skulle visa intresse för området. Planerna förespråkade trygghet och minskad kriminalitet, och det framstod som naturligt att de illegala aktiviteterna skulle försvinna över tid till andra områden. De näraliggande kyrkogårdarna och deras förvaltningar var också angelägna om att få bort oönskade och ordningsstörande aktiviteter som påverkade deras ansvarsområde och lugnet på kyrkogårdarna. Enligt planeraren kom trygghetsfrågan upp i olika sammanhang och dialoger, men var inte i fokus för processen.¹²

Planerare som kom in i ett senare skede beskriver att området framställdes som ett ”vitt ark” eller ”svart hål”. Det tidigare legala och illegala verksamheterna hade då redan stegvis lämnat området. Trygghetsaspekterna som initierades riktades då istället mot de invånare som förväntades flytta in, samt framtida besökare.

Processen för trygghet och ordningsskapande har varit

subtil och delvis utan tydliga aktörer. En sådan omvandlingsprocess har beskrivits av sociologen Catharina Thörn som "mjuka exkluderingsstrategier" där det mjuka åsyftas en mer elastisk och flytande form av maktutövning. I sin studie av Göteborgs trygghetsarbete för en öppen, trygg och inbjudande miljö noterar hon hur strävan efter en atmosfärisk miljö som attraherar rätt sorts människor styr bort synlig fattigdom och störande beteenden med gentrifiering som resultat.¹³ De sätt som Malmö stad närmar sig trygghetsfrågor är formade av en internationell diskurs, där avvikande kulturuttryck framställs som problem och hot mot företeelser som beskrivs som normala och önskvärda.¹⁴ Men även de kulturella aktiviteter som kommunen gärna hade sett finnas kvar kom till stor del att försvinna. Konstnärer i området erbjöds tillgång till mindre lokaler i bostadshusens markplan som en strategi för att skapa liv och trygghet i området, men det visade sig att det inte var dessa slags ytor som konstnärerna i området hade behov av. De behövde stora ytor, helst utan insyn och de nybyggda lokalerna blev för dyra för konstnärlig verksamhet i skärningspunkten mellan intressedriven bisyssla och småföretagande.¹⁵ Ett annat exempel på en inkluderande social miljö som delvis föll bort var planerna kring det gamla bussgaraget som idag istället huserar Konsthögskolan. I visionerna fanns en idé om att skapa en plats där aktiva konstnärer, boende och allmänhet skulle kunna mötas med plats för ateljéer, utställningsyta och kanske också spontana kreativa yttringar. En före detta planerare beskriver hur olika intressen inom Malmö stad och i politiken gjorde arbetet tungt.¹⁶ Till slut blev bara en del av byggnaden bevarad och använd. Andra konstnärliga uttryck som förskjutits över tid är graffitikonstnärerna som tidigare använde platsen för sina målningar. Även om Malmö stad har ett relativt positivt förhållningssätt till graffiti, så upplever aktörerna att de kan uppskattas som konstnärer då de bidrar med konst och upplevelser, men som individer inte vara önskvärda.¹⁷ Graffiti är inte längre tongivande i området.

En annan verksamhet i området som hamnade i en kon-

fliktfylld position med myndigheterna var ett socialt och kulturellt center som arrangerade spelningar, fester, workshopar och huserade politiska aktiviteter under ett par år kring 2010 i en av de äldre industrilokalerna. Centret som kallades ”Utkanten” lagade även mat till hemlösa i området. Trots sin ambition att skapa en trygg plats, fick verksamheten under sin tid polisbesök ett tiotal gånger som en del i polisens arbete mot illegala klubbar och kontroll av alkoholförsäljning eller droghandel. Föreningen var noga med åldersgränser och kontrollerade att droger inte användes, men polisens närvaro och hårda alkoholkontroller gjorde att de slutade med konsertverksamhet och därmed ströps deras källa till inkomst. Efter tre år ville fastighetsägaren inte förnya kontraktet och deras verksamhet upphörde helt. Arrangörerna beskrev i vår intervju att polisens närvaro och kontroller (som även gällde att hitta eftersökta aktivister) bidrog till att hyresvärden inte ville förlänga kontraktet. Det ensliga läget i det då relativt övergivna område kunde ibland upplevas besvärande för främst kvinnliga gäster, som när de skulle gå hem på natten passerade ett par gator där gatuprostitution pågick och bilar stannade och trakasserade dem. Inför visionsfasen besökte planerare Utkantens verksamhet eftersom de hade ett fokus på kultur och sociala aktiviteter som passade områdets tilltänkta profil och då de befolkade området och skapade liv genom ljus i fönstren. Lokalerna användes även för att presentera planförslaget. Samarbetet dog dock ut ganska snabbt.¹⁸

Den bortträngning som planeringen betraktade som ett normaliserande av området innebar att vissa grupper, som bostadslösa och sexarbetare, ”självmant” lämnade området. Det kan ha flera orsaker, men ökad närvaro av andra aktörer i området har säkerligen spelat in liksom att vissa platser byggdes om eller revs. I en intervju med en socialsekreterare beskrivs till exempel hur ett par personer som bodde i en busskur försvann utan att lämna några spår.¹⁹ Att stigmatiserade och våldsutsatta grupper som sexarbetare försvunnit, utan att någon uppföljning sker, har gjort det svårare för fältarbetare från prostitutionsenheten och

sjukvården att nå dem.²⁰ För de sexarbetare som tidigare rört sig i Norra Sorgenfri har digitala plattformar ersatt gatunärvaron. Enligt en hjälparbetare på Crossroads²¹ så kanske det ”gör att de slipper frysa” men bidrar också till att eventuella hallickars kontroll blir mer total och att det blir svårare att dela information om farliga köpare. De romska sexarbetare som tidigare har varit i kontakt med Crossroads har försvunnit och inget av de nätverk och ideella organisationer som tidigare haft kontakt med kvinnorna vet var de håller hus.²²

Till skillnad från denna, för de flesta malmöiter osynliga förändringsprocess, var vräkningen av EU-migranternas tältläger på Ödetomten en uppmärksammas konflikt. Lägre och vräkningen engagerade näralliggande organisationer och verksamheter i området och platsen besöktes av sympatisörer och antagonister. Av alla dessa möten, konflikter och marginaliserade användningar av området finns inga avtryck.

Varför blir det så här?

Även om trygghetsfrågan i området inte framstår som så drivande för processen, utan mer har legat som ett underliggande mål för stadsomvandlingen, har planeringsprocessen inneburit att önskade aktiviteter har pressats undan och att området normaliserats. De människor som ska lockas att bo eller röra sig här är inte de som var där innan omvandlingen. Det kan vara uttalat som i fallet med EU-migranterna, eller outtalat som i fallet med kulturverksamheter och socialt marginaliserade grupper. En socialsekreterare påpekar att det är ett generellt problem att man inte inkluderar fritidsgårdar vid planering av nya bostadsområden, och att man inte ersätter lågtröskelboenden för bostadslösa i takt med att de, eller andra platser de har bebott, försvinner.²³ Normaliseringen innebar också på ett sätt ett osynliggörande av sociala behov. Det som upplevdes som en trygg plats att dra sig undan på för dem som rörde sig området tidigare har nu bytts

ut mot en annan form av trygghet och ordning. Vid den tiden då Norra Sorgenfri inte främst användes av medelklassen hanterades trygghetsfrågorna i huvudsak av polisen. När området förändrades och de ordningsstörande verksamheterna och individerna var borta verkade inte längre trygghetsfrågan så central i utvecklingsarbetet.

Trots stora likheter i hur trygghetsskapande åtgärder implementeras runt om i Sverige så finns även lokala skillnader som beror på vilka aktörer som är involverade.²⁴ Norra Sorgenfri kan därför kanske inte ses som ett typexempel men ändå bidra till kunskap om hur trygghet värderas. På nationell nivå har Boverket i uppdrag att ta fram och sprida vägledning för brottsförebyggande och trygghetsskapande åtgärder i samhällsbyggnadsprocessen. Trygghet i planeringen handlar om både gestaltning och användning. Boverkets trygghetsarbete vägleds av följande definition:

Trygghet är den känsla som utlöses när individen tolkar en fysisk miljöns utformning och användning genom att sinnesintryck kombineras med såväl egna erfarenheter, som med andra individers eller mediers beskrivningar av risken för att utsättas för brott eller hotfulla situationer.²⁵

Även om den fysiska miljön anses bidra till olustkänslor eller möjligheter för brott och orostörningar räcker det inte med att enbart ändra den fysiska miljön. Boverket menar att kvaliteten i den byggda miljön kan höjas genom att tillgodose brottsförebyggande och trygghetsskapande perspektiv i samhällsbyggnadsprocessen, som inkluderar ”en kombination av god gestaltning, aktiviteter och närvaro av olika grupper”.²⁶ I Boverkets formulering finns en förståelse för trygghetsfrågans komplexitet. Men ändå förefaller de tekniska lösningarna få störst genomslag i det konkreta trygghetsarbetet. Trygghet formuleras då ofta som ett tekniskt problem som går att lösa med hjälp av snävt utvalda åtgärder, vilket kan ske utan att diskutera hur underliggande maktrela-

tioner ger upphov till känslor av otrygghet, eller till föreställningar om det otrygga. Jennie Brandén har i sin avhandling visat hur olika former av trygghetspraktiker är styrda på så sätt att de bidrar till att skapa en teknisk, mätbar och avpolitiserad betydelse av trygghet. Genom att trygghet framställs som neutralt och oproblematiskt blir lösningarna som tas fram betraktade som ”de naturliga och rätta”,²⁷ och andra perspektiv eller behov riskerar att bli åsidosatta.

Genom att göra trygghet till en produkt som kvantitativt går att mäta och hantera blir det också säljbart. Det kommer i form av rena säkerhetsprodukter (som lås, larm och kameror), likväl som stadsförnyelseprojekt för ökad urban attraktivitet.²⁸ Vad som är legitimt i våra städer bestäms på olika nivåer av stat, av kommun (planering) och fastighetsägare. Många kommuner använder Sveriges kommuner och regioners (SKR) årliga undersökning av upplevd otrygghet som en indikator på prestation och benchmarking.²⁹ Det likriktar och kommersialiserar offentliga rum och trygghet likställs med ordning. Ordningsskapandet gör att vissa praktiker, aktiviteter och personer inte passar in och utsatta och otrygga grupper som till exempel bostadslösa kan bli betraktade som orsak till otrygghet snarare än som i behov av trygghetsskapande insatser.

En teknisk och normaliserande ansats för ökad trygghet är en förenklad tolkning av vad som utgör problemet. Vid en historisk tillbakablick kan man konstatera att idén om rätten till att vistas i staden – oavsett tid på dygnet – utan att riskera övergrepp har varit själva kärnan i den tidiga kampen för trygghet, vilket bland annat manifesterades i kvinno- och rörelsens ”ta natten tillbaka rörelser”.³⁰ Frihet från risk att utsättas för våld i offentliga rum har krävts av politiska grupper som ifrågasätter maktens ordning såsom feminister och antirasister. Dessa gruppers syn på trygghet har handlat om att bidra till ett inkluderande offentligt rum. Den utveckling som vi ser i dag runt om i världens städer med allt hårdare tag mot oordning och utsatthet kan därför framstå som motsägelsefull – är det verkligen trygghet vi vill ha?

Avslutande reflektioner

Omvandlingen av Norra Sorgenfri har inte initierats genom att kommunen öppet proklamerat området som farligt, så som till exempel gjordes inför omvandlingen av Kvillebäcken i Göteborg³¹ eller Landskronas Centrum och Öster.³² Den har inte heller drivits fram av den svenska formen av BID (Business Improvement Districts).³³ Fastighetsägarna har dock spelat en roll i processen genom att de har avhyst verksamheter och bostättningar då det riskerat att påverka deras fastighetsvärde och framtida exploateringar. Flertal fastighetsägare har agerat på distans och har därför inte haft en kontinuerlig kontroll av sin mark, vilket har gynnat möjligheten för tillfälliga användningar av området. Polisen tycks ha varit inriktad på specifika verksamheter och händelser, inte minst EU-migranternas bostättning på Ödetomten. Trygghetsfrågan har utöver detta varit relativt nedtonad i själva planprocessen och underförstådd som en del av social hållbar stadsutveckling snarare än en del av omvandlingsretoriken. Trots det har en exkluderingsprocess skett av de aktörer och grupper som tidigare har rört sig i området, möjligen med undantag av skateboardåkarna som har en speciell status i Malmös stadsmarknadsföring³⁴, även om den stora ramp de byggde har tagits bort.

Det förefaller som att trygghetsskapande insatser här inte specifikt inkluderar utsatta och marginaliserade grupper och att planeringspraxisen faller tillbaka på ordningsskapande, trots ambitioner att verka inkluderande. Det finns en avsaknad i omvandlingsarbetet av att se olika gruppers behov och ta fram åtgärder som kan förbättra levnadsvillkoren för alla. Den osynlighet som berör marginaliserade grupper och personer, reproduceras genom ett osynliggörande i planprocessen.

Fysisk sanering, rivningar, förtätning med nybyggda bostäder, nya utemiljöer med programmerade ytor och därmed en ny social sammansättning är ett återkommande mönster för stadsförnyelsebebyggelse. Normen för det goda urbana livet är så präglad av medelklassideal att alternativ är svåra att hitta.

Men drömmen om en annan typ av stadsmiljö finns kvar hos boende och aktörer i området. I tankar och reflektioner från en workshop om social hållbarhet i Norra Sorgenfri i december 2022 skrev deltagare i Tankeboken:

Unga konstnärer riskerar att falla bort. Unga konstnärer har inte råd att stanna kvar.

Gå bort ifrån nytt/snyggt/stelt. Alltså inte en ny Västra Hamnen. SLUTA RIVA!!!

Skapa öppna och trygga miljöer. Inga gated communities, inga kameror, tro på att alla kan vara med. Säg det inte bara.

Skapa offentliga kreativa rum, t.ex. graffittiväggar, samlingsplatser.

Social hållbarhet är väl att följa vad människor gör.

Personer som tidigare rört sig i området, eller som flyttat dit för att de tidigare kände till Norra Sorgenfri och dess karaktär, upplever att utlovade värden inte bibehölls. Jag har tidigare argumenterat för att trygghetsfrågan alltmer har inkorporerats i en nyliberal stadsbyggnadssdiskurs och där trygghet för den vita urbana medelklassen prioriteras på bekostnad av redan exkluderade grupper, som migranter, äldre kvinnor, ensamstående föräldrar och unga vuxna, som upplever ökad utsatthet och rädsla i vardagen.³⁵ Trygghet i boende och offentliga rum utgör en viktig välfärdsfråga, men som idag istället verkar exkluderande, parallellt med ökade samhällsklyftor, privatiseringar, otrygga boenden och nedskärningar i välfärden vilka givit företräde till över- och medelklassen och deras utrymme. Frågan är således om trygghetsbegreppet inom planeringen har spelat ut sin roll då det i princip inte handlar om trygghet utan främst om tillväxt och upprustning, vilket inte bidrar till ökad trygghet för alla, framförallt inte för redan utsatta grupper.

Jag vill, liksom Jennie Brandén, betona vikten av att ställa frågor om vilka dimensioner av (o)trygghet som blir förbisedda

och vilka konsekvenser av trygghetspolitik som förblir oproblematiserade när trygghet blir ett gemensamt mål istället för att debatteras.³⁶ Trygghetsfrågan kan synliggöra problem men om frågan förblir oklar, eller att det som ska åstadkommas är outtalat, riskerar existerande maktordningar att förstärkas.

Hade kommunen tillsammans med de privata aktörerna kunnat göra något annorlunda i trygghetsfrågan? Det finns inga enkla svar under rådande ekonomiska styrmekanismer, men helt klart saknas boendeformer för bostadslösa, stödverksamheter för utsatta grupper och lokaler för icke-kommersiella verksamheter. Malmö stad har under lång tid tampats med ett negativt rykte gällande trygghet och kommunen har idag samordnat sitt arbete för trygghet och säkerhet som omfattar ett flertal förvaltningar och säkerhetsfrågor. Men processen kring Norra Sorgenfri och liknande områden väcker ändå frågor om vad som egentligen skapar trygghet. För fastighetsägarna finns få incitament att tänka utanför sina verksamhetsplaner, men kommunens ekonomiska tänkande behöver vara både långsiktigare och bredare gällande vilka som omfattas av deras framtida planer.

Noter

- 1 Förenta Nationerna (FN), *Globala målen*, 2019, hämtat 2021-08-08, Mål 11: Hållbara städer och samhällen – Globala målen (globalamalen.se).
- 2 Karin Fyrlund, "Beskjutna i replokalen", Expressen, 12 augusti 2003, <https://www.expressen.se/noje/beskjutna-i-replokalen/>
- 3 Marcus Karlsson, "26-åring gripen för skottlossning", P4 Malmöhus, 27 juli 2014, <https://sverigesradio.se/artikel/5923324>
- 4 Maria Persdotter, *Free to move along: On the Urbanisation of Cross-border Mobility Controls – A Case of Roma, 'EU migrants' in Malmö, Sweden* (Avhandling, Malmö universitet och Roskilde universitet, 2019) – Se även Persdotter i denna bok.
- 5 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri: inför omvandling och planarbete* (Malmö: Malmö stad, 2006).
- 6 Malmö Stad, *Aktualisering och komplettering av översiktsplan*, (Malmö: Malmö Stad, 2005).
- 7 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram* (Malmö: Malmö stad 2008), s. 22.
- 8 Ibid. s. 24.
- 9 Carina Listerborn, *Trygg stad. Diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policyutveckling och lokal praktik*. (Avhandling, Chalmers, 2002).
- 10 Malmö Stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram*, s. 28.
- 11 F.d. planerare vid Malmö stad, Intervju 23 februari 2022.
- 12 Planerare, Intervju 26 september 2022.
- 13 Catharina Thörn, "Soft Policies of Exclusion: Entrepreneurial Strategies of Ambience and Control of Public Space in Gothenburg, Sweden" *Urban Geography*, 32(6) (2011): 989–1008.
- 14 Loretta Lees, Tom Slater och Elvin, K. Wyly (red.) *The gentrification reader* (Vol. 1). (London: Routledge, 2010).
- 15 F.d. planerare vid Malmö stad. Intervju 23 februari 2022.
- 16 Ibid.
- 17 Graffitimålare. Intervju 9 februari 2022.
- 18 Arrangör. Intervju 23 februari 2022.
- 19 Socialsekreterare. Intervju 1 november 2021.
- 20 Ibid.
- 21 *Crossroads* är ett råd- och stödcenter som vänder sig till EU-medborgare som lever i fattigdom och hemlöshet i Malmö.
- 22 Crossroads. Intervju 27 november 2021 och Socialsekreterare. Intervju 1 november 2021.
- 23 Socialsekreterare. Intervju den 1 november 2021.
- 24 Jennie Brandén, *In the Name of Safety. Power, Politics and the Constitutive Effects of Local Governing Practices in Sweden* (Avhandling, Umeå Universitet, 2022).
- 25 Boverket, *Brottsförebyggande och trygghetsskapande perspektiv och åtgärder i samhällsbyggnadsprocessen* (Karlskrona: Boverket), s. 5.
- 26 Ibid.
- 27 Brandén, *In the Name of Safety*, sid ix.
- 28 Se Carina Listerborn, "Feminist struggle over urban safety and the politics of space" *European journal of women's studies*, 23(3) (2016): 251–264 och Marguerite Van den Berg, *Gender in the Post-Fordist Urban: The Gender Revolution in Planning and Public Policy*, (Cham: Palgrave MacMillan, 2017).
- 29 Monika Persson "A policy problem that cannot escape its past – constraints on the reformation of safety policy", *Critical Policy Studies*, 9(2) (2015): 158–176.
- 30 Listerborn, "Feminist struggle over urban safety and the politics of space".

- 31 Catharina Thörn och Helena Holgersson, "Revisiting the urban frontier through the case of New Kvillebäcken, Gothenburg" *City*, 20(5) (2016): 663–684.
- 32 Guy Baeten och Carina Listerborn, "Renewing Urban Renewal in Landskrona, Sweden: Pursuing Displacement Through Housing Policies", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 97 (2015): 249–261.
- 33 Dragan Kusevski, Maja Stalevska och Chiara Valli, "The Business of Improving Neighborhoods. A Critical Overview of Neighborhood-Based Business Improvement Districts (NBIDs) in Sweden". *Urban Affairs Review*, 59(4) (2023): 1046–1079.
- 34 Karin Book och Gustav Svanborg Edén, "Malmö – the skateboarding city: a multi-level approach for developing and marketing a city through user-driven partnerships", *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*, 22(1) (2021): 164–178.
- 35 Listerborn, "Feminist struggle over urban safety and the politics of space".
- 36 Brandén, "In the name of safety".

Ateljén som hem

I princip varje dag under flera år gick jag från min lägenhet vid Nobeltorget via Östra Farmvägen till den röda, låga tegelbyggnaden på Industrigatan 20 och över den smala innergården där det ligger en äldre trevåningsbyggnad med ateljéer. Mer än femtio konstnärer är verksamma i huset, som är en del av Malmös industrihistoria. Varje morgon fylldes jag av lättnad och känslan av att komma hem när jag öppnade dörren till min ateljé på bottenvåningen.

Min ateljé var stor och djup, med stora industrifönster på kortsidan vid vilka jag hade ett litet träbord där jag drack mitt morgonkaffe och samlade mig inför dagen. Där fanns stora väggar att arbeta på. Det var högt i tak och plats för lager. Praktiska ytor – oömt och ett vackert rum med historia.

Men jag vill inte försköna eller romantisera. Långt tidigare hade ateljéhuset ägts av Malmö stads fastighetsbolag som vårdade huset väl. När det såldes vidare i en kedja av privata fastighetsägare eftersattes underhållet så att huset sakta förföll. Man väntade på att få riva och bygga nytt.

Husets förfall drog till sig prostitution och knarkhandel på innergården och inne i huset var läget kritiskt: Råttor, mögel och murkna fönster. Jag kom ofta tidigt till ateljén. När jag öppnade dörren till det smala köket och tände ljuset såg jag råttsvansarna som försvann in under diskbänken. Jag skyndade mig att fixa mitt kaffe eller hämta något i kylskåpet. De vintermorgnar när marken var täckt av snö, fanns där massor av spår efter små tassar och långa svansar på gården. Helt uppenbart bodde där en stor koloni råttor. Spåren bildade en stor svartvit teckning.

Trots det fylldes jag av en hemkänsla när jag var i huset på Industrigatan och den påminde om känslan i min första ateljé som låg i Belleville i Paris där jag arbetade i över femton år (i en före detta metallverkstad) och även ateljéerna i Spinnerei Leipzig (tidigare en bomullsfabrik) där jag arbetat i olika omgångar. Alla dessa ateljéer har

gemensamt att de ligger i gamla, gedigna och omsorgsfullt byggda hus med historia från industri. Praktiska oömma ytor samt att lokalerna över tid och tack vare de människor som arbetat där har förändrats och formats nästan organiskt och blivit vackert slitna – fått en patina. Oömma lokaler med spår från de som tidigare jobbat där gör att man kan arbeta utan att oroa sig, det känns öppet tillåtande och inte tillrättalagt. För mig absolut nödvändigt för att jag ska känna mig fri och bekväm i skapandet. Den frid jag känner på sådana platser är obeskrivlig och totalt frigörande.

Det känns sorgligt och frustrerande när man inte tar tillvara sådan byggnader.

Spåren av dem som tidigare arbetat där skapar en vi-känsla över tid – en samhörighet och trygghet. Där kan jag också överlämna spår (så klart inom rimliga gränser). På Industrigatan 20 har konstnärer kommit och gått sedan början av 1990-talet.

Den ekonomiska aspekten är också central för den trygghetskänsla och lugn som behövs för den konstnärliga processen.

En hög hyra gör att man hela tiden eller periodvis kämpar med att få ihop pengar för att ha råd med ateljén. Kampen finns också på ett annat plan: rätten att helt enkelt existera som konstnär och kunna vara professionell.

Hög hyra motarbetar konsten, framför allt den fria konsten.

Det ligger i sakens natur att återanvändning av gamla lokaler med varsam enkel renovering gör att hyrorna kan hållas nere.

Nu går jag inte till Industrigatan längre eftersom vår ateljéförening Addo har flyttat till Frihamnen. Andra konstnärer har tagit över och bildat en ny förening med namnet Sulfur. Ateljéerna har renoverats – av Malmö stad, inte av ägarna! Konstnärerna fortsätter kampen för att behålla ateljéerna, men lever på ett tillfälligt kontrakt vilket skapar en osäker framtid.

Elisabeth Moritz, våren 2024

ATT PLANERA FÖR KULTUR

Exempel från Norra Sorgenfri och Sofielund

ANNA ÖRMAN

Institutionen för Kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet

Inledning

Varför är ett aktivt kulturliv viktigt för en stad? Den frågan ställde jag till olika planerare på Malmö stad i en studie av kultur, föreningsliv och offentlighet i stadsbyggnadsprocessen. Ett svar var att kulturen gör en stad eller en stadsdel attraktiv. Ett annat var att den erbjuder platser där människor med olika bakgrund kan mötas. Ett tredje var att kulturen utgör ett fundament för vad det innebär att vara människa och att det är det lokala kultur- och föreningslivet som ger städer förmågan att uttrycka det. Det svaret levererades tillsammans med ett falskt Churchillcitat, ”then what are we fighting for”, som han ska ha svarat när någon ifrågasatte hans val att fortsätta lägga pengar på kulturbudgeten mitt under brinnande världskrig. Vi behöver inte dra det så långt. Det är svårt att empiriskt slå fast exakt varför och hur kultur är viktig för en stad eller stadsdel. Men det verkar som att såväl tjänstepersoner som planeringsdokument ger uttryck för just den åsikten, att kulturen är viktig. Tillåter vi oss att ta den utsagan som utgångspunkt öppnar det upp för flera frågor: Kan man planera för ett kulturliv i en specifik stadsdel? Bör man göra det? Och på vilket sätt?

Kulturlivet var en viktig beståndsdel i planeringen av Norra Sorgenfri, tillsammans med ett fokus på offentliga platser, stråk och bostäder. I visionsprogrammet från 2006 och i planprogrammet från 2008 uttrycktes en önskan om att låta Norra Sorgenfri ”läka” staden, och för att det skulle lyckas bedömde de tjänstepersoner och politiker som jobbat med dokumentet att kulturlivet spelade en avgörande roll.¹ Vi står drygt femton år senare med ett resultat där stadsdelen, allt eftersom detaljplanerna genomförs, länkar ihop östra och västra Malmö med tät bostadsbebyggelse. Men det aktiva kulturlivet är svårare att se. Jag kommer i den här texten att jämföra Norra Sorgenfri med ett närbeläget område i Malmö, Sofielunds verksamhetsområde. Även där satt planerarna med pennan i hand och skissade på ett område som man föreställde sig skulle ha ett rikt kulturliv. Utfallet blev annorlunda. Kulturen i Sofielunds verksamhetsområde har faktiskt, i alla fall till dags dato, fått ta mer plats.

Jag kommer undersöka vad kan vi lära oss om planeringen för ett kulturliv i Norra Sorgenfri, genom att jämföra planeringsprocessen med den i Sofielunds verksamhetsområde, som också ligger i östra Malmö.² Vad får vi syn på om vi betraktar området från ett visst avstånd, både geografiskt och historiskt (en dryg kilometers avstånd och tretton år mellan de antagna planprogrammen), och vad kan vi lära oss om *planering för kultur* i stort, genom att studera båda dessa områden?

Fallet Sorgenfri

När styrande politiker beslöt att ta fram ett visionsprogram för Norra Sorgenfri tillsattes en arbetsgrupp bestående av tjänstepersoner från stadsbyggnadsförvaltningen, fastighetskontoret, gatukontoret och miljöförvaltningen. I visionsprogrammet kan vi läsa att området ska utgöra ”en attraktiv del av innerstaden och en mötesplats mellan östra och västra Malmö”,³ något som även Johan Pries diskuterar i sitt kapitel. För att en innerstad ska komma till stånd krävs enligt programmet förtätning med hjälp av bostäder. Men för att stadsdelen också skulle bli attraktiv och utgöra en mötesplats krävdes något mer: ett aktivt kulturliv, och offentliga platser bedömdes vara viktiga nycklar. Kulturen och det offentliga livet var dessutom inte bara till för de boende i området utan även för resten av staden, de som skulle komma på besök, de som skulle passera och stanna till: ”Människor som kommer till Norra Sorgenfri kan besöka attraktioner relaterade till handel, kultur och fritid som inte finns någon annanstans i Malmö.”⁴ Planen hoppades dessutom att kulturen skulle vara folklig snarare än finkulturell och att verksamheterna skulle ha en ”bred acceptans och förankring”.⁵ Vidare fanns en ambition om att ta vara på redan existerande byggnader och verksamheter.⁶ Här ser vi alltså tydligt en ambition om att både bevara och skapa ett aktivt kulturliv.

I omvandlingen av Norra Sorgenfri, från ett gammalt

industriområde till ett blandat innerstadsområde, ville arbetsgruppen som jobbade med visionsprogrammet inte bara koppla samman området med omkringliggande stadsdelar, de ville också knyta ihop historien med framtiden. Norra Sorgenfri är Malmös äldsta industriområde, men 1960-talets industriomvandling drabbade området hårt och flera industrier revs eller lades ner. Även om vissa industrier fortlevde kom området att bli hemvist för ett flertal kulturföreningar och konstnärskollektiv. Bland dem återfinns ateljéföreningen Addo, som var verksam i den gamla kontorsmaskinfabrikens Addos lokaler, Ateljé XX, Galleri Seiko, Teater Lilith samt Flöjten (sedermera Cirkulationscentralen), Kpist och Nobelvägen 125 som tillsammans med andra kulturaktörer huserade på just Nobelvägen 125.⁷ På grund av områdets postindustriella karaktär och det faktum att det legat utanför politikens och planeringens blickfång, förekom rivningskontrakt och låga hyror i stor skala, vilket gjorde att kulturutövare och föreningar hade råd att hyra lokaler. Rivningskontraktens lägre ställda krav på hälso- och säkerhetsregler ledde också till att mer temporära verksamheter samlades i området. En konsekvens av det var att många av de småskaliga verksamheterna som fanns på platsen förblev odokumenterade, åtminstone fanns ingen samlad kartläggning. Som exempel kan nämnas det vänsterradikala kulturhuset Utkanten, vars medlemmar själva skrev en bok efter vräkningen 2011, eller den självorganiserade skateparken flera av planerna refererar till.⁸ Det var denna industriella och kulturella historia Malmö stad ville föra med in i framtiden:

Visionen är att skapa nya byggnader och funktioner jämte det som finns i området idag! – *inte att ta bort de verksamheter som finns kvar eller göra något helt nytt från noll...*⁹

Denna vision tog sig bland annat uttryck i en föresats att omvandla det gamla bussgaraget som fanns i området till ett

Entrén till lokalen som inhyr bland annat gallerierna Högt ovanför | Uppför brandtrappan och Wuthering Heights.

kulturhus, eller som det formuleras i visionsprogrammet ”en basar”.¹⁰ Då visionsprogrammet behandlade just visioner, förklaras inte närmare vad kulturhuset skulle innebära mer än att till exempel marknader, aktiviteter och ”spontana dansuppvisningar”¹¹ kunde äga rum.

När de tidiga visionerna konkretiserades i form av ett planprogram fanns fortfarande ambitionerna om ett attraktivt bostadsområde präglat av ett aktivt kulturliv och ett starkt offentligt liv kvar, om än mer förankrat i den juridiska planverkligheten. Det politiska uppdraget, som låg till grund för planprogrammet, formulerades så här:

Norra Sorgenfri är centralt beläget och har en potential som länk mellan centrum och östra Malmö. Området ingår i den zon som enligt översiktsplanen för Malmö 2005 ska utvecklas till innerstadskaraktär. Utvecklingen av Norra Sorgenfri är ett led i ambitionen att förtäta den befintliga staden.¹²

Det blev därmed befast att området skulle utvecklas till innerstad och att kulturen skulle passa in i den utvecklingen. Det innebär att de ekonomiska överväganden och den lagstiftning som aktiveras vid tät bostadsbebyggelse hamnade i främsta rummet. Kulturen blev tvungen att passa in mellan exploateringstal, genomförandekonomi och bullerlagstiftning. Detta blev särskilt tydligt eftersom den mesta marken i området ägdes privat. Kommunen var således tvungen att kompromissa med markägarna. Det ledde till att en viss del av kulturen blev kategoriserad som temporär – medan området byggdes om var det till exempel attraktivt att ha en skatepark på en ödetomt. Men i takt med att exploateringen av ödetomterna fortskred skulle den ideellt skapade och förvaltade anläggningen vara tvungen att flytta.¹³ Ett annat sätt att involvera kulturen utifrån ovan beskrivna förutsättningar var att engagera konstnärer i själva omvandlingen, bland annat genom ett projekt som kallades Kulturzon

Malmö. I och med det arbetade planerarna för att etablera relationer mellan kulturarbetare och fastighetsägare, så att de kunde få konstnärliga uppdrag i omvandlingen, ”inte gratisarbete som det ofta blir utan konkreta uppdrag”, som en av planerarna i projektet uttryckte sig.¹⁴

Detta förfarande problematiserades emellertid av en annan planerare som hävdade att konstnärerna och kulturutövarna blev använda närmast som verktyg i omvandlingsprocessen och att de sedan tvingats flytta sina verksamheter. De två stora ateljéföreningarna i området, Addo och Flöjten blev uppsagda från sina kontrakt. Addo fick kommunalt stöd för att flytta sin verksamhet till Norra hamnen medan Flöjten inte fick det.¹⁵

Malmö stad kände till att det fanns en risk för att kulturlivet skulle trängas undan i vad som brukar kallas en gentrifieringsprocess, vilket framkommer bland annat i *Kulturstaden – en vision för Industrigatan och Norra Sorgenfri*, en rapport som togs fram av arkitektstudenten Niklas Klamborn tillsammans med Malmö stadsbyggnadskontors översiktsplaneavdelning 2005. Att en sådan här rapport togs fram visar att Malmö stad befarade att det fanns risk för att kulturlivet skulle trängas undan. I rapporten kan vi läsa följande:

Många internationella exempel visar på ett områdes tilltagande attraktivitet när det tas i anspråk av verkamma konstnärer. Erfarenheterna säger också att det ökade intresset, får exploatörer att satsa på ny byggnation. På sikt innebär förvandlingen en dränering av den ursprungliga kulturen i utbyte mot ett exklusivt boende eller kontorsverksamhet. En sådan gentrifiering kan motverkas genom en satsning i linje med den befintliga konstnärliga företagsamheten. Ett kulturhus med offentligt innehåll kan vara en markering som samverkar till en mer balanserad utveckling.¹⁶

Bussgaragen.

I planprogrammet utvecklas idén om ett kulturhus i det gamla bussgaraget, vilket föreslogs redan i visionsprogrammet, och detta kan läsas som en tilltro till den logiken.¹⁷ Men långt ifrån visionsprogrammets spontana dansuppvisningar formuleras i stället projektet i planprogrammet som ”en ny förvaltningsmodell”. Givetvis behöver även en basar med spontan kulturaktivitet förvaltas, men fokusskiftet visar på den situation planerna ställs inför när visioner ska förverkligas:

En ny förvaltningsmodell arbetas fram för att utveckla en blandning av verksamheter från olika verksamhetssektorer samlade under ett förvaltarskap. Så kan till exempel fritidsaktiviteter, kulturutbud, nöje, handel, utbildning och bostäder samsas tillsammans i Bussgaraget. Det samlade förvaltarskapet är direkt knutet till denna byggnad och får ett tydligt syfte att säkra blandningen av verksamheter och målgrupper i Bussgaraget. Olika livsstilar, åldrar och bakgrund ska lockas. För att byggnaden ska fungera som en social mötesplats mellan olika besökare är det viktigt att utforma bussgaraget så att det finns en visuell och fysisk närhet mellan de olika verksamheterna samt att det finns en offentlig gata eller plats varifrån olika aktiviteter inryms.¹⁸

Det gamla bussgaraget skulle alltså fyllas med olika kulturanknutna verksamheter, projektlett av kulturförvaltningen. De annonserade efter organisationer som skulle vilja bedriva sina verksamheter på platsen och fick enligt en av planerna många intressenter, ”allt från idrottsklubbar, kollektivkök, verkstadskollektiv, studieförbund och konstnärsateljéer”.¹⁹ Projektet hade, enligt planeraren, ekonomisk bärighet genom den nya förvaltningsmodellen. Planerna fortskred tills det uppenbarades att det i Malmö stad saknades grundskoleplatser. Konsthögskolan vid Lunds universitet, campus Malmö, fick sitt hyreskontrakt

uppsagt till förmån för en ny högstadieskola. Detta medförde i sin tur att bussgaraget lovades bort till konsthögskolan ”och det tog en vecka till att jag fick dra ner rullgardinen fullständigt för detta projekt”²⁰ som planeraren uttryckte sig.²¹

Varken i planeringsdokumenten eller i intervjuerna finns en aversion mot kulturskapare eller en kulturell närvaro i Norra Sorgenfri, snarare tvärt om. Men vad som framkom med allt större tydlighet ju närmare genomförande planeringen kom, var att vissa målkonflikter var svåra att väja för. Politiska prioriteringar mellan olika typer av verksamheter var en sådan – vilket måste ställas i relation till kommunens uppdragsbeskrivning där kultur inte är lagstiftat, till skillnad från skola. Bostadsbyggande innebar en annan målkonflikt. Att bygga bostäder i ett område innebär en stor områdespåverkan, såväl gällande markpriser och fastighetsutveckling som frågor rörande de boendes närmiljö, till exempel säkerhetsavstånd och buller.²² Målbilden i Norra Sorgenfri var en blandad innerstad och medlet var förtätning med bostäder. En av planerarna menar att byggherrarnas ekonomiska incitament att bygga bostäder var starkare än kommunens vilja att bevara ett lokalt kulturliv. En annan planerare uttrycker sig mer krasst kring planeringen för kulturlivet i Norra Sorgenfri:

Staden måste utvecklas, ingenting är statiskt, och det är också helt orimligt att ha 25 hektar mark för att tvåhundra konstnärer ska kunna vara där för billig hyra, det är helt orimligt samhällsekonomiskt. Där finns ibland en romantisering att man [som konstnär] ska ha en exklusiv rätt till centrala lägen som jag kan tycka är problematisk. Jag förstår vart den kommer ifrån, all respekt för det. Jag vill absolut ha kulturlivet kvar, men man måste ta hänsyn till många aktörer.²³

Fallet Sofielund

Med planeringen av Norra Sorgenfri i bagaget började Malmö stad år 2020 ta fram ett planprogram för Sofielunds verksamhetsområde. Sofielunds verksamhetsområde är även det ett äldre industriområde från början av 1900-talet. De verksamheter som idag förknippas med området är Pågen-bageriet och stärke- tillverkarern Stadex AB som flyttade sina verksamheter till området under 1960-talet. Området byggdes ut fram till slutet på 1970-talet, när många industrier lades ner eller flyttade. Cirka trehundra näringsverksamheter och föreningar är idag registrerade i området. Kvarteret Kampen, som ligger i områdets norra del, har blivit ett centrum för så kallade urbana sporter och i kvarteret finns bland annat kampsportsföreningar, en gymnastikförening, en rollerderbyförening och en cirkusförening. Kommunens fritidsförvaltning är med och stöttar flera av dessa verksamheter.²⁴

I Sofielunds verksamhetsområde, liksom i Norra Sorgenfri, fanns ett tidigt fokus på ett aktivt kulturliv. Det speglades i det politiska uppdraget, som var inriktat dels på att bevara och utveckla kultur- och föreningslivet, dels på att undersöka förutsättningar för bostadsbyggande. Både ett utfall med och utan bostäder fanns alltså redan från början med i den politiska kalkylen. Detta skiljer sig från Norra Sorgenfri där uppdraget var att skapa förutsättningar för ett innerstadsområde av blandad karaktär.²⁵

Bortsett från skillnaderna i de politiska uppdragen kan vi se att planeringen av respektive område förlöpte på olika sätt. I arbetsgruppen kring Sofielunds verksamhetsområde medverkade både kulturförvaltningen och fritidsförvaltningen på ett tidigt stadium. Utifrån det politiska uppdraget och arbetsgruppens kompetens fanns en stark vilja att ta vara på de befintliga verksamheter och aktiviteter som fanns på platsen. Detta gjorde de bland annat genom att inventera hur området utnyttjades, till exempel genom besöksstatistik till dess olika föreningar och verksamheter. Detta gav arbetsgruppen en nödvändig förståelse för stadsdelen, vilket de kunde ta med sig in i arbetet med planprogrammet.²⁶

Arbetsgruppen hade också sedan tidigare kunskap om platsen i och med planeringsunderlagen *Destinationsanalys Sofielund* och *Stadsdelsatlas Sofielund*.²⁷ I destinationsanalysen betraktades Sofielund utifrån dess nära läge till den nya tågstationen i Rosengård. I stadsdelsatlasen kartlades föreningar, det lokala näringslivet, sociala nätverk och strukturella förutsättningar för en hållbar stadsutveckling på Sofielund. Att det sistnämnda underlaget redan fanns ledde, enligt en av planerarna, till att arbetsgruppen kunde "fokusera på de strategiska frågorna om vad det här området betyder för Malmö ur ett större perspektiv".²⁸ En ytterligare faktor som bidrog till dialogen med befintliga verksamheter och till lokalkännedom var det faktum att området hade en så kallad "faciliterare". Faciliteraren var en person som var anställd av Malmö stad men som jobbade för att underlätta för föreningarna på platsen, i dialog med fastighetsägare och med staden.²⁹

Kultur- och föreningslivet hade alltså starka förespråkare i arbetsgruppen som jobbade med planprogrammet. Det politiska uppdraget var att utreda förutsättningarna för bostadsbyggande, men enligt en av planerarna hade de i arbetsgruppen en medvetenhet om att bostadsetablering skulle tränga ut kulturen. Det ledde till ett mer tydligt bevakande av kulturens och föreningslivets intressen i stadsdelen:

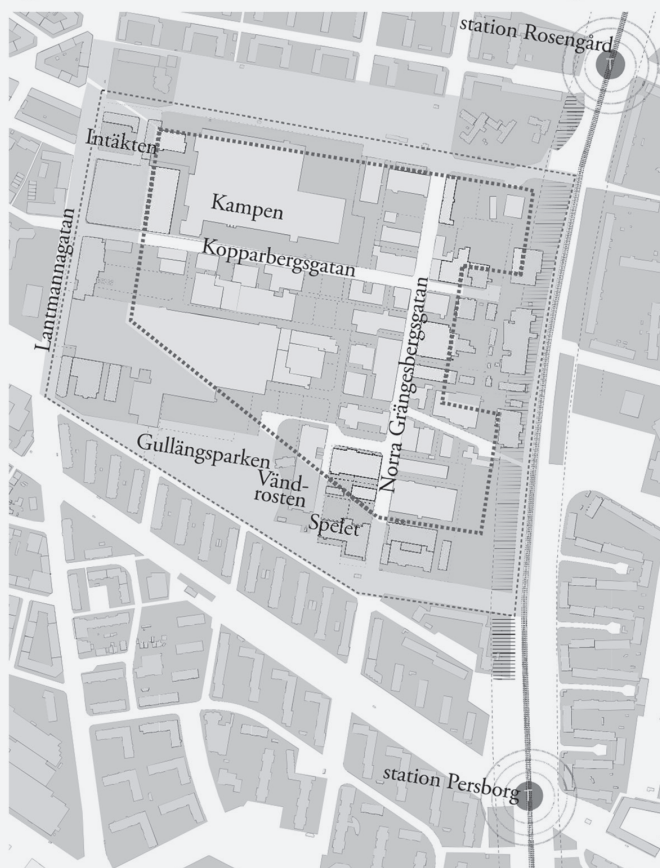
Vi pratar ju mycket om blandad stad, eller hur, och under många år tillbaka så har vi som många andra kommuner haft ett stort fokus på bostadsetablering där kanske verksamheter och framför allt kultur och fritidsliv fått stått tillbaka, en undanträngningseffekt som har skett, och vi ser också att det här fungerar dåligt om man har, om man fortsätter med det här i sån utsträckning som har varit. Så att det är ett nytt tag ett nytt grepp kan man säga, som vi gör här, med att få en förståelse för platsens, vad platsen används till idag, och värnar det i första hand.³⁰

I Sofielunds verksamhetsområde stod dessutom inte kultur- och föreningslivet ensamma mot bostadsetableringen. Även den befintliga industrin, det vill säga Pågen AB och Stadex AB, skulle ha svårt att få tillstånd att bedriva sin verksamhet om bostäder konsekvent prioriterades i planprogrammet. Å ena sidan stod bostäder mot industribuller, ett buller som hade kapital och arbetsplatser i ryggen, och å andra sidan mot ett kultur- och föreningsliv som saknade kapital, men i stället hade politiska och stadsbyggnadsstrategiska argument på sin sida. Denna dubbla konflikt skapade en grogrund för en mer eller mindre ohelig allians, eller annorlunda uttryckt, en symbios, mellan kultur och industri. En av planerna förklarar att det var något de upptäckte under vägens gång, att Pågens industribuller juridiskt stoppat planerna på bostadsbygge på kvarteret Kampen, där MKB köpt en fastighet med intentionen att bygga bostäder.³¹ Detta i kombination med att det fanns en annan historia, om kulturens och föreningslivets värde, gjorde att politikerna kunde gå vidare från plan A, vilket var bostäder, till plan B, vilket var att bevara både industrin och kulturlivet.³² I det färdiga planprogrammet, som antogs år 2021, resulterade detta i att delar av Sofielunds verksamhetsområde föreslås omfattas av en kulturljudzon. Kulturljudzonen markerar ett ungefärligt avstånd till befintliga bostäder och visar således var det är okej för kulturverksamheter att ha ett högre käll-ljud än vad som tillåts i närheten av bostäder, det vill säga åttiofem decibel. Kulturljudzonen innebär emellertid ingen juridisk gränsdragning utan visar snarare på Malmö stads intention med området.³³ I planprogrammet illustreras zonen så här, med följande förklaring: ”Kartdiagrammet visar en ungefärlig kulturljudzon som fungerar som ett varumärke för att aktörer ska kunna verka i ett mindre störningskänsligt område.”³⁴

Huruvida det faktiskt är kulturen som ska bevaras i och med kulturljudzonen kan ifrågasättas. En av planerna menade att det är svårt att se zonens värde innan den på något sätt har utmanats. I symbiosen mellan industri och kulturliv menar samma planerare att det råder en viss obalans, där industrin väger tyngre:

TECKENFÖRKLARING STRUKTURPLAN

- ■ ■ Kulturljudzons yttre gräns (käll ljud 85 dBA) för events och aktiviteter utomhus på regelbunden basis.
- För att hela Kulturljudzonen ska kunna användas till fullo, kan inte heller bostäder tillkomma inom markerat område i kartan.

Kartdiagrammet visar en ungefärlig kulturljudzon som fungerar som ett varumärke för att aktörer ska kunna verka i ett mindre störningskänsligt område.

Kulturljudzonen, ur *Planprogram Sofielunds verksamhetsområde år 2040*.

[...] om de flyttar så tror jag inte att man kommer stå emot exploateringspotentialen på ett så pass centralt område. Så det är nästan som att man marknadsför det som ett slags kulturreservat även om man inte använder de orden, men det är verkligen på nåder.³⁵

Kontext och jämförelse

En stadsdels kultur- och föreningsliv är inte separerat från stadens politiska ekonomi. Det gäller både Norra Sorgenfri och Sofielunds verksamhetsområde. Att peka ut ett område i ett planprogram sänder en signal om hur området ska utvecklas. I Norra Sorgenfri signalerades att det skulle byggas blandad stad:

När man säger att man ska möjliggöra för blandad stadsbebyggelse då sker det saker, fastigheter säljs till nya aktörer och man börjar räkna på ekonomin kring de här fastigheterna så det är ju viktigt att tänka, att det sätter i gång de här processerna. [...] Ja men fastighetsägare vill ju såklart maximera sina inkomster, det är de flesta fastighetsägares främsta uppgift i alla fall. Och då blir det ju en svår kombination med kulturlivet.³⁶

I Sofielunds verksamhetsområde, som tidigare varit relativt förskonat från fastighetskapitalets intresse, skedde något i och med att Malmö stad mer aktivt började jobba med området. En av planerna menar att "blickar börjar vändas åt det här området för potentiell fastighetsutveckling helt enkelt."³⁷ Det blev framför allt tydligt i kvarteret Kampen, där MKB köpte upp fastigheter i tron att planprogrammet skulle tillåta bostadsbebyggelse. En av planerna menar att det är osannolikt att MKB kommer vilja behålla fastigheterna när de inte kan bygga bostäder, och att detta innebär en osäkerhet då man inte vet vem som kommer köpa, vad deras tankar kring renoveringsnivåer

är och vad det kommer innebära för lokalhyrorna: ”Så där är mycket kvar att jobba med för att föreningslivet ska kunna vara kvar.”³⁸ Budskapet i planprogrammet för Sofielunds verksamhetsområde signalerar emellertid att här ska satsas på kulturen, och det innebär att bostadsbyggande kommer försvåras.

Det finns anledning att ifrågasätta den relativa framgångssaga som målas upp av planeringen av Sofielunds verksamhetsområde. Detta görs i viss mån av planerarna själva, till exempel tar en av dem upp hur Andreas Schönström, tekniska nämndens ordförande, jämför Sofielunds verksamhetsområde med LX Factory, ett liknande område i Lissabon:

Andreas Schönström lyfte fram detta som ett jättebra exempel, på att så här vill vi att det ska vara. Hans version var denna: *titta på det här stället [LX Factory i Lissabon] som har lyckats behålla den småskaliga kulturen men utan kriminalitet*. Men det finns inget kvar av den småskaliga kulturen. [Man undrar om de] faktiskt tror att man kan konservera kulturverksamheter, konservera ett stadsrum på det sättet.³⁹

Tekniska nämnden är beslutsfattande nämnd för frågor som rör bland annat exploatering av mark inom kommunen och den är också remissinstans för planeringsärenden, varför Andreas Schönströms uttalande är intressant. Planeraren menar alltså att LX Factory är ett negativt exempel, då mycket av den småskaliga kulturen inte finns kvar, medan Schönström menar att det är ett område att efterlikna. Den konflikten sätter fingret på att det inte finns ett sätt eller ett mål med planering för kultur, utan det konstrueras utifrån olika politiska och kulturella målsättningar. Laleh Foroughanfar skriver i sin avhandling *The Street of Associations* om just det småskaliga kultur- och föreningslivet i Sofielunds verksamhetsområde och menar att det finns en skillnad mellan vilken typ av föreningar som bejakas: musik- och kulturarrangemang snarare än invandrarföreningar och försam-

lingar.⁴⁰ Hon pekar i sin forskning på hur migranter hamnar ”utanför kartan”, osynliga i stadens planerings- och förnyelseverksamhet”.⁴¹ Även om kultur- och föreningslivet kommer finnas kvar i Sofielund, i enlighet med planprogrammets intentioner, kan man fråga sig hur det kommer att utvecklas när området blir en del av stadens officiella strategi för attraktivitet.

Att den här texten är skriven utifrån ett planerarperspektiv gör att andra frågor hamnar i bakgrunden, till exempel så har en kamp för att få finnas kvar förekommit hos de föreningar som verkar i både Norra Sorgenfri och i Sofielund. Att studera hur dessa kamper påverkat utvecklingen av planeringen hade varit intressant, men har inte varit föremål för detta kapitel.

Vad kan vi lära oss?

Kritiken till trots har Malmö stad i och med Sofielunds verksamhetsområde faktiskt lyckats planera ett område för kultur och föreningsliv relativt centralt i Malmö. Det går inte att utifrån mina intervjuer med empirisk säkerhet hävda att lärdomar från planeringen av Norra Sorgenfri bidrog till det – som i att en tjänsteperson eller arbetsgrupp aktivt skulle ha förmedlat sina kunskaper till sina kollegor på individuell eller organisatorisk nivå. Men genom att undersöka likheter och skillnader i planeringsprocessen områdena emellan kan vi dra slutsatser som kan leda till ökad förståelse och eventuellt lärdomar inför framtida planering.

En skillnad är ambitionen i Norra Sorgenfri att kombinera kulturlivet med en blandad innerstadsbebyggelse, vilket skiljer Sorgenfri från Sofielund. På grund av bostädernas områdespåverkan och på grund av de ökade fastighetsvärdena blev den ambitionen svår att infria. Istället valde politiker och tjänstepersoner att satsa på ett kulturhus i form av det gamla bussgaraget, vilket även det skulle vara integrerat i den täta innerstadsbebyggelsen. Det föll på grund av politiska prioriteringar. I Sofielunds verksamhetsområde valde planerarna i stället att försöka bevara den

kultur som fanns på platsen i vad en av planerarna kallade ”ett reservattänk”. Här skulle kulturen få vara en del av en omkringliggande blandad innerstad, men området som sådant skulle få vara reserverat åt bullriga verksamheter. Det är två olika strategier för hur man integrerar ett aktivt kulturliv i stadsbyggnadsprocessen och i synnerhet när man jobbar med kultur på planprogramsnivå.⁴²

En andra skillnad handlar om organisationsstrukturen: hur processen för att ta fram planprogrammen såg ut, vilka förvaltningar ingick och i vilka skeden. I Norra Sorgenfri var kulturförvaltningen involverad i arbetsgruppen, men det handlade till största delen om att utveckla och administrera det tänkta kulturhuset i det gamla bussgaraget. Dessutom var de bidragsgivare till konstnärer och ateljéföreningar i området och även i de av kommunen understödda flyttar som skedde. Men detta var i strikt mening inte en del av planeringen av Norra Sorgenfri, utan hörde snarare till kulturförvaltningens grunduppdrag. Ingen hade till uppdrag att aktivt bevaka bevarandet av kulturlivet. Fritidsförvaltningen var inte involverad i planeringen. När Malmö stad tog fram planprogrammet för Sofielunds verksamhetsområde var kultur- och fritidsförvaltningen med och satte agendan redan från början. Detta kan givetvis bero på de olika förutsättningarna och uppdragen. Men vad som framkom under intervjuer med planerarna var att organisatoriska förändringar hade skett. Från planavdelningens håll fanns det en större medvetenhet om vilka kompetenser som behövdes i arbetsgruppen. Vad som utöver det framkom i intervjuer med planerare på kulturförvaltningen var att en mognad hade skett internt på förvaltningen. Under planeringen av planprogrammet för Sofielunds verksamhetsområde hade de en arbetsgrupp som jobbade dedikerat med stadsbyggnadsfrågor, något som inte existerat tidigare.⁴³

En tredje skillnad består i hur man betraktade och behandlade de befintliga verksamheterna. I Sofielunds verksamhetsområde bedömdes de vara en reell tillgång, intimt kopplade

till platsen och dess historia. Det förhållningssättet kom till uttryck genom de olika inventeringar som gjordes i området, både innan och under arbetet med planprogrammet. Att området sedan innan haft en faciliterare visade på att kommunen uppfattade kultur- och föreningslivet som värdefullt, och det hjälpte också föreningarna att få en officiell röst i stadsbyggnadsprocessen. Vad detta gör med kultur- och föreningslivets självständighet är en intressant fråga, men den är inte föremål för undersökning i den här texten. I Norra Sorgenfri betraktades kultur- och föreningslivet snarare som ett medel för att uppnå det överordnade målet, vilket var att bygga en blandad innerstad. Kulturutövarna blev på så sätt reducerade till en funktion som kunde laboreras med: flyttas, så som skedde med ateljékollektivet Addo; användas, bland annat i utformandet av allmän plats och skapas, så som var tanken med kulturhuset det gamla bussgaraget.⁴⁴

De relativa likheterna i områdenas historiska och geografiska förutsättningar, liksom de initiala ambitionerna att planera för stadsdelar med ett rikt kulturliv, gör dem intressanta att studera i relation till varandra. En sådan studie tillåter oss att se varför det är svårt att planera för att bevara ett befintligt kulturliv samtidigt som man vill omvandla ett område till innerstad. Den belyser också både möjligheterna och svårigheterna med att planera ett område reserverat för kultur- och föreningsliv. Det blir framför allt tydligt att det finns olika strategier och organisationsmodeller för att integrera kulturlivet i stadsplaneringen. Om vi vill planera för ett aktivt kulturliv i nya och befintliga stadsdelar är det nyttigt att uppmärksamma dessa olika strategier, deras tillkomst och utfall.

Noter

- 1 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri: inför omvandling och planarbete* (Malmö: Malmö stad, 2006); Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram* (Malmö: Malmö stad 2008).
- 2 *Kulturliv* kommer i den här texten definieras brett som kulturella praktiker som kommer till stånd genom föreningsliv, kommunala satsningar eller idédrivna kommersiella aktörer.
- 3 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri*. s. 8
- 4 Ibid.
- 5 Ibid. s. 10
- 6 Ibid.
- 7 Simon Klamborn, *Sorgenfri Kulturstaden* (Malmö: Malmö stad, 2005); Johan A. Lundin, *Malmö industristaden: ADDO, Cementa, Ljungmans, Kockums* (Malmö: Malmö museer, 2005).
- 8 Se Utkanten, *En ny värld i våra hjärtan : erfarenheter från tre år med Utkanten* (Malmö: Egen utgivning, 2012).; Anna Öрман, *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet – en analys av stadsdelarna Norra Sorgenfri och Sofielunds verksamhetsområde i Malmö*. (Masteruppsats, Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp, 2021).
- 9 Kursivering från originaltext. Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri*. s. 6.
- 10 Ibid. s. 10.
- 11 Ibid. eftersättsblad
- 12 Ibid. s. 8.
- 13 Öрман, *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet*.
- 14 Ibid. s. 23.
- 15 Ibid.
- 16 Klamborn, *Sorgenfri Kulturstaden*. s. 5
- 17 Öрман, *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet*.
- 18 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: planprogram*. s. 45.
- 19 Öрман *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet* s. 26.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid.
- 22 Ibid.
- 23 Citatet är redigerat för ökad tydlighet. Ibid. s. 38.
- 24 Malmö stadsbyggnadskontor. *Planprogram Sofielunds verksamhetsområde*, (Malmö: Malmö stad, 2021).
- 25 Öрман, *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet*.
- 26 Öрман, ibid.
- 27 Malmö Stad, Fastighetsägare Sofielund, ÅF *Destinationsanalys Sofielund*, (2018) ; White Arkitekter, Fastighetsägare Sofielund, *Stadsdelsatlas Sofielund* (2018).
- 28 Öрман, *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet*. s. 29.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid. s. 31.
- 31 Malmö's allmännyttiga bostadsbolag *Malmö Kommunala Bostads AB*
- 32 Öрман, *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet*.
- 33 Malmö stadsbyggnadskontor, *Planprogram Sofielunds verksamhetsområde*.
- 34 Ibid. s. 13 .
- 35 Öрман *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet*. s. 52.
- 36 Ibid. s. 45.
- 37 Ibid. s. 46.
- 38 Ibid. s. 46.
- 39 Ibid. s. 47.
- 40 Laleh Foroughanfar, *The Street of Associations: Migration and Infrastructural (Re)Production of Norra Grängsbergsgatan, Malmö*. (Avhandling, Lunds universitet, 2022).
- 41 Ibid.
- 42 Öрман, *Planering för kultur, föreningsliv och offentlighet*.
- 43 Ibid.
- 44 Ibid.

NATUR BORTOM PARKERNAS STAD

*Om förtätning, urban vildmark och visioner
i plural i Norra Sorgenfri*

ERIK JÖNSSON

Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet

Det blåser upp en frisk vind från hafvet och packar dimman tätare mot land, innan hon sönderrifves och försvinner. Kanalen, som med sin halfeirkel, liknande två af hafvet utsända armar skiljer förstäderna från gamla staden, röres upp av vågsvallet och sprider åt alla håll en tjock vidrig lukt af alla industriens upplösta afskräden, blandade om hvarandra. Vattnet är svart och tränglänsande, men efterhand som fabrikerna börja uttömma sitt slamvatten uppstå olikfärgade fläckar kring kloaktrumornas mynningar, och hvar och en af dessa fläckar luktar på sitt sätt, till dess den flyter ihop med de andra. Här spy fabriker af alla slag ut sin orenlighet, väfverier, spinnerier, verkstäder, kritbruk, slagterier, oljeslagerier, tvättstugor och garfverier, fabriker som lämna i annan form choklad, karameller, margarin, maccaroner, korf, senap, blanksmörja, ättika, tändstickor, cigarrer, åskledare, bläck, guano, tvål och parfymer. Själva bouquêtn på det hela skänka rännstenarne, hvars innehåll långsamt rinner ned utmed bankerna [sic!]. Så bildas stadens atmosfär.¹

Inledning

Citatet ovan är från den socialdemokratiska tidningsmannen Axel Danielsson, som 1894 beskrev det dåvarande läget i en stad där innerstaden på många sätt var motsatsen till det positivt laddade begrepp som ett drygt sekel senare fick en central plats både i planerna för Norra Sorgenfri och för Malmös självbild i stort.

När Malmös första fabriker under 1800-talets senare del etablerades framförallt innanför tullarna i den befintliga stadskärnan kom smutsig industri att ge innerstaden en långt ifrån angenäm karaktär. Som många andra framväxande industristäder präglades Malmö av en stundtals outhärdlig stank när avfall från både stadsbor och industrier dumpades i samma vattendrag

– i Malmös fall den kanal som långsamt ringlar sig runt Gamla staden. Och precis som i många andra industristäder kom en stinkande innerstad att omges av ett gytter av trånga och eländiga bostäder för de arbetare som ofta nyligen anlant från den omgivande landsbygden för att bemanna stadens fabriker.

Lösningen på problemet blev tvådelad. För det första spreds industrierna, som diskuterats i bokens inledande kapitel, ut till Malmös periferi. För det andra försökte man i de bostadsområden som etablerades runt sekelskiftet injicera natur, i mer positiv bemärkelse, i stadslandskapet. Malmö skulle nu bli den stad som så småningom fick smeknamnet ”parkernas stad”.²

Redan 1872 hade Malmö fått sin första offentliga park, när Kungsparken (först under namnet Slottsparken och därefter Kung Oscars park) öppnade för allmänheten söder om Malmöhus slott. 1900 öppnades Slottsparken på före detta militär mark, tätt följd av Rörslöjden som 1905 färdigställdes efter två decenniers byggande. Pildammarna förvandlades till park efter den Baltiska utställningen 1914. Beijers park – en större park öster om arbetarförorten Kirseberg – blev i sin helhet tillgänglig för allmänheten 1917.³

I kommunfullmäktige och i stadens planteringsförening drevs parkfrågor av en etablerad ekonomisk och politisk elit, övertygade om att stadens hälsa och stadsbornas hyfs krävde gröna miljöer.⁴ Men i den stad där den framväxande arbetarrörelsen fick sitt första starka fäste i Sverige kom parklandskapet även att ta form mer ”underifrån”. Efter att 1891–1892 ha hyrt Möllevångsparken som en rekreationsplats för stadens arbetarbefolkning hade man tjänat tillräckligt mycket för att köpa marken. Sveriges första arbetarrörelseägda Folkets park kunde våren 1893 därmed öppna strax söder om staden.⁵

Just i Norra Sorgenfri hade det innan omvandlingsplanerna sjuksattes 2006 varken funnits parker eller någon ambition att anlägga några. Jämte diskussionen i kapitlet om Norra Sorgenfri som periferi, barriär och fall så är det här ytterligare ett sätt på vilket stadsdelen kan ses som ett mellanrum: Norra Sorgenfri

är en plats *mellan* de parker som ligger utspridda i Malmö. Från korsningen av Industrigatan och Nobelvägen – den korsning som kanske mer än någon annan kan sägas utgöra mitten av den stadsdel som sedan ett decennium tillbaka nu växer fram – är det en kilometer att gå till Folkets park, eller något längre åt andra hållet för att nå Östra kyrkogården och miljonprogrammets grönska i Rosengård på andra sidan järnvägen. Till både Beijers park i nordöst och Pildammsparken i sydväst är det ungefär två och en halv kilometer till fots. Ett kommunalt dialog-PM från 2004 konstaterade således att det område som där kallades ”Östra innerstaden” lider av stor brist på gröna miljöer. Men samma dokument betonade samtidigt att den då ännu ej inledda ”omvandlingen av Sorgenfri industriområde ger nya grönytemöjligheter”.⁶

Att lägga till grönska – i olika former – har därmed varit en uttalad ambition i försöken att omvandla Norra Sorgenfri, egentligen redan innan de första omvandlingsvisionerna och planerna publicerades. I det visionsdokument som 2006 introducerade Malmös ambitioner för Norra Sorgenfri samsades ett nätverk av mindre parkrum och en större aktivitetspark med en föreslagen botanisk trädgård med urbant tema – Botan Urban – och förslag om att använda områdets mest förorenade mark som grönområde.⁷ Även när ett planprogram för området publicerades två år senare fanns parker med som självklar prioritet. Parker lyftes nu som en underskattad demokratisk symbol och programmet betonade att Norra Sorgenfri skulle bli ett område med god tillgänglighet till grönytor samtidigt som man började skissa på var parker skulle kunna få plats.⁸ Men att realisera det Malmö stad kallade grönytemöjligheter har varit svårt.

I både Malmös planer för området och i debatter om omvandlingen kan vi följa hur parkfrågor formulerats och omformulerats – och de roller som parker tänkts bära. Men vi ser även hur visionen för ett grönt Norra Sorgenfri krockar med Norra Sorgenfri som en del av Malmö där viss industriverksamhet, trots den ofta spridda berättelsen om Malmö som en postindu-

striell kunskapsstad, fortfarande är central. I textens förgrund finns två kvarter – Brännaren på omvandlingsområdets västra sida och Degeln i dess sydöstra hörn. Tillsammans visar de vilken sorts oplanerade grönområden som försvinner när Norra Sorgenfri omvandlas och på utmaningarna att planera för storskalig parkutbyggnad i en stadsdel där kommunen bara äger en liten del av marken och där olika aktörer haft sina egna idéer om områdets framtid.

Parkens ambivalenta plats

Urban grönska lyfts idag ofta fram som något självklart gott. I ljuset av samtida och förväntade framtida klimatförändringar ska grönområden kunna hantera översvämningar och ge svalka åt dem som under allt varmare somrar tvingas fly undan innerstadens tryckande hetta. Grönområden lyfts i diskussioner om terapeutiska landskap samtidigt som en idé om parker som stadens lungor sedan länge funnits med i samtalet om hälsosamma och ohälsosamma stadsmiljöer. Platsmarknadsföringen visar gärna parker och parker bildar – vilket Malmös smeknamn ”parkernas stad” visar – en viktig komponent i städers självbild.

Men det finns en fara i att okritiskt associera urban grönska med positiva värden. Grönområden kan bära en bred uppsättning progressiva eller reaktionära politiska projekt, och som faktiska landskap kan de ha en lång rad ekologiska och sociala effekter.⁹ Vi kan därför varken bortse från hur parketableringar kan driva gentrifiering eller från att parker en gång i tiden ofta etablerats som verktyg för att forma framväxande industristäders befolkning. Istället för att supa och slåss skulle stadsborna spendera sin fritid i natursköna, lugnande, miljöer.¹⁰

Att parker och grönytor finns med som önskvärda inslag i många plandokument innebär vidare inte att de får självklart genomslag när städer växer eller när stadsdelar omvandlas. Snarare samexisterar och stundtals kolliderar två idag inflytelserika

visioner i planeringen: den täta staden och den gröna staden. I USA har planeringsforskarna David Wachsmuth och Hillary Angelo ställt ”grön” och ”grå” urban natur mot varandra som exempel på två i grunden olika sätt att rama in urban hållbarhet. Grön natur handlar här om att betona den sorts natur som verkar just uppenbart naturlig – att mjuka upp stadslandskapet genom att plantera träd och bygga växtväggar, eller för den delen genom att etablera nya parker. En ”grå” inriktning betonar snarare mer uppenbart tekniska lösningar – som förtätningsstrategier eller energieffektivisering av byggnader.¹¹

Det David Wachsmuth och Hillary Angelo försöker fånga med denna uppdelning är inte att någon av dessa former skulle vara i sig bättre än den andra, även om grön som färg kanske bär på mer positiva konnotationer än grå. Snarare visar de på en spänning mellan förtätning och en vilja att både bevara och skapa nya grönområden – och sporrar läsare att fundera kring vilken form en tänkt hållbar stad kan eller bör ha.

I Malmö är förtätning en huvudstrategi för att skapa den sorts stadslandskap som stadens framtidsvisioner sedan åtminstone millennieskiftet byggt på.

Med omvandling och förtätning som tillväxtstrategi kommer stadslivet och stadsbilden att förändras.

Innerstadsområdet utvidgas och Malmö får mer av storstadskaraktär med den täthet, rörelse och intensiva stadsliv som kännetecknar detta.¹²

De miljöer som Malmö framförallt då beskrivit som redo för förtätning är dels efterkrigstidens storskaliga bostadsområden (till exempel miljonprogrammen) och verksamhetsområden (som Norra Sorgenfri). Frågan blir då vad detta betyder för parkplanering och kvarvarande urban natur? Den frågan är ytterst angelägen, inte bara för Norra Sorgenfri.

Just problemet att i meningsfull utsträckning bevara grönytor i förtätningsförsök var ett tema i Boverkets skrift *Rätt*

tätt – en idéskrift om förtätning av städer och orter, där landskapsarkitekten Carola Wingren både varnade för att ”risken med förtätningen är att de grönytor som behövs för människor, växter, djur och vatten naggas i kanten” och påpekade att förtätningsdiskussionerna inte fick med vad grönska kan vara – att ett träd kan ”innebära allt från en pinne till en jättestor trädkrona”.¹³

Annan forskning har problematiserat förtätningsvisioner utifrån mer konkreta exempel. Planeringsforskarna Alva Zalar och Johan Pries har utifrån en studie av förtätningsplaner för Rosengård visat hur omvandlingsplaner omdefinierat faktiska grönområden mer som exploateringsbara tomrum. En liknande kritik framförs även av konstvetenskapsprofessorn Catharina Nolin, som utifrån ett antal olika svenska exempel belyser hur ”välfärdens vardagslandskap” inte erkänns som en del av kulturarvet och hur dessa ofta viktiga grönområden därmed missas i bebyggelsehistoriska utredningar – eller omkodas som luddigare ”friya”.¹⁴

I ljuset av hur dominerande förtätningsvisioner blivit har även kritisk urbanforskning internationellt lyft upp förtätning som fokusområde. I korthet har en överfokusering på förtätning som självklar hållbarhetslösning här ersatts av en betoning av förtätning som en omstridd politisk fråga. Istället för täthet som neutralt mått ställs då frågor kring vilken sorts tätheter som ses som lösningar eller problem, vem som definierar dessa lösningar och problem, och förtätningsförsöks anledningar och tänkta slutmål.¹⁵

Hur grön är parkernas stad?

Som Mattias Qviström betonar i sin text så finns det idag en omfattande diskussion kring huruvida Malmö förtjänar titeln parkernas stad. Epitet och verklighet hänger inte nödvändigtvis ihop.

I en uppmärksammas undersökning lyftes Malmö 2019 istället fram som en stad karaktäriserad just av att man *saknade* grönområden. Utifrån satellitdata kartlade Hem & Hyra Sveriges

två tusen tätorter och korade Sundsvall – med trehundra sextio kvadratmeter grönyta per invånare – till vinnare bland de större städerna. Malmö – med åttioen kvadrat per invånare mot Stockholms hundra fjorton eller Göteborgs hundra sextiotre – hamnade sist.¹⁶ Självbilden av Malmö som parkernas stad kontrasterades nu mot ”avslöjandet” att ”Malmö är gråast i Sverige”.¹⁷ Två år senare bekräftade ett forskarlag från Barcelona Institute for Global Health i grunden samma bild. Av tretton svenska städer hamnade Malmö även i denna undersökning i botten. Sjuttiofyra procent av stadens befolkning nådde inte upp till världshälsoorganisationens rekommendation att alla ska ha minst en halv hektar grönområde inom trehundra meter från bostaden.¹⁸

Från Malmös håll bemöttes denna kritik dels med ett konstaterande att man inom kommunen räknade på ett delvis annat sätt och med 0,2 hektar som mål. Även med världshälsoorganisationens mått så menade dock Malmö stad att drygt hälften av invånarna uppfyllde kraven.¹⁹ Samtidigt lyfte man upp något viktigt: stadsmiljön planerarna har att arbeta med. Malmös förutsättningar skiljer sig nämligen från många av Sveriges andra större städer.

I diskussioner kring förtätningsstrategier lyfts Malmös kompakta form ofta upp som en tillgång, att Malmö saknar ”de topografiska mellanrum och hål i strukturen som t.ex. finns i Stockholm och Göteborg i form av vatten, berg och skog”.²⁰ Men när grönyterna räknades samman blev samma topografiska förutsättningar ett problem. Som Gustav Aulin – landskapsarkitekt och då en av två projektledare för Malmös översiktsplan – sa så har Göteborg och Stockholm ”fortfarande vild natur i sina urbana miljöer medan nästan all mark i Malmö är anlagd”.²¹ Staden får därmed väldigt lite gratis. Malmö var tvunget att bli parkernas stad eftersom det i en industristad omgiven av hårt uppodlad åkermark inte fanns många andra grönområden kvar. Malmö kunde aldrig bli skogsdungarnas, ängarnas eller gölarnas stad.

Men grönområdesbrist är även en bieffekt av hur kommunen tänkt kring stadens utveckling. Ambitionen var att förtäta

snarare än att lägga till ytterområden och att framförallt ”bygga på redan hårdgjorda ytor”.²² Försök att skapa eller bevara gröna miljöer existerar därmed i uppenbar spänning med förtätningsstrategier – och denna spänning har under de två senaste decennierna genomsyrat arbetet med Norra Sorgenfri.

Mot bakgrund av det konstaterade underskottet på grönytor fanns den gröna miljön med som ett eget sektorsavsnitt när det första visionsdokumentet för Norra Sorgenfri publicerades 2006. Ambitionen var dels att en serie större offentliga parkrum tillsammans skulle utgöra sex hektar, men också att parker skulle fungera som ett av verktygen för den bredare planeringsambitionen att locka till möten:

Viktigt för utemiljön är att den fungerar som mötesplats. Den yttre miljön, från bostadens trädgård till gröningar, parker, torg, platser och gator, ska vara så tilltalande att den lockar till utevistelse. Parker och platser ska vara sammanbundna i ett nätverk. Parkerna ska vara tillgängliga och enkla att nå. Dels genom sin placering (i huvudsak) längs Industrigatan och genom entréer från gatan, dels genom ett nät av förbindande gång/cykelstråk.²³

Parker fanns med andra ord tydligt med. Men det grönas värde ska samtidigt inte endast förstås som en fråga om vilken sorts miljöer som idag kan skapas. Lika viktigt är hur den natur som redan finns hanteras.

Norra Sorgenfris natur

I inledningen till boken *The Botanical City* diskuterar geograferna Matthew Gandy och Sandra Jaspers hur medvetet skapade, kvarvarande och mer okontrollerat framväxande former av natur samexisterar i staden. Skogsområden och obebygg-

da förurbana fickor finns ofta kvar jämte både planerade parker och de arter som mer slumpmässigt nästlat sig in och i vissa fall stormtrivs i stadens oplanerade landskap.

Den enda mark som runt omkring Norra Sorgenfri anlagts för att i en eller annan form vara just grön var Zeniths koloniområde – grundat i början av 1900-talet norr om Sorgenfri – och S:t Pauli kyrkogårdar söder om området. Tillsammans utgjorde dessa nära tjugofem hektar. Men koloniområdets privata och säsongsbundna karaktär tillsammans med kyrkogårdars uppenbara begränsningar gällande rekreation innebar samtidigt att denna mark inte bara kan ses som vilken allmänt tillgänglig park som helst. I avsaknad av tidigare parker rörde det sig i Norra Sorgenfri istället om å ena sidan markbitar som aldrig riktigt integrerats i stadsväven och å andra sidan om de platser där vildare natur tagit över när industrifastigheter rivits.

Som exempel på förurban natur stod resterna av en gård på Degeln i omvandlingsområdets sydöstra hörn. Medan själva bebyggelsen i kvarteret knappast – som Olga Schlyter skrev i en byggnadsantikvarisk utredning från 2006 – kunde anses bevarandevärd, så utgjorde ”vegetationen där Agneslundsgården låg ett intressant kulturhistoriskt spår som bör bibehållas”. Pärönträd och syrén mitt i 1900-talets industrilandskap synliggjorde ”rester av en gammal trädgård”.²⁴

Vad gäller mer slumpmässig och oplanerad introduktion av urban natur var kvarteret Brännaren och den så kallade Ödetomten det tydligaste exemplet. I detta kvarter längs med Industrigatan etablerades en av Norra Sorgenfris allra första industrianläggningar 1898, när Malmö Oljeslageri flyttade ut till den förurbana periferi vi diskuterat i denna antologis inledningskapitel. Här tillverkades vegetabilisk olja för industribruk innan man 1906 under namnet MOHAB (Malmö oljeslageri och Happachs såpfabriks AB) även började tillverka bland annat tvål.²⁵ Sedan byggnaderna revs i början av 1990-talet hade detta blivit vad vissa planerare såg som en sorts icke-urbant mellanrum.²⁶ Ett stenkast österut längs med Industrigatan hade istället AB Alfred Benzon

huserat sedan 1910-talet, som både tillverkare av kemisk-tekniska produkter och grossist för färger, syror, oljor och golvbeläggningsmaterial. Även här har de flesta byggnaderna rivits.²⁷

När Norra Sorgenfris identitet skulle lyftas upp i Planprogrammet 2008 visades bilder från Brännaren: en tegelbyggnad som tidigare huserat kontor för AB Alfred Benzons fabrik och cementpoolerna som skejtare byggt där industribyggnader rivits. När Malmö 2010 skulle dra upp riktlinjer för stadsdelens stadsrum var fyra av nio fotografier som skulle visa områdets materiella identitet tagna på just Brännaren. På dessa foton fanns, jämte förvildad klematis vid Benzons kontorsbyggnad, även ruderatmark och lämningar av tidigare industrigolv med.²⁸ En bild av stängslet till Ödetomten – där klematisen klättrar fram i kvällssolen – var, som vi diskuterade i kapitlet om Norra Sorgenfri som barriär eller periferi, även den första bild som mötte läsaren i statsvetaren Cecilia von Schéeles avhandling *The Void: Urban Wasteland As Political Space*.²⁹ Där problematiserar von Schéele planeringens tänkta tomrum och visar hur de planer som täcker den så kallade Ödetomten inte lyckades förklara vad som skedde där.

För något decennium sedan var Ödetomten även ett återkommande tema på Jörgen Anderssons eminenta Norra Sorgenfri-blogg, en blogg som idag fungerar som en sorts arkiv över både planeringen av Norra Sorgenfri och det som månad för månad hände i själva området genom drygt trehundra inlägg 2009–2015.³⁰ Bloggens läsare kunde följa Ödetomten som yta för skatepartyn men också läsa om platsanvändningskonflikter mellan skateboardåkare och bostadslösa – samtidigt som både mer organiserade evenemang, som utebio eller landskaparkitekturstudenters projekt, och mer spontana kulturuttryck som graffitimålningar eller skulpturbyggande uppmärksammades. I bloggen fanns Ödetomten med som grönyta, framförallt uttryckt i en fascination för de växter som tog områdets före detta industritomter i anspråk blandat med en betoning av det temporära mellanrummets potential som fristad.

Stäppen är en allmänning. Nej, så klart inte – det är privat ägd mark – men just nu har platsen något av en sådan funktion. Deltagarna i vandringarna talar om den känsla av frihet och frid som råder här – en slags fristad från stadens larm på andra sidan stängslet. Att det är en vild äng eller glänta.³¹

På Brännaren fanns därmed nästan två hektar grönområde längs den gata – Industrigatan – som Malmö tänkt sig som den artär som i framtiden skulle binda samman västra och östra delen av en, trots de små avstånden, annars ytterst segregerad stad.³² Men även om vissa röster lyft möjligheten att förvandla ett helt kvarter till park så lyckades aldrig idén om Ödetomten som grönområde riktigt få genomslag i omvandlingsplanerna.³³ Olga Schlyter nämner inte platsens gröna kvalitéer i sin byggnadsantikvariska utredning. Medan utredningen konstaterade att AB Alfred Benzons kontorsbyggnad från 1910-talet – ”en nätt byggnad med valmat sadeltak och fasader i rött tegel med dekorativ murning i form av exempelvis hörnkedjor” – var värdefull så stod inte ett ord om den vildvuxna yta som skapats sedan industrierna lämnat. Kontorsbyggnaden, som prytt så många bilder av Norra Sorgenfri de senaste två decennierna, står kvar medan Ödetomten förvandlas från ruderatmark till tätbebyggd blandstad.³⁴

Men snarare än att bara undra om Malmö stad prioriterat grönytor eller förtätning är det viktigt att även se till vad markägande innebär för vilken sorts stadsmiljö som skapas. De mest vildvuxna delarna av Brännaren ägdes av fastighetsmagnaten Per Arwidsson (genom Industrigatan i Malmö AB), vars omvandlingsambitioner låg i linje med kommunens. Att då bevara en förvildad ödetomt var svårt. Urban vildmark är en sorts landskap som framförallt får plats om det inte finns mer lukrativa användningsområden. Den är ett mellanrumslandskap som växer fram mellan tydligare användningar. Det finns med andra ord, precis som Mattias Qviström skriver, något provisoriskt i den ur-

bana vildmarken. Det tidiga 2000-talets Norra Sorgenfri var ”ett exempel på hur en stadsdel grönskar i väntan på bebyggelse”.³⁵ Utifrån sin fascination för Berlins *Brachen*, ett ord för mark som ligger i träda, har Matthew Gandy i liknande ord kommenterat hur urban vildmark ”väntar” – på kapital eller nya idéer.³⁶

Istället för att bevara Brännarens stäpp riktade Malmö stad blicken mot västra halvan av Degeln, där industrierna aldrig riktigt fått fotfäste. När Norra Sorgenfri-projektet drog igång var Degeln en del av stadsdelen där både Malmö stad och det kommunala bostadsbolaget MKB ägde mark. Degeln 5 var en remsa öppen mark nedåt järnvägsspåren som kommunen delvis upplåtit till hundrastplats, medan MKB i början av 1970-talet byggt ett underjordiskt parkeringsgarage på Degeln 6.³⁷ I övrigt ägdes marken av två läkemedelsföretag, Dupont Chemoswed och QPharma (numera Sever Pharma Solutions). Till skillnad från Brännaren – där marken ägdes av någon som väntade på att omvandlingen skulle rulla igång – fanns här en annan sorts logik för markägandet, och detta kom att påverka Malmö stads möjligheter att genomföra sina planer. Där Brännaren karaktäriserades av att markägaren jagade framtida vinstmöjligheter var markägandet på Degeln av mer uppenbart industriell karaktär.³⁸ För Qpharma och Dupont Chemoswede behövdes marken helt enkelt eftersom produktionen kräver det. Oavsett vad som produceras måste fabriken stå någonstans.

Samtidigt var den västra delen av kvarteret Degeln – just eftersom det här fanns rurala rester – den mark som enligt Malmö stad tydligast lämpade sig för en park. I Planprogrammet märktes 2008 således hela Degeln 4 ut som ”park av offentlig karaktär”, samtidigt som det betonade att planeringen byggde på att Malmö kunde köpa marken. Möjligheten att skapa grönområden påverkades även här av bristen på offentligt ägd mark. I en stadsdel med ytterst lite kommunalt markäggande kunde staden inte peka med hela handen.

När en artikel på Sveriges arkitekters hemsida 2008 summerade de första årens omvandlingsförberedelser beskrevs den

då planeringsansvariga arkitekten Gunilla Kronvalls roll som att hon ”pratade och lyssnade, förhandlade och hållit i handen”. Här skulle fastighetsägare med förslag på ”hög punkthus med parkering i bottenplanen” övertygas om att det fanns ett värde i Malmös visioner för en brokig, tätbebyggd, stadsdel. Men samtidigt var planen, med Gunilla Kronvalls ord, ”bara ett ramverk att placera in dialoger, samverkan och idéer i”.³⁹

På Degeln kom dock i grunden motsatta visioner för Norra Sorgenfris framtid att ställas mot varandra. För Malmö stad var Norra Sorgenfri ett område där innerstadslivet skulle väckas och parker och andra grönområden skulle spela en viktig roll, inte minst som mötesplatser. För företag som verkade i Norra Sorgenfri dög området som det var. Där Malmö stad såg en nedgången intern perfieri med innerstadspotential såg QPharma sin produktionsplattform. I en intervju 2009 beskrev företagets VD Kenneth Stokholm således läget som att företaget redan befann sig i mitten – mitt i ”Medicon Valley och med närheten till universiteten”.⁴⁰

Fyra år efter att Malmö stad i planprogrammet ritade ut en park i Degeln kunde en rubrik i stadens största dagstidning *Sydsvenskan* sedan lakoniskt konstatera att parken ”slutade som fabrik”.⁴¹ Här hade en process rullat på sedan planprogrammet antogs där stadens och de framtida Sorgenfribornas behov av grönytor ställdes mot ett framgångsrikt farmaceutiskt företags vilja att expandera.

2009 hade stadsbyggnadsnämnden beslutat att Degeln 4 skulle bli park. Men redan året därefter revs samma beslut upp för att nu möjliggöra för QPharma att bygga på tomten. Industriell expansion trumfades grönområdesönskan. Efter det fanns det, med Malmö stads dåvarande Norra Sorgenfri-samordnare Ulrika Lundquists ord, inte längre något givet ställe för en park: ”Det är viktigt med en större park i området, men den kanske kan skapas genom att koppla ihop torgyta och parkyta. Man kan skapa nya torg på olika sätt. Det här har inte landat än, utan vi jobbar vidare”.⁴²

I Stadsrumsdokumentet, publicerat 2010, blev därmed beskrivningen av Norra Sorgenfris framtida parklandskap något splittrad. På en översiktskarta som visar grönområden av jämförbar storlek på andra platser i Malmö finns en större park kvar i västra halvan av Degeln. Men när kvarteret Degeln i samma dokument beskrivs i detalj visas istället endast en mindre remsa – i dokumentet döpt till *Le Parc Sans Chagrin* – på svenska ”parken utan sorg” eller ”Sorgenfriparken” – som löper längs kvarterets västra sida. Här fanns en ambition att skapa en mindre park som följde årstidernas växlingar och som samtidigt kunde kopplas samman med både hundrastgården ett stenkast österut och på längre sikt – om en tunnel byggs – med Bulltoftastråket och Östra kyrkogården. Samtidigt betonade Malmö stad att avsikten med parken förändrats sedan planprogrammet och att det därför blir viktigt att ”en större sammanhållen park säkerställs inom Norra Sorgenfri i det fortsatta arbetet med Kv. Verket och Kv. Ugnen”.⁴³

Malmöns parkmark bakom galler på Degeln.

Helt utan mark blev dock inte Malmö. Malmö stad köpte 2012, efter en omfattande debatt, den remsa som blev över när Qpharma-anläggningen byggts ut. Dock saknades de ekonomiska resurserna för att förverkliga planerna i en tid karaktäriserad av vad tekniska nämndens ordförande, socialdemokraten Anders Rubin, beskrev som en ”kraftig inbromsning” av stadens investeringar i det offentliga rummet.⁴⁴ Ett drygt decennium senare har kommunens mark fortfarande inte blivit park. Istället är även den offentligt ägda marken fortsatt del av det som nu är Sever Pharma Solutions anläggning, skyddad av ett rejält gallerstaket och otillgänglig för medborgarna.

Avslutande reflektioner

Mycket mark i Norra Sorgenfri är fortfarande orörd. Därför har detta kapitel ingen definitiv slutsats. Snarare så följer berättelsen en process som rullar vidare. I mitten av december 2023 aviserade Malmö stad till exempel den senaste idén på var en ny park i området kan placeras – en yta på en och en halv hektar jämte femhundra framtida bostäder bredvid kyrkogårdarna i kvarteret Verket.⁴⁵ Grönska planeras med andra ord för de kvarter som växer fram samtidigt som tidigare urban vildmark redan försvunnit. Det går även att se hur Malmö stad *velat* se parkmark i Norra Sorgenfri som inte nödvändigtvis kunnat lösas.

Försöken att etablera park på Qpharmas/Sever Pharma Solutions mark visar markägandets fundamentala betydelse för planeringen.⁴⁶ En anledning till varför de ”välfärdens vardagslandskap” som Catharina Nolin vill uppvärdera uppstod var att kommuner ägde mark i städernas omgivning och därmed kunde styra hur och var nya stadsdelar skulle komponeras. I Västra hamnen kunde parker och grönområden etableras på grund av att kommunen ägde marken när före detta varv förvandlades till ”hållbar framtidsstad”.⁴⁷ Men i Norra Sorgenfri måste kommunen kontinuerligt förhandla med alla de markägare vars visioner

för området stundtals varit avlägsna Malmö stads egna. På Degeln stötte staden samman med ett företag som ville utöka sin produktionsanläggning – och som vill vara en del av bioteknik- och medicinklustret som breder ut sig under namnet Medicon Valley. Mot dessa företagsambitioner kunde Malmö stads parkvisioner inte stå sig, oavsett dialogen mellan stad och markägare.

Men även om parkplaneringen är en pågående process går det utifrån det som hänt och det som nu händer i Norra Sorgenfri idag att iaktta två trender. För det första har sammankopplingar mellan Norra Sorgenfri och andra delar av Malmö fått en allt mer framskjuten plats i visioner och planer. När Degelns västra halva inte kunde förvandlas till park hamnade istället kyrkogårdarna precis söder om omvandlingsområdet i fokus. Detta kanske låter som en plan B. Men samtidigt rör det sig om tankar som funnits med länge. I visionsprogrammet från 2006 betonades det att kyrkogårdarnas rekreationsvärde kunde ”förbättras genom att entréer, gångpassager och bänkar anordnas i lämpliga lägen”.⁴⁸ Även planprogrammet två år senare betonade kyrkogårdarnas viktiga roll som ”planområdets gröna ryggrad” och hur S:t Pauli kyrkogårdars ”parklik[a] och lummig[a] karaktär med höga gamla träd och vackra alléer” ger ”goda förutsättningar för kontemplation, promenader och rekreation av stillsam typ”.⁴⁹ Liknande idéer fanns även med i 2023 års översiktsplan, där Malmö stad konstaterade att ”avsaknaden av en stor park i stadsdelen gör det angeläget att skapa attraktiva gröna stråk till stadens stora parker” och att ”möjligheten att förbättra tillgängligheten och användbarheten av kyrkogårdarna för rekreation [skulle] studeras”.⁵⁰ I brist på en större park i området tvingas mäklare och byggherrar samtidigt att betona närhet till grönska på lite avstånd. BRF Industrial Corner i hörnet av Industrigatan och Östra Farmvägen – ett lägenhetskomples något hundratal meter från där Degeln-parken var tänkt att ligga – marknadsförs till exempel med att det i ”närheten finns den grönskande Ellstorpsparken för härliga fikastunder och rekreation”.⁵¹

För det andra så går det att se att Malmö stad beskriver sin

planering som en sammansmältning av tät och grön, i kontrast till hur David Wachsmuth och Hillary Angelo betonade ”grön” och ”grå” som i grunden olika sätt att se på relationen mellan urban natur och hållbarhet.

När Malmö hösten 2023 antog sin senaste översiktsplan så var en av tre prioriterade inriktningar att staden skulle bli ”en nära, tät, grön och funktionsblandad stad”.⁵² Även *Plan för Malmös gröna och blå miljöer* från 2019 lutade sig mot precis samma beskrivning, men betonade samtidigt att ”en tätare stad innebär att fler ytor bebyggs, vilket minskar möjligheterna att skapa plats för gröna och blå miljöer”.⁵³ Även om tät och grön skrivs ihop som stadsutvecklingsprincip så är det ingen garanti för att de smälter samman i praktiken.

Till stor del handlar frågan om huruvida ”grön” och ”tät” kan kombineras om vilken roll urban grönska ska spela. Om det handlar om möjligheten att hantera nederbörd eller filtrera par-

Mindre park längs Industrigatan.

tiklar spelar små gröningar eller trädplanteringar, som de som 2017 gjordes längs med Industrigatans norra sida på kvarteret Spårvägen, en uppenbart positiv roll. Handlar det istället om att parken ska fungera som mötesplats eller om rogivande landskap krävs betydligt större ytor där människor kan tillbringa mer tid och så att säga undkomma staden. Här är frågan om den park som nu lanserats som framtida möjlighet – i jämförelse med Malmös största park Pildammsparken en ”pytteliten” plätt⁵⁴ – är tillräcklig?

Men lika mycket handlar viljan om att förena ”tät” och ”grön” som mål om den demokratisyn som genomsyrar samtida planeringsdiskussioner. Det finns i planeringen ofta en vilja att låta olika prioriteringar föras samman, något som blir tydligt i alla figurer som visar hållbar utveckling som en tänkt harmonisk blandning av socialt, ekonomiskt och ekologiskt hänsynstagande. Mot denna framställning, underförstått baserad på ett deliberativt demokrati-ideal där olika grupper kan resonera sig fram till en gemensamt acceptabel lösning, står inom planeringsforskningen sedan länge en brokig skola som istället betonar krockar och konflikter. Scott Campbell fick redan under mitten av 1990-talet stort inflytande med en teoretisering av hållbarhet som baserades på att erkänna de konflikter som finns mellan olika stadspolitiska prioriteringar.⁵⁵ Här finns även framträdande marxistiska planeringsteoretiker som betonar hur stadens utveckling måste förstås som resultatet av hur olika klasser och intressen slåss om vilken stad som egentligen ska skapas.⁵⁶

Slutligen går det även att säga något om parken som urbant fenomen och varför det kan visa sig vara så svårt att i praktiken sammanföra det gröna och täta. Som Mattias Qviströms text visar så är parker historiskt sett ett landskap som ofta uppstått i städers utkanter. Världens troligtvis mest kända park, Central Park i New York, har visserligen ett namn som ger intryck av att den placerades mitt i staden, men när den anlades i mitten av 1800-talet låg den en bra bit norr om New Yorks etablerade stadskärna.⁵⁷ Den var centralt placerad på ön Manhattan

snarare än i staden New York. På samma sätt har Malmös parker historiskt byggts i stadens utkanter, på mark som inte varit "begärlig för byggintressena" och hamnat i "stadens mitt först när bebyggelsen vuxit och utkanten blivit en del av centrum".⁵⁸ Det här gäller Folkets park såväl som Beijers park eller Pildammsparken. En park är något som måste få plats – och som markanvändning därmed ständigt konkurrerar med andra ambitioner, vare sig dessa är ett företags vilja att expandera eller stadens vilja att bygga bostäder. Denna konkurrens är som starkast nära stadskärnor – och att leverera innerstad och grönska samtidigt blir då en fortsatt klurig utmaning.

Noter

- 1 Citerad i Inger Lindstedt, Jacob Faxé, Åsa Klintborg Ahlklo, Göran Larsson och Anders Reisnert (red.) *Malmö förskönings- och planteringsförening 140 år. 1881–2021*. (Malmö: Malmö förskönings- och planteringsförening, 2021) s. 10. Den avhuggna meningen återfinns även i originalet.
- 2 Per-Jan Pehrsson, *Malmö, parkernas stad: en historik över den offentliga grönskans framväxt*. (Malmö: Malmö kommun, 1986).
- 3 Lindstedt, Faxé, Klintborg Ahlklo, Larsson, Reisnert, red, *Malmö förskönings- och planteringsförening 140 år*; Pehrsson, *Malmö, parkernas stad*; Se även Malmö stad, "Parker i Malmö" *Malmö stad*, hämtad 29 maj 2024 <https://malmo.se/Uppleva-och-gora/Natur-och-parker/Parker-i-Malmo.html>
- 4 Pehrsson, *Malmö, parkernas stad*, s. 16f.
- 5 För en längre, detaljerad, diskussion om Malmös tidiga parkpolitik se Lindstedt et al. *Malmö förskönings- och planteringsförening 140 år*. För Malmös folkets park se Peter Billing, *Hundra år i folkets tjänst: Malmö folkets park 1891–1991* (Malmö: Malmö Socialdemokratiska förening, 1991).
- 6 Malmö stadsbyggnadskontor, *Från Värnhem till Dalaplan: Dialog-PM* 2004:6 (Malmö: Malmö stad, 2004), s. 3.
- 7 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri – inför omvandling och planarbete* (Malmö: Malmö stad, 2006).
- 8 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri – planprogram*. (Malmö: Malmö stad, 2008), s. 36.
- 9 Hillary Angelo, *How green became good: urbanized nature and the making of cities and citizens*. (Chicago: University of Chicago Press, 2021).
- 10 Catharina Nolin, *Till stadsbornas nytta och förlustande: den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. (Stockholm: Byggläroverket, 1999).
- 11 David Wachsmuth och Hillary Angelo, "Green and Gray: New Ideologies of Nature in Urban Sustainability Policy" *Annals of the American Association of Geographers*, 108(4) (2018): 1038–56.
- 12 Malmö stad. *Så förtätar vi Malmö! Dialog-PM*, (Malmö: Malmö stad, 2010) s. 3.
- 13 Boverket, *Rätt tät En idéskrift om förtätning av städer och orter*, (Karlskrona: Boverket, 2016), s. 19, 22.
- 14 Alva Zalar och Johan Pries, "Unmapping green space: Discursive dispossession of the right to green space by a compact city planning epistemology", *City*, 26(1) (2022): 51–73; Catharina Nolin Valfärdssamhällets vardagslandskap under press, *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 82 (2022): 82–101.
- 15 Hung-Ying Chen, Romit Chowdhury, Colin McFarlane och Priyam Tripathy "Introduction: rethinking urban density", *Urban Geography*, 41(10) (2020): 1241–1246; Victoria Habermehl och Colin McFarlane, "Density as politics of value: Regulation, speculation, and popular urbanism", *Progress in Human Geography*. online first (2023), Kristin Kjaeras, "Towards a relational conception of the compact city", *Urban Studies*, 58(6) (2021): 1176–1192.
- 16 Ida Karlsson "Hur grönt är det där du bor? – se hela listan" *Hem & Hyra* 12 december 2019, <https://www.hemhyra.se/nyheter/hur-gront-ar-det-dar-du-bor-se-hela-listan/>
- 17 Alexander Vickoff, "Avslöjande: Malmö är gråast i Sverige". *Expressen*, 13 december, 2019, <https://www.expressen.se/kvallsposten/malmo-graast-i-sverige/>
- 18 IS Global "ISGlobal Ranking of cities" *ISGlobal*, hämtad 29 maj 2024, <https://is-globalranking.org/>
- 19 Tora Villanueva Gran, "Malmö på jumboplats i europeisk studie om tillgång till

- grönska" *Arkitekten*, 28 oktober, 2021, <https://arkitekten.se/nyheter/malmo-pa-jumbo-plats-i-europeisk-studie-om-tillgang-till-gronska/>
- 20 Malmö stad, *Så förtätar vi Malmö!*.
 - 21 Landskapsarkitekt Gustav Aulin, citerad i Tora Villanueva Gran, "Malmö på jumboplats i europeisk studie om tillgång till grönska".
 - 22 Ibid.
 - 23 Malmö stadsbyggnadskontor, *Så förtätar vi Malmö*, s. 15.
 - 24 Olga Schlyter, *Norra Sorgenfri: Kulturhistoriskt underlag inför planprogram*. (Malmö: Malmö stad, 2006), s. 15.
 - 25 Ibid.
 - 26 Före detta planerare. Intervju, februari 2020.
 - 27 Schlyter, *Norra Sorgenfri: Kulturhistoriskt underlag inför planprogram*.
 - 28 Malmö stadsbyggnadskontor. *Norra Sorgenfri – Stadsrum*. (Malmö: Malmö stad, 2010).
 - 29 Cecilia von Schéele, *The void: Urban wasteland as political space*. (Avhandling, Lunds universitet, 2016).
 - 30 Jörgen Andersson, "Norra Sorgenfri nu", hämtad 29 maj 2024, <https://norrassorgenfri.blogspot.com/>
 - 31 Jörgen Andersson, "Ungbo-vandring II", Norra Sorgenfri nu (blogg) 9 september, 2012, <https://norrassorgenfri.blogspot.com/2012/09/ungbo-vandring-ii.html>
 - 32 För en diskussion om boendesegregation i svenska städer, se Delegationen mot Segregation (Delmo) *Segregation i Sverige – Årsrapport om den socioekonomiska boendesegregationens utveckling*. (Delmo, 2021) Av sveriges tio största städer har Malmö här högst ojämlikhetsindex., se s. 51.
 - 33 Britt-Marie Bergström och Cecilia Lindberg, "Professor varnar för tät stad utan grönska", *Sydsvenskan*, 10 mars, 2010.
 - 34 Ruderatmark (från latin *rudera'tus*), även kallat skräpmark är mark som ofta störs av mänskliga aktiviteter, och tenderar att framförallt främja kvävegynnade växter (se NE: ruderatmark).
 - 35 Citat från Mattias Qviströms kapitel.
 - 36 Matthew Gandy, "Ghosts and monsters: Reconstructing nature on the site of the Berlin Wall", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 47(4) (2022): 1120–1136.
 - 37 Melica. *Norra Sorgenfri, Markmiljöutredning* (Malmö: Malmö stad 2007), s. 42–44.
 - 38 Doreen Massey, "The pattern of landownership and its implications for policy", *Built Environment*, 6(4) (1980): 263–271.
 - 39 Dan Hallemar. "Ljus framtid för Sorgenfri" *Sveriges Arkitekters hemsida* 23 september, 2008.
 - 40 Amelie Bosson och Lars Brundin, "Nytt preventivmedel ska tillverkas i Malmö", *Sydsvenskan*, 3 oktober, 2009.
 - 41 Hermod Pedersen och Peter Frennesson "Parken som slutade som fabrik", *Sydsvenskan* 6 september, 2012, s. C8-C9.
 - 42 Ibid.
 - 43 Malmö Stadsbyggnadskontor. *Stadsrum*.
 - 44 citerad i Elin Fjellman Jaderup "Kraftig inbromsning kommer att märkas", *Sydsvenskan*, 11 juni, 2012, s. C2.
 - 45 Ellinor Strand, "Här ska Malmös nya park ligga" *Sydsvenskan*. 15 december, 2023, s. B2.
 - 46 För längre diskussioner se t.ex. Gösta Blücher, "1900-talet – det kommunala planmonopolets århundrade", i Gösta Blücher och Göran Graninger (red.), *Planering med nya förutsättningar: ny lagstiftning, nya värderingar* (Linköping: Linköpings universitet, 2006) s. 133–155; Brett Christophers, *The New Enclosure: The Appropriation of Public Land in Neoliberal Britain*, (London: Verso, 2019); Hanna Zetterlund, *The Landed*

Municipality: The Underlying Rationales for Swedish Public Landownership and their Implications for Policy. (Avhandling, Uppsala Universitet, 2022).

- 47 Bengt Persson (Red.) *Boo1 Hållbar framtidsstad – Lärdomar och erfarenheter*, (Stockholm: Formas, 2005).
- 48 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri*.
- 49 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri – planprogram*, s. 24–35.
- 50 Malmö stad, *Översiktsplan för Malmö*, (Malmö: Malmö stad, 2023), s. 76.
- 51 Våningen & Villan. *Industrial corner: urban living på Sorgenfri*. (u.å.) Reklambroschyr.
- 52 Malmö stad, *Översiktsplan för Malmö*, s. 7.
- 53 Malmö stad. *Plan för Malmös gröna och blå miljöer*. (Malmö: Malmö stad, 2019) s. 5, 25
- 54 Strand, "Här ska Malmös nya park ligga".
- 55 Scott Campbell, "Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development", *Journal of the American Planning Association*, 62(3) (1996): 296–312.
- 56 Ståle Holgersen, "On Spatial Planning and Marxism: Looking back, Going Forward" *Antipode* 52(3): (2020): 800–824; Richard Fogelson, *Planning the Capitalist City: the colonial era to the 1920s*. (Princeton: Princeton University Press, 1986).
- 57 Roy Rosenzweig och Elizabeth Blackmar *The park and the people: a history of Central Park*. (Ithaca: Cornell Press, 1992).
- 58 Per-Jan Pehrsson, *Malmö, parkernas stad*, s. 76.

Ugnen på Brännaren

Under många år stod det en ugn på den stora ödetomten i kvarteret Brännaren. Den var vitkalkad, såg lite ut som en igloo och var en del av konstnären Juan Carlos Peirones verk "Far from Where?", som förbinder liknande ugnar på olika platser i världen. Ugnen blev med tiden ganska kantstött, den taggades med sprejfärg och användes mest för att bränna bort plasten på kopparkablar, en obskyr del av Malmös ekonomiska undervegetation. Den smälte mer och mer samman med landskapet, som hade varit ett industrilandskap men som nu – en bit in på det nya millenniet – var ett slags postindustriell park med ruderatmarksflora och artefakter från de fabriker som en gång stått här. Nästan alla byggnader var borta, men det fanns många spår kvar: stora granitblock inbäddade i marken och plättar av golvklinters som visade var husen en gång stått. Här fann den urbana upptäcktsresanden rostiga stickspår till den närbelägna järnvägen och antydningar om en underjordisk värld av kulvertar och cisterner med onämnbart, livsfarligt innehåll sedan tiden då här bedrevs kemisk industri.

Ödetomten var emellertid ingen park utan privatägd fastighetsmark, som låg i träda i väntan på framtida exploatering. Den var belägen i korsningen Nobelvägen och Industrigatan och omgärdades av ett blått träplank, som i lika mån bjöd på insynsskydd och chansen att ta sig genom det. Många använde sig av de möjligheter det innebar. I den södra delen av tomten byggdes en alltmer avancerad gör det själv-skatepark, intill en fortfarande rättuppstående vägg som användes för material till ramperna och av gatukonstnärer för utsmyckningar – i sig en reminiscens från en mytomspunnen tid då industribyggnaden som stått här var ett Malmös hall of fame för graffiti.

I folkmun fick ödetomten heta Stäppen. Det tillfälliga, det okända och osynliga för alla oinvigda, att skapa sig en fristad mitt i staden gjorde den till en lockande plats. I anslutning till skateparken stod några hus kvar. De hyste bland annat konstnärsateljéer och replokaler. Via en innergård och en brandtrappa kom man upp till en ostörd takmiljö med vidsträckt utsikt. I en långsträckt takbyggnad uppstod temporära utställningar och olika former av kulturell verksamhet, sommartid var taket en bra plats för nattliga fester. Längre var det en fridfull tillflyktsort, en övergiven och samtidigt inte övergiven plats. Långt borta – från var? Härifrån kunde man tydligt urskilja gränserna mellan det oetablerade och etablerade, det oreglerade och reglerade, hur ny bebyggelse som en följd av stadens ambitioner att utveckla Norra Sorgenfri till ett centralt, attraktivt bostadsområde långsamt påverkade landskapet.

Aldrig blev gränsen så tydlig som i mitten av 2010-talet, när EU-migranter etablerade ett skjul- och tältläger på Stäppen. Lägret var en ovärdig boplatz för de fattigaste av Europas fattiga, ett synligt bevis på vår oförmåga att sörja för dem. Men bortom de etiska och moraliska frågorna ställde lägret provocativa och besvärliga frågor om vad som ryms i berättelsen om vad en stad kan och ska vara, vad som får vara synligt och vad som måste förbli dolt. Skateparker, rejvfester och tillfälliga konstprojekt kunde vara acceptabelt – möjligen också önskvärt för att bibehålla områdets aura av ruffigt område i transformation – men här hade en definitiv gräns överskridits för det tillfälliga och spontana i det malmötiska identitetsskapandet.

När de som bebodde lägret till slut hade avhysts restes ett trådstängsel i metall runt Stäppen. Insynen blev total, här fanns inte längre någonstans att komma undan de förbipasserandes blickar. Ödetomten sattes

liksom i karantän, inte ens vegetationen tycktes få riktig fart. Peirones ugn revs, kanske i samband med avhysningen – en ugn, en eld är något att samlas kring och samlas var något man inte skulle göra här. Efter flera års regelbundna besök på Stäppen trodde jag inte att jag skulle återvända hit.

Det visade sig vara fel. I september 2023 gör arkitekt Gunilla Kronvall – Malmö stads första projektledare för stadsutvecklingen i Norra Sorgenfri – och jag tre stadsvandringar genom området. I vandringarna medverkar arkitekter som ritat de nya husen, konstnärer från ateljéföreningarna i kvarteret Spiralen, fastighetsägare, stadsplanerare och forskarna i projektet ”Norra Sorgenfri planerat, bebott och problematiserat”.

I samtalen som utspinner sig längs vägen återvänder vi till utgångspunkterna, stadens visioner och planprogram för området. Här finns en uttalad ambition att i det framtida Norra Sorgenfri ge fortsatt plats åt konstnärlig verksamhet och ett bevarande av det industriella kulturarvet, med ett utrymme för det tillfälliga och spontana. I ett bevarande av en del av industrimiljöerna mixat med ny arkitektur, i blandningen av bostäder och verksamheter, skulle receptet för att göra den nya stadsdelen till en attraktiv del av staden finnas. En idé som skulle bryta den strikta uppdelning i funktioner – här bor man, här handlar man, här arbetar man – som så länge styrt stadsplaneringen. Hittills har dock alltmer av områdets tidigare karaktär trängts undan i takt med att den nya bebyggelsen vuxit fram. Även när det finns goda intentioner, eller till och med ett uttalat krav på bevarande av en miljö, blir slutresultatet gärna uppsatt och tillrättalagt så att kopplingarna bakåt i berättelsen går förlorade.

Vi hittar under vandringarna en glipa i trådstaketet runt Stäppen och kan ställa oss ungefär där Peirones

ugn en gång stått. I väster, mot Nobelvägen, står nya bostadshus klara eller är under uppförande. Skateparken och byggnaderna med taklandskapet är borta. En av konstnärerna som medverkar har tidigare haft sin ateljé där. Nu har hon sin ateljé i föreningen Sulfur, som hyr ett hus i kvarteret Spiralen längre österut. Där är industribebyggelsen fortfarande intakt. Samtal pågår mellan den nya fastighetsägaren och stadens planerare om vad som ska bevaras och vad som ska rivas för att ge plats åt nya bostadshus. Slutresultatet kommer troligen att avgöra om ateljéföreningarna och konstnärerna kan vara kvar där eller ej.

Det handlar i stor utsträckning om ekonomi. Men vad menar vi med ekonomi? Frågor som väcks där vi står på det som är kvar av Stäppen är om det kan finnas olika ekonomier, som möjligen skulle kunna existera parallellt. Där kravet på vinstmaximering för en fastighetsägare inte nödvändigtvis måste stå i absolut motsättning till att varsamt rusta upp nedgången – men för områdets karaktär viktig – bebyggelse, eller att möjliggöra en fortsatt närvaro av konstnärer och annan kreativ verksamhet som inte skulle ha råd att betala hyra för en lokal i ett nybygge. I ett större perspektiv gäller frågan i slutändan, som alltid, vilken stad vi vill ha. Vad gör staden attraktiv och lockande och för vem? Vilka värden som inte går att beräkna i direkta intäkter och utgifter kan tas med i en ekvation, där svaret kanske inte kan vara exakt? Och vilken roll kan staden med sitt planmonopol ha i att hävda dessa värden?

Idag befinner sig Norra Sorgenfri fortfarande i skärningspunkten för de här och många fler frågor som rör Malmös identitet. Kanske blir höstens vandringar sista gången samtalet utspelar sig på Stäppen, så som vi känner den. Men vem vet?

Jörgen Andersson, december 2023

ETT STORT SAM- HÄLLSPROBLEM HAR LANDAT PÅ VÅR GRANNES TOMT

Sorgenfriläget, 2014–15

MARIA PERSDOTTER

Centrum för kommunstrategiska studier, Linköpings universitet

Inledning

I kvarteret Brännaren ligger idag det imposanta bostadskomplexet *Unity*. Byggnaderna mäter fem till sju våningar, med fasader i aluminium, corténstål och zink. Strax intill, i korsningen Industrigatan och Nobelvägen, byggs ett femvåningshus som ska rymma över hundra lägenheter. För den förbipasserande är det svårt att föreställa sig att kvarteret rätt nyligen inhyste ”en olaglig kåkstad” och ”Sveriges största slum”.¹ Det var åtminstone så kvällstidningarna beskrev den boplatz som uppfördes på platsen och som, mellan åren 2014 och 2015, beboddes av en grupp bostadslösa människor – många av dem romer från staden Târgu Jiu i sydvästra Rumänien. De boende benämnde allt som oftast boplatzen som *plațul*, vilket kort och gott betyder ”tomten” på rumänska. På engelska kallades den ibland *the platz*. Andra Malmöbor kände platsen som Sorgenfriläget.

Som mest bodde det omkring tvåhundrafemtio personer på platsen. Detta gjorde Sorgenfriläget till den enskilt största – och kanske framför allt, mest synliga – boplatzen av sitt slag i Sverige. Som sådan kom den också att få en viktig symbolisk betydelse. Under 2015, samtidigt som den så kallade flyktingkrisen pågick, stod Sorgenfriläget i centrum för en landsomfattande debatt om utsatta EU-medborgares bosättningar i Sverige och om det hot som en föreställt okontrollerad invandring antogs, och fortsatt antas, utgöra mot det svenska samhället och välfärdsstaten. När Sorgenfriläget utrymdes och jämnades med marken den 3 november 2015 var så gott som alla svenska mediebölag på plats för att rapportera om händelsen, liksom flera internationella nyhetsbyråer.² I efterhand går det att konstatera att avhysningen utgjorde en avgörande händelse som påverkade hur informella boplatser behandlas politiskt i Sverige. Sedan dess förordar Malmö stads politiska ledning, såväl som det nationella styret, en nolltolerans gentemot sådana boplatser.

Händelserna i och kring Sorgenfriläget väcker frågor om vem som ges rätt att vistas i stadens rum, och på vilka villkor. De utgör också ett exempel på hur staden inte sällan är den arena

där sociala och politiska konflikter kring transnationell rörlighet, solidaritet och det gemensamma välfärdsåtagandets gränser bokstavligen *äger rum*.³ Dagarna innan Sorgenfriläget revs samlades hundratals människor längs Industrigatan där ingången till boplaten fanns. Som Malmöjournalisten Erika Oldberg skriver blev gatan under dessa dagar ”ett lackmuspapper för den polariserade samhällsdebatten kring utsatta EU-medborgare”.⁴ På den ena sidan gatan radade människor upp sig med banderoller och plakat för att uttrycka sitt stöd för de boendes sak, på den andra sidan fylldes trottoaren av människor som kommit för att fira den stundande avhysningen.

I detta kapitel kommer jag att ge en översiktlig beskrivning av konflikterna kring denna boplat och hur Malmös politiska styre, tillsammans med den kommunala förvaltningen, valde att hantera dessa genom en miljörättslig tillsynsprocess. Jag vill också ta tillfället i akt och reflektera över de symboliskt laddade föreställningar kring oordning och smuts som genomsytrade den allmänna debatten om Sorgenfriläget. Kapitlet utgår

Protesterna utanför boplaten, november 2015.

från min doktorsavhandling i urbana studier som behandlar de lokala myndigheternas hantering av bostadslösa romska EU-medborgare under de händelserika åren kring den så kallade migrationskrisen 2014–2016.⁵

Kapitelrubriken, ”Ett stort samhällsproblem har landat på vår grannes tomt”, bygger på ett av de över tvåhundra skriftliga klagomål rörande Sorgenfriläget som skickades till stadens miljöförvaltning under den aktuella perioden. Klagomålen föranledde den tillsynsprocess som slutligen resulterade i att boplatsten jämnades med marken och spelade på så sätt en betydelsefull roll i konflikterna kring Sorgenfriläget. Det aktuella citatet pekar på dynamiken mellan förhållandena på den fysiska platsen (undermåliga boendeförhållanden, nedskräpning, med mera) och de mångbottnade och geografiskt svårbestämbara samhällsproblem (fattigdom, social exkludering och strukturell rasism) som boplatsten synliggjorde.

Sorgenfriläget – fristad och sanitär olägenhet

Sorgenfriläget etablerades under våren och sommaren 2014. Kvarteret Brännaren var då till hälften en grusbelagd parkeringsplats. På den andra halvan växte gräs och sly. Längst Nobelvägen löpte ett träplank som sedermera revs, övriga sidor inhägnades av ett metallstaket. Här fanns också den skateboard-ramp som några entusiaster byggt på eget initiativ. Bland Malmöbor var kvarteret känt som Stäppen eller, kort och gott, Ödetomten. Vid tidpunkten ägdes och förvaltades kvartersmarken till största delen av företaget Industrigatan i Malmö AB, ett dotterbolag till Granen Fastighetsutveckling AB (numera Arwidsro AB). Företagets majoritetsägare, Per Arwidsson, köpte fastigheten i slutet av 1990-talet och lät den därefter förbli obebyggd i drygt två decennier.⁶ Enligt de miljöutredningar som genomfördes inför Norra Sorgenfris omvandling var marken kraftigt förorenad av

olja- och kemikalieutsläpp från de industrier som tidigare funnits på platsen.⁷

Till en början bosatte sig en mindre grupp rumänska EU-medborgare på ödetomten, de flesta av dem i enklare tält. Under sommarmånaderna 2014 växte boplatserna i takt med att fler personer flyttade in och framåt september bodde omkring femtio personer där. En av dem var Gina Ionescu, en då tjugo-femårig trebarnsmamma som med tiden kom att inta rollen som talesperson för de boende i Sorgenfriläget. I Erika Oldbergs biografi *Jag är Gina* skildras Gina Ionescus första tid på platsen. Hon och hennes man Valeriu sov i ett tvåmannatält med lastpallar som enda skydd mot fukt och markkyla. Nätterna var kalla, tältet läckte, allt var blött.⁸ Det var ett liv ”bland soporna”, som Gina Ionescu själv uttrycker det i Erika Oldbergs bok.⁹

Som flera andra skaffade Gina och Valeriu så småningom en avställd husvagn att sova och försvara sina saker i. Några av deras grannar reste istället bostadsskjul av lastpallar, plywood-skivor och annat återvunnet byggmaterial. Vissa av dem skaffade också vedeldade kaminer och tillverkade skorstenar. Under hösten 2014 bildades Solidaritet med EU-migranter, ett nätverk som engagerade sig i de boendes sak. Medlemmarna hjälpte till att samla in husgeråd, möbler och byggmaterial för att bättra på de befintliga bostadsskjulen. Tillsammans med de boende ordnade de också byggdagar på platsen. Gradvis kom boplatserna att likna en stad i liten skala. De finurligt konstruerade bostadsskjulen, husvagnarna och tälten var ordnade i ett kvartersliknande rutnät och här fanns tidvis ett café som sålde kaffe och *ciorba de burta*, en traditionell rumänsk köttsoppa.

Det bör nämnas att Ödetomten på kvarteret Brännaren utgjorde en betydelsefull plats för Malmöbor som saknade tak över huvudet långt innan Sorgenfriläget etablerades. Enligt bostadslöshetsforskaren Marcus Knutagård förekom det tältläger på platsen till och från under hela 2000-talets första decennium.¹⁰ Vid upprepade tillfällen hände det också att kommunens miljöförvaltning ålade fastighetsägaren att ”röja upp” och avvisa

Sorgenfriläget.

människor från tomten, inte sällan med hänvisning till sanitära förhållanden och nedskräpning.

En avgörande skillnad mellan de tidigare boplatserna och Sorgenfriläget var förstås att merparten av de boende i det senare saknade uppehållsrätt i Sverige och därför hade begränsade rättigheter till sociala insatser, inklusive sådana boendelösningar som brukar erbjudas bostadslösa kommuninvånare. I sammanhanget är det viktigt att känna till att EU-medborgarskapet är ett tunt medborgarskap. Statsvetaren Meriam Chatty har beskrivit det som ett ”medborgarskap för migranter” som ger samtliga medborgare i EU:s medlemsstater rätten att fritt röra sig inom unionen – men med få medföljande sociala rättigheter.¹¹ Som grundregel har alla EU-medborgare rätt att vistas i en annan medlemsstat i upp till tre månader. För att stanna längre än så, med bibehållen uppehållsrätt, krävs att en arbetar, studerar eller ”har tillräckliga tillgångar för sin och sina familjemedlemmars försörjning”.¹² I praktiken är det dock mycket svårt – för att inte säga omöjligt – för svenska myndigheter att kontrollera hur länge enskilda EU-medborgare har uppehållit sig i landet. Detta ger upphov till en situation där vissa lever i Sverige, ibland under flera års tid, utan uppehållsrätt och med mycket begränsad tillgång till den svenska välfärden.

För många av de boende utgjorde Sorgenfriläget ett slags fristad, en fast punkt i en annars utsatt och oförutsägbart tillvaro. Att boplatsten fanns innebar att de slapp oroa sig över var de skulle tillbringa nästkommande natt. Boplatsten gjorde det även möjligt att laga mat och hålla sig med köksgeråd och basvaror; att förvara sina ägodelar någorlunda tryggt och därmed slippa bära med sig dem under dagen; att hålla sängkläder och andra persedlar hyfsat torra i det ofta fuktiga Malmövädret. Att de var en större grupp som bodde där tillsammans möjliggjorde också att de kunde dela på den nödvändiga uppgiften att hålla uppsikt över boplatsten. Efter att en utomstående satt eld på ett av tälten upprättades exempelvis ett roterande vaktschema.¹³

I takt med att Malmöpolisens under våren 2015 inledde en

så kallad "försiktig offensiv" och, i samverkan med de kommunala myndigheterna, intensifierade sitt arbete med att identifiera och avhysa andra mindre tältläger runt om i staden sökte sig allt fler till Sorgenfriläget.¹⁴

Givet sin storlek och synliga placering längs den hårt trafikerade Nobelvägen, bidrog Sorgenfriläget genom sin blotta existens till att synliggöra villkoren för EU-medborgare utan uppehållsrätt. På gott och ont. Å ena sidan blev Sorgenfriläget en projektyta för människors avsky och förakt mot gruppen i stort. Under åren utsattes de boende för upprepade angrepp. Förutom det nämnda brandattentatet förekom det också att förbipasserande ropade glåpord, kastade in smällare och hotade köra över de boende med bil. Å andra sidan bidrog förekomsten av en så pass synlig boplatz till att skapa en debatt både lokalt och nationellt om de utsatta EU-medborgarnas levnadsvillkor. Sorgenfriläget utgjorde också, som jag redan antytt, en betydelsefull materiell bas för självorganisering och solidaritetsarbete.

Under hösten 2014 inledde nätverket Solidaritet med EU-migranter ett påverkansarbete i syfte att få de lokala myndigheterna att förbättra villkoren för bostadslösa EU-medborgare i staden. I arbetet deltog flera boende i Sorgenfriläget. Sedermera engagerade sig också det sociala facket Förbundet allt åt alla och kulturföreningen Kontrapunkt i frågan. Dessa tre organisationer bildade i ett senare skede Nätverket för romers rättigheter.

Ett av de krav som tidigt framfördes av både boende och solidaritetsaktivister var att Malmö stad, genom avfallsorganisationen VA SYD, skulle förse Sorgenfriläget med regelbunden sophämtning och sanitära faciliteter. Närmsta offentliga toalett fanns på Nobeltorget, en tio-minuters promenadväg bort. Kyrkogårdsförvaltningen klagade på att de boende hämtade vatten och i vissa fall uträttade sina behov på de intilliggande S:t Pauli kyrkogårdar. Det förekom också klagomål från grannar i området. Att hålla rent blev därför både en fråga om att förbättra de omedelbara förhållandena på plats och strategiskt viktigt för att vinna omgivningens sympatier och förekomma hot om avhysning.¹⁵

Den symboliska och rättsliga betydelsen av smuts

Sorgenfriläget utrymdes av polis i gryningen den 3 november, 2015. Många av de boende hade då redan flyttat sina fordon, husvagnar och andra betydelsefulla ägodelar från platsen. De skjul som stod kvar jämnades med marken. Händelsen föregicks av en konfliktkantad och förhållandevis långdragen rättslig process. Under processen bistod rörelsejuristerna i den ideella organisationen Centrum för sociala rättigheter de boende med juridisk vägledning. Organisationen överklagade också flertalet myndighetsbeslut och lyckades på så sätt fördröja avhysningen. Jag har utförligt analyserat den rättsliga processen i flera tidigare publikationer, bland annat utifrån ett kritiskt rättsgeografiskt perspektiv.¹⁶ För att göra en lång historia kort gick det till som följer. Den privata markägaren, Granen fastighetsutveckling AB, försökte upprepade gånger att vräka de boende med hjälp av Kronofogden, något som misslyckades på grund av processrättsliga skäl. Istället var det miljönämnden som via ett miljörättsligt beslut om *rättelse på den felandes bekostnad* agerade i markägaren ställe och utrymde bo-platsen; formellt sett för att säkerställa att ingen utsattes för hälsofarliga och sanitära missförhållanden på platsen.¹⁷ Till grund för miljönämndens agerande låg ett beslut om förbud mot boende.

Förbudet i fråga utfärdades mot bakgrund av en påstridig opinion som krävde att miljöförvaltningen skulle agera i frågan. Under åren 2014 och 2015 mottog Malmö stad över tvåhundra klagomål från privatpersoner som uttryckte sin bestörtning över förhållandena i läget. Klagomålen ska nog inte tolkas som representativa för Malmöbornas allmänna syn på Sorgenfriläget, om det alls är meningsfullt att tala om en sådan. Snarare ska de förstås som exempel på ytterliga åsikter. Enstaka klagomål förmedlade medlidande med de boende. Den stora majoriteten gav dock uttryck för bestörtning och ibland också uttalat förakt och fördömande. Nedan följer ett utdrag från samma klagomål som kapitlets rubrik refererar till. Just detta klagomål har en ovanligt resonlig ton.

Hej, Vi äger fastigheterna [intill] EU-migranternas läger. Våra hyresgäster och vi börjar få problem med soporna som ansamlas på fastigheten Brännaren 19. De drar till sig stora mängder fåglar och råttor som sedan besöker våra fastigheter. Har full förståelse för att frågan är känslig och mycket svår att lösa. Men som det är nu har ett stort samhällsproblem landat hos vår granne. Vad görs från er och kommunens sida?¹⁸

Smuts är en symboliskt laddad kategori. De till synes tekniska och objektiva kategorier som förekommer i miljöbalken – så som begreppet olägenhet – implicerar allt som oftast en subjektiv tolkning som i sin tur är betingad av geografiskt och historiskt specifika normer gällande ordning, renlighet och respektabilitet.¹⁹ Den brittiska socialantropologen Mary Douglas argumenterar i sin välkända studie *Renhet och fara* för att föreställningar om renhet respektive orenhet är centrala för skapandet och upprätthållandet av social ordning. Douglas förstår smuts som en relationell kategori, och därtill som en rumsligt betingad sådan. Vad som betraktas som smutsigt bestäms inte främst av *vad* något är utan *var* det är. Ett hårstrå blir exempelvis till smuts i samma ögonblick som det faller på lunchtallriken. Smuts är, med Douglas ord, *matter out of place*; alltså något som är felplacerat eller som framstår platslöst.

Som flertalet teoretiker inom fälten postkoloniala- och kritiska rasstudier har påtalat spelar föreställningar om renlighet och smuts en avgörande roll i skapandet och upprätthållandet av klass- och rasmässiga skillnader och hierarkier.²⁰ Det finns också en seglivad, stereotyp och grovt avhumaniserande föreställning om att romer och resande är smutsiga till sin natur. En möjlig tolkning, inspirerad av Mary Douglas, är att denna föreställning är sammanlänkad med synen på romer och resande som *de rasifierade Andra* i det moderna Europa; de som identifieras som avvikande, underlägsna och inte sällan hotfulla, och som upprätthåller föreställningar om majoriteten som moraliskt överlägsen, arbet-

sam, ordentlig och renlig. Den brittiska rättsteoretikern Davina Cooper visar att romer och resande ofta ställs inför anklagelser om att *skapa* eller *utgöra* miljömässiga olägenheter ("nuisances"). Inte sällan lagförs de också för detta. Detta, menar Davina Cooper, ska förstås som ett uttryck för att dessa grupper – vars rörlighet ofta tolkas som abnorm och problematisk samtidigt som de i praktiken ofta förnekas möjligheter till just bosättning – överallt anses vara på fel plats, eller helt och hållet platsbyrå.²¹

I forskning om svensk anti-romsk rasism framhålls att romer och resande genom historien ofta liknats vid ohyra och smuts.²² Katarina Taikon, författare och en av förgrundsgestalterna i 1960-talets romska människorättsrörelse, har beskrivit den dynamik genom vilka romer och resande först förpassas till undermåliga bostäder och sedan stämplas som orena på grund av sina levnadsomständigheter. I boken *Zigenare är vi* beskriver hon hur denna dynamik drev på den avhysningsspiral som präglade stora delar av hennes uppväxt i 1940-talets Sverige:

Vi blev hopfösta som en skock getter i utkanten av staden, vi hänvisades till en lerig plan utan lyse och avträde. Vatten fick vi gå flera kilometer för att hämta och vi barn utträttade våra behov i det fria. Detta användes sedan som argument mot oss då vi ville ha en fast bostad: vi var ju så svinaktiga att vi inte besökte toaletten när vi behövde. Att det inte fanns någon toalett låtsades man inte om.²³

Aktuell forskning visar att den samtida så kallade *romska frågan* i många europeiska länder präglas av ett starkt fokus på de undermåliga förhållandena i vissa utpekade bostadsområden, byar och tältläger som bebos av romer och resande.²⁴ Den förhärskande diskursen tar allt som oftast dessa förhållanden som belägg för romer och resandes avvikande och underlägsna karaktär, snarare än att tolka dem som en effekt av en kompakt ekonomisk och social marginalisering. I stora delar av dagens Europa är fattiga romer hänvisade att leva åtskilda i periferia

områden, påfallande ofta i närheten av soptippar och andra smutsiga verksamheter, vilket förstärker den föreställda och materiella kopplingen mellan romer och smuts. Liksom med Sorgenfrilägrät är det vanligt att sanitära förhållanden anges som skäl till att utrymma romska bosättningar och fördriva deras invånare.²⁵ Ibland sker fördrivningen från en plats men inte sällan från landet i stort, vilket skedde i samband med de uppmärksammade och hårt kritiserade massutvisningarna av romska EU-medborgare från Frankrike sommaren 2010.²⁶

”Vi kan inte låta det vara acceptabelt att människor bor på det här sättet”

Det råder ingen tvekan om att de sanitära förhållandena i Sorgenfrilägrät var bedrägliga. Om detta vittnar Erika Oldberg i sin biografi över Gina Ionescu. Erika Oldberg beskriver hur den stadigt växande sophögen längs tomtens sydvästra gräns spred dålig lukt och drog till sig råttor som tog sig in i de boendes bostadsskjul och husvagnar. Gina Ionescu berättar i ett särskilt drabbande avsnitt hur hon nödgades förvara skafferivaror i en plastpåse som hon tejpat fast på husvagnens innertak, det enda ställe där råttorna inte kunde komma åt maten. I Erika Oldbergs bok frågar hon sig återkommande hur det är möjligt att hon och hennes familj behandlas som djur, eller sämre.

I ett stort antal av de klagomål som Malmö stad tog emot rörande Sorgenfrilägrät länkas boplatsten samman med ett brett spektrum av sociala- och ordningsproblem. Samtidigt syns en diskursiv glidning mellan en upptagenhet av tillståndet på den lokala platsen och en oro över situationen i Sverige i stort. Klagomålen inleds ofta med en beskrivning av nedskräpning på platsen och de besvär detta åsamkar förbipasserande och grannar i de omkringliggande fastigheterna. Men inte sällan beskrivs dessa förhållanden också som ett allmänt hot mot Malmö som stad – och mot det svenska samhällets sammanhållning och säkerhet.

Oss emellan kan vi inte ha det så här, massor av "kåkstäder" i våra parker och grönområden som blir fler och fler. Sedan ökar även kriminaliteten, man misshandlar och bränner ner deras läger, man kräver pengar av varandra för bästa platsen osv. Plus att andra grupperingar av dessa människor ägnar sig åt saker som att göra inbrott. Så här kan det inte fortsätta om vi ska ha en fungerande välfärd. Vart land måste ta hand om sina egna medborgare, annat är det i krigsdrabbade länder där folk flyr från sina liv.²⁷

I flertalet av de aktuella klagomålen framhålls en bild av Sverige som ett ursprungligen rent och obefläckat land. Renlighet och skötsamhet beskrivs samtidigt som specifikt svenska karaktärsdrag. Följande är ett exempel på detta:

Ur miljösynpunkt är deras boende i "kåkstads"-liknande boenden och deras sätt att skräpa ned och elda med något som jag som svensk medborgare aldrig hade funderat på.²⁸

Företrädare för Malmö stads S-ledda styre framförde ett besläktat resonemang i samband med att miljönämnden den 27 oktober 2015 fattade det slutliga beslutet att utrymma och riva Sorgenfriläget. I samband med en presskonferens på stadshuset förklarade nämndens ordförande, Carina Svensson (s), att det var det svåraste beslut hon någonsin varit med om att fatta men att det varit nödvändigt:

Vi kan inte idag låta det vara acceptabelt att människor bor i kojor, i tält, där det inte finns tillgång till vatten, till avlopp, till hygien och så vidare. I Sverige har vi en lag som säger att alla ska ha tillgång till goda, värdiga boendeförhållanden. Och det är inte värdigt att bo så som de gör i kvarteret Brännaren.

För femtio år sedan, under Katarina Taikons tid, tog vi ett beslut här i Sverige att vi aldrig mer ska acceptera att människor bor på det här sättet, under de här levnadsförhållandena. På den tiden beslutade vi att lagen ska vara lika för alla. Vi kan inte idag säga att vi ska gå tillbaka femtio år i tiden och säga att det är tillåtet att människor bor så där.²⁹

I citatet antyds att de boende inte bara är på fel plats (*out of place*), men också i någon mån i fel tid (*out of time*). Boplatsen framställs som något som hör en annan tid till; tiden innan emancipationen av svenska romer.

Det är anmärkningsvärt att Carina Svensson hänvisar till just Katarina Taikons tid. Hon har givetvis rätt i att det då fanns grupper av romer som levde i kalla och dragiga husvagnar och tältläger, med dålig eller obefintlig tillgång till vatten eller sanitära anläggningar. Det handlade främst om den grupp som på den tiden kallades ”svenska zigenare” och som nuförtiden brukar betecknas som ”svenska romer”: ett antal familjer som migrerat till Sverige under 1800-talets slut men som inte fick sitt svenska medborgarskap officiellt erkänt förrän i början av 1950-talet.³⁰ Katarina Taikon tillhörde denna grupp. Under många år drev hon, tillsammans med bland andra sin syster Rosa Taikon, en intensiv kamp för romers rätt till bostad, skolgång och socialförsäkringar; en kamp som många gånger mötte styvnackat motstånd från politiker och tjänstepersoner och som gav verkliga resultat först på 1970-talet. Det motståndet såg till stora delar likadant ut i mitten av 1900-talet som det gjorde i Malmö i mitten av 2010-talet, och det motiverades med liknande argument. Tänk om det kommer ännu fler? Tänk om de kostar för mycket? Och borde inte någon annan – andra länder, staten, andra kommuner, eller romerna själva – göra något innan de kommunala myndigheterna agerar?³¹

Det motsägelsefulla i Carina Svensson uttalade är att de som avhystes från Sorgenfriläget lämnades utan några kort-

eller långsiktiga boendearnativ. Under de dryga arton månader som Sorgenfrilägrät fanns pågick en debatt om det offentligas ansvar gentemot de boende. Från de boendes sida fanns en önskan om att erbjudas en alternativ, laglig boplat. Gina Ionescu med flera förde de boendes talan i flertalet sammanträden med kommunledningen om detta.³² De ansvariga politikerna i Malmö stad var dock mycket tveksamma till en sådan lösning. Kommunstyrelsens ordförande, Katrin Stjernfeldt Jammeh (s), menade till exempel att anvisade boplatser ”bidrar till en social situation som inte är acceptabel”. Som Stjernfeldt Jammeh uttryckte det är ”lösningen [...] inte bosättningar med dåliga fysiska villkor, utan det handlar på lång sikt om att få Rumänien att ta ansvar för sin befolkning”.³³ I direkt anslutning till avhysningen erbjöd kommunen ett kortvarigt evakueringsboende. Det handlade om femtio sängplatser under sammanlagt fem nätter. Samtliga erbjöds också ekonomiskt bistånd i form av en bussbiljett till hemorten i Rumänien.

Efter avhysningen

Omedelbart efter det att Sorgenfrilägrät rivits inledde de avhysta en protest på August Palms plats utanför Stadshuset. Försedda med madrasser och filtar ockuperade de den öppna ytan. När regnet kom flyttade de i stället in i gångtunneln under Föreningsgatan där de förblev i över två veckor. Gina Ionescu intog en ledarroll i samband med aktionen och gav intervjuer i flera nyhetskanaler.

Medan protesterna pågick var de avhysta demonstranterna påpassade av polis som menade att demonstrationsfrihet förvisso rådde men att det knappast kunde anses utgöra en protest att sova på allmän plats. Polisen satte också i system att väcka de demonstranter som dåsat till, vid flertalet tillfällen beslagtogs deras madrasser och övriga ägodelar.³⁴

Manifestationen rönt samtidigt uppmärksamhet i hela

Sverige, och under veckorna efter avhysningen besökte flera namnkunniga förkämpar för romers rättigheter platsen. En av dem var Europarådets tidigare kommissionär för mänskliga rättigheter, Thomas Hammarberg, som uttalade sig skarpt kritiskt mot kommunens agerande. Likaså gjorde den svensk-romska EU-parlamentariken Soraya Post. Under samma period framställde FN:s särskilda rapportör för minoritetsfrågor, Rita Izsák, ett brev till dåvarande utrikesminister, Margot Wallström, där hon ifrågasatte huruvida avhysningen skett på ett sätt som var förenligt med mänskliga rättigheter och uttryckte särskilt sin oro över bristen på alternativa boenden.³⁵

Under sensommaren och hösten 2015 passerade tusentals asylsökande Malmö. I samband med avhysningen av Sorgenfrilägre t pågick allttjäm t ett febrilt arbete med att välkomna och erbjuda sovplatser till dessa. S:t Johanneskyrkan beslutade att hålla nattöppet för såväl flyktingar som EU-medborgare som saknade tak över huvudet. Kulturföreningen Kontrapunkt ställde om sin verksamhet och öppnade ett transitboende för flyktingar. Kort efter avhysningen, i slutet av november 2015, annonserades plötsligt en omläggning av Sveriges flyktingpolitik, och med införandet av gränskontroller mot Danmark sinade flyktingströmmen. Kontrapunkts transitboende ställdes därefter om till natthärbärge för dem som avhysts från Sorgenfrilägre t och andra bostadslösa Malmöbor.

I efterhand går det att konstatera att avhysningen av Sorgenfrilägre t kom att markera en avgörande punkt i den politiska utvecklingen rörande informella boplatser i Sverige. I samband med händelsen meddelande den dåvarande rödgröna regeringen, som tidigare intagit en avvaktade hållning i frågan, att de framöver förordade en nolltolerans mot "olovliga boplatser". Den av regeringen tillsatta nationella samordnaren för utsatta EU-medborgare framträdde i lördagsintervjun i P1 i samband med avhysningen och förespråkade ett mer resolut agerande från polisens sida i frågan.³⁶ Malmöpolisen hade som tidigare nämnts tilllämpat en "försiktig offensiv" mot informella bosättningar sedan

våren 2015. Offensiven gick i korthet ut på att, genom samverkan med den kommunala park- och gatumiljöenheten och andra relevanta förvaltningar, verka för att skyndsamt identifiera och avlägsna olovliga bosättningar. Denna intensifierades nu.

Kort därefter påbörjades också en ändring av utsökningsbalken som reglerar statens möjligheter att utföra vräkningar eller använda andra tvångsmedel för att verkställa ett myndighetsbeslut³⁷. Syftet var att förbättra markägares juridiska möjligheter att vräka otillåtna bosättningar, genom att privata fastighetsägare kunde få ansökan prövad av Kronofogdemyndigheten utan att behöva identifiera de boende.³⁸

Framåt vårvintern 2016 stängde Malmö stad, genom stadsbyggnadsförvaltningen, S:t Johanneskyrkans nattverksamhet. Kort därefter uppmanades Kontrapunkt att stänga sitt natthärbärge. I båda fallen hävdades att det saknades korrekta bygglov. Kvar fanns knappt några härbärgen eller boplatser för alla dem som avhysts från Sorgenfriläget att uppehålla sig i staden. Vissa skaffade sig knappt kördugliga bilar att sova i, varpå det uppstod en diskussion om staden skulle förbjuda människor att sova i sina fordon.

Avslutande ord

De händelser som utspelade sig i och kring Sorgenfriläget under åren 2014 och 2015 pekar på staden – specifikt Malmö, men också staden i en mer generisk bemärkelse – som en arena där konflikter och förhandlingar kring tillhörighet och gränserna för det gemensamma välfärdsåtagandet tar plats. Fallet visar också hur ett komplext och svårhanterligt samhällsproblem – det vill säga situationen för utsatta romska EU-medborgare i Sverige – kommit att främst handla om sanitet och ordning. Genom att beskriva villkoren i Sorgenfriläget, de sociala processer och politiskt-juridiska beslut som föranledde avhysningen har jag visat hur boplatsten (och i förlängningen också dess invånare) gjordes

osanitär(a) och smutsig(a) genom att förvägras sophämtning, sanitära faciliteter och dricksvatten för att sedan avhysas på grund av att platsen ansågs just obeboelig. Vidare har jag visat hur det offentliga hanterat Sorgenfriläget och den förvisso komplicerade frågan om utsatta EU-medborgares närvaro och situation på ett sätt som sammantaget kraftigt inskränker gruppens tillgång till stadens rum.

I skrivande stund har det gått nästan ett decennium sedan den gråmulna morgon då Sorgenfriläget revs. Vad hände sen? Hur gick det för de avhysta individerna? Har kommunen fortsatt agera på samma repressiva sätt gentemot gruppen i fråga? Detta är frågor som jag ofta får när jag pratar om mitt avhandlingsarbete om Sorgenfriläget, och de är inte helt enkla att svara på. Detta beror dels på att jag inte följer frågan lika nära som jag gjorde under de händelserika åren i mitten av 2010-talet. Men viktigare är nog det faktum att utsatta EU-medborgare och deras villkor inte längre skapar några nyhetsrubriker – och knappt någon offentlig politisk debatt. Att det offentligas hantering av olovliga boplatser numera sker på ett sätt som är relativt osynligt för gemene man – genom snabba, ofta småskaliga och upprepade avhysningar – har bidragit till att frågan inte betraktas som lika aktuell. Att Sorgenfriläget, som fungerade som en samlingspunkt och en konkret bas för självorganisering och solidaritetsarbete, inte längre finns spelar säkert också en roll.

Noter

- 1 Johanna Karlsson, "Lägre i Sorgenfri – ödetomten som blev Sveriges största slum". *Expressen*. 3 december, 2015, <https://www.expressen.se/nyheter/longread/darfor-kommer-tiggarna/sv/lagret-isorgenfri--odetomten-som-blev-sveriges-storsta-slum/> (Hämtad 2019-10-15).
- 2 Se exempelvis, Karl Ritter, "Swedish police evacuate Roma camp deemed unsanitary", *AP News*, 3 november, 2015, <https://apnews.com/general-news-6a2985ado89e4c8abf6c-3c605aef4de6> (Hämtad 2024-03-06).
- 3 Engin Isin, "City.State: Critique of scalar thought", *Citizenship Studies*, 11(2) (2007): 211–228; René Kreichauf och Birgit Glorius, "Introduction: Displacement, asylum and the city—theoretical approaches and empirical findings", *Urban Geography*, 24(7) (2021): 269–284; Huub van Baar. "Evictability and the Biopolitical Bordering of Europe", *Antipode* 49(1) (2017): 212–230.
- 4 Erika Oldberg, *Jag är Gina: En berättelse om överlevnad och skam i Europa*. (Stockholm: Leopard, 2016), s. 160.
- 5 Maria Persdotter, *Free to move along: on the urbanisation of cross-border mobility controls: a case of roma 'EU migrants' in Malmö, Sweden*, (Avhandling, Malmö universitets och Roskilde universitet, 2019).
- 6 Se även Guy Baetens kapitel i denna antologi.
- 7 Melica, *Norra Sorgenfri, Markmiljöutredning* (Malmö: Malmö stad 2007).
- 8 Oldberg, *Jag är Gina*, s. 11. Då min egen empiriska forskning har fokuserat främst på de sociala och politiska konflikter som omgärdat Sorgenfrilägre – och inte på de boendes levda erfarenheter – använder jag mig här av Erika Oldbergs bok för att ge en glimt av vardagslivet i Sorgenfrilägre.
- 9 Ibid. s. 8.
- 10 Marcus Knutagård, *Skälens fångar: hemlöshetsarbetets organisering, kategorisering och förklaringar*. (Lund: Égalité, 2009).
- 11 Meriam Chatty, *Migranternas medborgarskap: EU:s medborgarskapande från Rom-förhandlingarna till idag* (Avhandling, Örebro universitet 2015).
- 12 3a kap. 3 § Utlänningslagen (SFS 2005:716).
- 13 Persdotter, *Free to move along*. Se även Oldberg, *Jag är Gina*, 32–33; Joakim Palmkvist "Rädda migranter ger svaga vittnesmål" *Sydsvenskan*, 26 mars, 2015. <https://www.sydsvenskan.se/2015-03-26/radda-migranter-gersvaga-vittnesmal>. (Hämtad 2019-10-15).
- 14 Persdotter, *Free to move along*, s.235.
- 15 Jmf. Joshua Levy, *Homeless in 'The People's Home': exploring the experiences of 'vulnerable EU citizens' in Stockholm, Sweden* (Avhandling, Stockholms universitet, 2022).
- 16 Karin Åberg, Fredrick Batzler och Maria Persdotter, "How urban law deflects rights claims: A case study of the eviction of a Roma squatter settlement in Malmö, Sweden" i Janne Nijman, Barbara Oomen, Elif Durmuş, Sara Miellet och Lisa Roodenburg (red.) *The Urban Politics of Human Rights* (London: Routledge, 2022), s. 141–162.
- 17 Rättelse på den felandes bekostnad är ett juridiskt verktyg som regleras i 26 kap. 17–18 §§ Miljöbalken (SFS 1998:808). En rättelse är att betrakta som en extraordinär åtgärd som kan användas när tillsynsmyndigheten försökt att med alla andra medel åtgärda en miljöfarlig situation, eller då det görs en bedömning att akuta åtgärder krävs för att avvärja en omedelbar miljöfara (exempelvis om det läcker ut miljöfarliga ämnen från en verksamhet).
- 18 Klagomål till Malmö stads miljöförvaltning, 9 februari, 2015.
- 19 Jämför resonemanget i Mariana Valverde, "Seeing like a city": The dialectic of modern and premodern ways of seeing in urban governance", *Law & Society Review*, 45(2) (2011): 277–312.

- 20 Vinay Gidwani och Reddy N. Rajyashree, "The Afterlives of 'Waste': Notes from India for a Minor History of Capitalist Surplus", *Antipode*, 43(5) (2011): 1625–1658.; Anne McClintock, *Imperial leather: race, gender and sexuality in the colonial contest* (London: Routledge, 1995).
- 21 Davina Cooper, "Far beyond the early morning crowing of a farmyard cock": Revisiting the place of nuisance within legal and political discourse", *Social and Legal Studies*, 11(1) (2002): 5–35.
- 22 Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955*, (Avhandling, Lunds Universitet, 2015); Jan Selling *Svensk antiziganism: fördomens kontinuitet och förändringens förutsättningar*, (Limhamn: Sekel, 2013); Norma Montesino Parra, *Zigenarfrågan: intervention och romantik*. (Avhandling, Lunds universitet, 2002).
- 23 Katarina Taikon, *Zignerare är vi*. (Stockholm: Tiden, 1967).
- 24 Se exempelvis Claudia Aradau, "Security as Universality? The Roma contesting security in Europe" i Thierry Balzacq (red.), *Contesting Security: Strategies and Logics*, (Abingdon: Routledge, 2015), 89–103.
- 25 Kate Hepworth, "Abject citizens: Italian "Nomad Emergencies" and the deportability of Romanian Roma", *Citizenship Studies*, 16(3) (2012): 431–449.
- 26 Owen Parker, "Roma and the Politics of EU Citizenship in France: Everyday Security and Resistance", *Journal of Common Market Studies*, 50(3) (2012): 475–491
- 27 Klagomål till Malmö stads miljöförvaltning, 7 mars, 2015.
- 28 Klagomål till Malmö stads miljöförvaltning, 3 mars, 2015.
- 29 Transkribering från presskonferens, 27 oktober, 2015.
- 30 Montesino, *Zigenarfrågan*.
- 31 Selling, *Svensk antiziganism*.
- 32 Oldberg, *Jag är Gina*.
- 33 Julius Viktorsson, "Katrin Stjernfeldt Jammeh: Det blir ingen alternativ boplatz". *Sydsvenskan*, 17 november, 2015, <https://www.sydsvenskan.se/2015-11-17/katrin-stjernfeldt-jammeh-det-blir-ingenalternativ-boplatz>. (Hämtat 2020-10-15).
- 34 Persdotter, *Free to move along*, s. 132.
- 35 United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, *Joint Urgent Appeal from Special Procedures*, 2015. <http://blogg.socialarattigheter.se/wpcontent/uploads/2015/11/Brev-fr%C3%A5n-specialrapport%C3%B6renf%C3%B6r-minoritets-fr%C3%A5gor151030.pdf> (2019-10-15).
- 36 Monica Saarinen, "Martin Valfridsson ska hantera tiggeriet", *Lördagsintervjun*, <https://sverigesradio.se/avsnitt/624481>
- 37 Lag (SFS: 2017:467) om ändring i utsökningsbalken.
- 38 Prop. 2016/17:159).

Byggarbetsplats i Norra Sorgenfris nordvästra hörn.

Norra Sorgenfri idag

Våren 2024 var det nästan två decennier sedan arbetet med att ta fram nya, postindustriella, visioner för Norra Sorgenfri inleddes. Planerare och beslutsfattare har kommit och gått, nya frågor har både introducerats och ibland försvunnit i omvandlingsförsöken. För att gräva vidare i vad det innebär att nu arbeta med Norra Sorgenfri samtalar vi här med två planerare om området, både idag och imorgon.

Om vi då börjar med den mest öppna frågan av alla – vad är Norra Sorgenfri i dag?

Anna Klara: Ett område som har varit industri och är på väg mot någonting annat. Jag tänker att vi som planerare ser det ur så många perspektiv. En fastighetsägare skulle kanske säga ett nytt bostadsområde i staden, medan vi har fokus på en ny och en gammal plats som ska smälta ihop och på den blandade staden med mångfunktionalitet och variation. Om jag jämför med andra områden som vi jobbar i så är det här en dynamisk plats, det händer väldigt mycket. Placeringen är central i staden och här finns redan olika typer av verksamheter. Det är inte en tom, blank yta vi bara kan lägga ut saker på. Så det är dynamiskt och konfliktfyllt, men också laddat med en massa positiv energi.

Dziugas: Jämfört med andra nybyggda områden finns vissa skillnader. Vi ska skapa en förlängning av Malmö stads centrum, inte bara någon förort. Som sagt, det är en levande stadsdel i förändring. Oftast stänger man ner, river allt, bygger nytt – färdigt! Nu är det redan mer än femton år

sen planprogrammet antogs 2008. Under den perioden har det varit många aktörer på plats, jag tycker det är jätteintressant. Nu ser vi fram emot att planera de sista bitarna. Det är en utmaning att inte trycka bort aktörerna som redan fanns där och att inte gentrifiera området. Hittills har det känts som att ”Ja, de kan flytta till grannen” och sen till nästa granne, och nästa. Nu är det som att ”Ja, det finns ingen granne kvar som är överviktig eller gammal”.

Vad kan Norra Sorgenfri bli?

AK: Det är en fråga som planerare ställer sig hela tiden – vad är de aktuella förutsättningarna här? Även om man har ett planprogram att utgå ifrån som anger visionerna för stadsomvandlingen, som vi har i Norra Sorgenfri, så kan det ske samhällsliga och politiska svängningar. Det var tidigare väldigt stort politiskt fokus på att producera detaljplaner för bostäder, medan det nu är klimataspekter, grönstrukturer, bevarandet av värdefulla kulturmiljöer och befintliga verksamhetslokaler som prioriteras. Vår uppgift i Norra Sorgenfri är att utveckla en befintlig komplex stadsmiljö som berör många olika sorters aktörer, därför är frågan svår att ge ett kortfattat svar på.

Visionsdokumenten från 2006 avslutas med tre väldigt målande stadslivsscener i Norra Sorgenfri år 2020, och det är scener som vi kanske fortfarande inte sett riktigt. Vad är för- och nackdelarna med att det här projektet har rullat på relativt långsamt?

D: Man hann etablera tanken om Norra Sorgenfri. Idag har många Malmöbor något slags relation till Norra Sorgenfri: "Det är konstnärsateljéer", "Det är Akvariepiraten" eller någonting annat. Jag tror att imagen innan dess inte var så jättepositiv. Så det var bra att ha lite tid. Mindre positivt är att vi har ett planprogram för området som är femton år gammalt. Det är kanske lite passé. Det kan vara sådant vi ifrågasätter. Samtidigt är det en fördel att kunna blicka tillbaka: har vi gjort rätt? Många av de idéer som finns i planprogrammet är fortfarande aktuella, tycker jag. Så vi behöver fråga oss vad vi behöver justera för att uppnå planprogrammets visioner.

AK: "Utvecklingsområde Norra Sorgenfri" var tidigare ett projekt med väldigt mycket resurser och en projektledare som samordnade fastighetsägare och olika förvaltningar, så är det inte idag. Att staden har skiftat organisation kan kanske delvis förklara varför det har tagit längre tid att omvandla området än förutspått. Men huvudsaken skulle jag säga är att det är komplext att planera i – och för – den blandade staden med många aktörer och motstridiga intressen, därför tar projekten lång tid.

Visionerna för Norra Sorgenfri verkar kunnat växa fram på ett ganska experimentellt sätt i skuggan av Västra hamnen. Vad innebär det, på gott och ont, att planera ett område som ibland hamnar lite i skymundan?

AK: Visionen bygger ju på att man har med sig alla som äger marken – och staden har inte ägt marken. Så det är ett speciellt planprogram: man skapar en visionsbild, förvisso tillsammans med fastighetsägarna, men det är utbytbara aktörer och en småskalig struktur. Vår roll är att balansera de enskilda och de allmänna intressena. När det inte är så stort politiskt fokus på ett område så kan saker och ting få ta lite tid. Det kan vara positivt i planeringsprocesser att inte pressa fram saker för då frigörs tid att reflektera och utvärdera.

D: Det är lite speciellt att jobba kommunalt. Man ser hur man utvecklar idéer och hur tankegångarna går parallellt med marknadskrafter. Intresset från marknaden kan komma jätteplötsligt och jättestarkt eller inte komma alls. Om vi ska vänta i fem år så kommer vi ha en helt annan situation och förståelse för området. Men ibland kommer någon och säger ”Vi vill bygga nästa år”, och vi kan inte stoppa den processen. Att området låg i skuggan av Bo01 var kanske ett sätt att göra ett mer socialt inriktat planprogram och vision. Etableringen av konstnärer var också en produkt av inbromsningen, för andra områden som gick parallellt med Bo01 byggdes jättefort, jättestort och jättetyst, inget prat alls. Det blev rena bostadsområden med lite diskuterbara kvaliteter. Så jag tycker att en långsammare process gynnar utvecklingen av karaktär, imagen för stadsdelen.

När vi först fick medel till det här projektet var kulturförvaltningen först i Malmö att bjuda in oss till ett samtal. De ville vara mer proaktiva i arbetet med stadsomvandling. Vilka diskussioner har ni med kulturförvaltningen i dag kring Norra Sorgenfri?

AK: De är jättenärvarande. Jag jobbar med ett projekt som har fokus på ateljéer, och tillsammans med kulturförvaltningen undersöker vi hur kontoret kan verka för att ateljéerna ska få plats i staden. Vi har också den förhållandevis nya tjänsten kulturlots som finansierats av kulturförvaltningen, stadsbyggnadskontoret och näringslivskontoret. Stadsantikvarien är med i vårt projekt också så jag skulle säga att det är mer aktivt än på länge.

Frågan om konstnärer, ateljéplatser, integration, blandning, gentrifiering och Norra Sorgenfri som stråk sammanfattas i begreppet social hållbarhet. Vad betyder social hållbarhet konkret i dag i hur ni och Malmö stad tänker kring Norra Sorgenfris utveckling?

AK: Det ligger på många nivåer. Vi har olika planeringsdokument som berör till synes konkreta rumsliga saker, men som även syftar till att skapa goda boendekvaliteter och en blandning av funktioner. Det kan handla om allt från bostadsgårdar till mobilitetsåtgärder. Men den viktigaste knäckfrågan för Sorgenfri, det är bevarandet av de befintliga kulturmiljöerna och lokalerna som de innehåller. För det är ett bestånd som inte går att återskapa. Billiga lokaler för småskaliga företag och föreningar går inte att bygga nya i ett centralt läge i staden.

D: Det som vi glömmar i dag är bilden som Norra Sorgenfri hade innan. Trygghet på plats, stadsliv, många som har fönster och dörrar mot gatan är också en jättestor del.

Vad kan Norra Sorgenfri lära oss om planering?

AK: Jag tycker frågan är svår att svara på, för vi är mitt i det. Vi vet inte var vårt nuvarande projekt landar. Men det man kan se är att det går politiska trender i planering. Vi har rört oss bort från planprogrammets visioner under vissa perioder, nu är vi i allra högsta grad tillbaka till att ha fokus på de sociala frågorna – hållbarhet ur alla aspekter. Nu är det roligt att jobba, nu händer det saker. Hade vi lyft frågan om ateljéer för fem år sedan så hade det troligtvis inte hänt någonting. När vi gjorde det två-tre år senare så började det hända väldigt mycket.

D: Om vi lyckas med det som vi har chans att lyckas med, skulle det definitivt kunna bli en inspiration att blanda in mindre ekonomiskt starka aktörer och att lyfta vikten av dem i staden. En annan aspekt är att bygga bostäder så pass nära industrier som APL (Apotek Produktion & Laboratorier). Det är unikt att tänka ur så många olika perspektiv som vi gör här i Malmö. Blandad stad har en stor potential i både den ekonomiska och i den ekologiska hållbarhetsfrågan: att vi utnyttjar gatuinfrastrukturen, allmän plats-infrastrukturen, parker, grönska och minskad trafik. Det är en framtidsmodell för att bygga staden.

Anna Klara, kan du avslutningsvis konkretisera just att få in ateljéfrågan i planeringen? Vilka verktyg har Malmö stad för att ha kvar dem i Norra Sorgenfri?

AK: Stadsbyggnadsnämnden gav förra året kontoret i uppdrag att utreda kulturens plats i stadsplaneringen och hur vi kan jobba skapa långsiktiga lösningar för att de ska kunna vara kvar och verka i staden. Om man tittar på detaljplaneverktyget

Framväxande kvarterstadsmiljö i Norra Sorgenfri.

som vi sitter med, Dziugas och jag, det är det mest konkreta vi gör där vi styr ett områdes användningsområde. ”Här ska det vara den här typen av hyresgäster”, det kan vi inte reglera på en plankarta. Men under planprocessens gång kan vi fråga oss vad som behövs på en plats och vad detaljplanen kan innehålla eller inte innehålla för att stötta det.

D: Jag instämmer och ja, det finns en känsla att vi skulle kunna göra mycket mer än en detaljplan kan [skratt].

AK: Mm, man önskar det.

D: Vi försöker initiera den diskussionen om ateljéerna. Nu går hyran direkt ner i fastighetsägarens ficka

och hyresnivån gör konstnärer och kulturaktörer väldigt beroende av fastighetsägarna. Det finns en tanke om att hitta en bättre modell; om Malmö stad ägde lokalerna så skulle det vara mer socioekonomiskt försvarbart och hållbart.

AK: De frågor som kommer upp är just så här – Vad kan staden göra? Vad har vi för ansvar? Vad är vår roll? Jag tror att det handlar om att politiken också är öppen för det. Alltså att inte bara säga ”Det får marknaden styra”, utan att faktiskt säga ”Vi måste jobba med detta, för flyttar kulturaktörerna från stan så kommer det påverka hela Malmö”.

NORRA SORGENFRI HALVVÄGS?

Lärdomar, slutsatser och förslag

JOHAN PRIES

Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet

ERIK JÖNSSON

Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet

MIRIAM NEGASH

Skribent och utbildad samhällsplanerare

Inledning

SAMHÄLLSVETARE drillas i att tänka, och skriva, kritiskt. Att de flesta kapitel i denna bok utgår från ett kritiskt perspektiv är därför kanske ingen överraskning. Utöver vår forsknings-traditions grundinställning är det samtidigt svårt, speciellt för inbitna Malmöbor, att inte låta skildringarna färgas av en viss melankoli inför att en plats som länge bidrog till att göra Malmö till den stad det var, bit för bit förpassas till historien.

Vi som bidragit till antologin har åkt skateboard, haft ateljéer, kämpat med bostadslösa, drivit aktivistcentrum och ockuperat hus i Norra Sorgenfri. Vi har vandrat runt, fotograferat, funderat och funnits i det som länge var – beroende på vem du frågar – en samling kaotiska allmänningar eller en barriär mitt i Malmö. Vi har levt med hoppet att denna vilda värld skulle forma det framtida Malmö.

En viss melankoli går att ana även hos dem som annars tenderat ha en optimistisk syn på stadens utveckling. Vintern 2024 beskrev till exempel arkitekturkritikern Julia Svensson, som i denna bok medverkar med ett intervjusamtal med Gunilla Kronvall, Norra Sorgenfri som en ”förlorad möjlighet”:

Projektet är unikt, men mycket har hittills inte blivit som det var tänkt. Det fanns planer på en liten park intill Nobelvägen, men idag står det ett helt vanligt flerbostadshus på platsen. Det fanns planer på att göra om de stora bussgaragen till ett blandat allaktivitetshus, där man kunde hysa sådant som inomhussport och billiga ateljéer – svårt att få till i nya flerbostadshus. Detta hus omtalades som en katalysator för resten av området. Men i dag finns endast en av hallarna kvar, och där har konsthögskolan flyttat in. Med dessa tillägg hade Norra Sorgenfri kunnat bli fantastiskt. Men det blev istället en ganska vanlig stadsdel.¹

Julia Svensson sätter här fingret på något viktigt. Ambitiösa visioner skaver mot den något mer alldagliga stadsdel som nu växer fram. Det betyder inte att det som faktiskt byggts på Norra Sorgenfri bör avfärdas. Ett par veckor efter att hon uttryckt sin besvikelse återkommer Julia Svensson till stadsdelen och konstaterar att även om ”slutresultatet överlag ändå blivit misslyckat” så finns det ”ett par arkitektoniska guldorn”. Hon framhäver radhusen på Garagegatan och Celsiusgatan, där arkitektontoren Belleville respektive Förstberg Ling både ritat byggnaderna och själva varit byggherrar. Därmed har de kunnat behålla kontrollen genom hela processen och skapat en ovanlig stadsmiljö.² Det är lätt att hålla med.

Det finns dock flera sätt att ta detta resonemang ett steg längre. För det första kan vi slå fast att staden mellan de arkitektoniska guldornen är nog så viktig. När Bomässan Bo01:s påkostade arkitektur skulle sälja in Västra hamnen i början av 00-talet så skapades en stadsdel framförallt utformad för en välmående medel- eller överklass. Detta projekt har i två decennier varit i skottgluggen för kritisk Malmöforskning.³ Löften om en blandad stad blir i ett sådant fall i huvudsak en fråga om estetisk blandning av arkitektoniska tolkningar på samma snäva version av en stad tillägnad samma snäva demografi.

Trots vissa likheter har Västra hamnen även fått stå som en sorts modell för vad för vad Norra Sorgenfri inte skulle bli.⁴ De båda stadsdelarna har vad gäller befolkningssammansättning utvecklats olika. Av de runt niohundra lägenheter som Malmö listade för kvarteret Spårvägen 2016–2021 var tre fjärdedelar hyresrätter och av dessa byggdes en dryg tredjedel i allmännyttans regi.⁵ När Norra Sorgenfri-projektet drog igång var frågan som dominerade stadens planering vem som skulle bo i Malmö. Nästan tjugo år senare lämnar oss projektet med frågan vad för slags stad som blivit relativt vanliga medelinkomsttagande Malmöiters vardagsmiljö.

För det andra är en av planeringsforskningens huvuduppgifter att gräva vidare i det som inte kan få plats i en kort

arkitektur-kronika. *Om* nu berättelsen om Norra Sorgenfri är en berättelse om förlorade möjligheter, vad är det då som gör att visioner suddas ut och möjligheter omöjliggörs? Snarare än att konstatera att något gått fel innebär kritik att blottlägga *hur* möjligheter realiserats eller förloras. Anna Öрман, Guy Baeten och Erik Jönsson utforskar i sina kapitel på olika sätt hur Malmö stads ambitioner konkret kunnat och inte kunna påverka omvandlingsprocessen. Inte ens ambitiösa visioner kan överleva utan att tillräckligt starka aktörer bär dem med sig och ser till att de faktiskt förverkligas.

Ett tredje sätt att fundera vidare utifrån Julia Svenssons Norra Sorgenfri-skildring är att fråga oss om vi idag kan avgöra projektets slutresultat, framförallt när stora delar av området ännu inte omvandlats. Och finns det överhuvudtaget tydliga avslut när vi kan göra upp räkningen med stadsutvecklingsprojekt? Om staden, för att åkalla Jane Jacobs ande som i så många avseenden redan hemsöker samtiden såväl som Norra Sorgenfri, bör förändras successivt och organiskt som ett språk innebär det att det aldrig finns någon definitiv slutpunkt.

Den byggda miljöns form cementerar visserligen specifika förhållningssätt och beteenden. Landskapsgeografen Don Mitchell poängterar till exempel att ett motorvägsbygge inte bara speglar en bilcentrerad kultur utan också befäster denna.⁶ Men sådana fastlåsningar är aldrig slutgiltiga. Trots svårigheterna i att förändra landskap finns det alltid något kvar att bygga på, eller kämpa för.

Melankoli och kritik må vara två helt olika saker, men ett har de gemensamt: de syftar – till skillnad från planering – inte till att skapa något nytt. Varken att kritiskt plocka isär ett fenomen vi betraktar eller att melankoliskt hålla fast vid det försvunna låter oss vända blicken mot framtiden och forma den.⁷ Som en sista kommentar på fallet Norra Sorgenfri vill vi därför försöka blicka framåt och säga något mer konkret och konstruktivt om vad vi kan lära oss av detta fall.

1. Konkretisera sociala planeringsmål

När visionerna för Norra Sorgenfri publicerades 2006 var tanken att stadsomvandlingen skulle bygga vidare på hur Malmö i offentlig debatt redan etablerat sig som en stad där hållbarhet prioriteras, men samtidigt bredda inriktningen bortom den ekologiska hållbarhet som framförallt hamnat i förgrunden när Västra hamnen blev Malmös ekologiska flaggskepp.⁸ Norra Sorgenfri skulle ”bli det område där Malmö inför framtiden etablerade sig som ledande inom socialt och ekonomiskt hållbar stadsutveckling”.⁹ Ett förslag från de ansvariga planerarna har varit att integrera ”social konsekvensanalys” i detaljplaneskedet.¹⁰ Frågan är dock hur dessa ambitioner konkret påverkat Norra Sorgenfris utformning?

Begreppet social hållbarhet har från vår horisont ofta visat sig vara allt för formbart och flexibelt, med ständigt skiftande betydelser i stadsomvandlingsarbetet. Det betyder dock inte att stadsplaneringens sociala målsättningar måste förbli vaga. Ett exempel på att omvandla en luddig ambition till konkreta verktyg för att forma rummet är den socialytetfaktor som Gunilla Kronvall diskuterar i samtalet med Julia Svensson. Ett annat exempel är att länka stadsdelar genom stråk och i vilken mån det väger upp boendesegregation och ojämlikhet, som Johan Pries diskuterar i sitt kapitel. Men trots det framstår verktygen för social hållbarhet som få, och inte alltid så effektiva för att faktiskt ta sig an de mest akuta problemen. En tydlig indikation på detta är hur offentliga grönytor som en av de mest grundmurade sortens mötesplatser i svensk planeringstradition än så länge varit ytterst svåra att ges utrymme i Norra Sorgenfri, vilket Erik Jönssons skildrar.

Att hitta nya konkreta verktyg för att forma staden är en fråga som kräver att praktiker genomför konkreta experiment, såsom i Norra Sorgenfri. Att skapa möjligheter för sådana experiment, frigöra nödvändiga resurser och slå fast vilka frågor som kräver nya sätt att tänka på handlar till syvende och sist om politisk vilja. Att sedan se till att det finns en institutionell vilja och kapacitet att ta emot eventuella lärdomar kräver också

Innergården på det före detta Addo-komplexet, en samling byggnader som huserat både Utkanten och Ateljéföreningen Addo. Idag finns Sulfur kvar.

ett politiskt mandat att förändra planeringens själva ramar.¹¹ Urbangeografen Mark Davidson betonar att ekologisk och social hållbarhet är fundamentalt skilda sätt att närma sig frågor. Ekologisk hållbarhet kan lättare framställas som en historisk nödvändighet och kan därmed placeras på ett opolitisk, eller vad kritiker skulle kalla ett postpolitiskt, spektrum av tekniska frågor.¹² Klimatförändringarnas konkreta effekter måste hanteras. Skyfall eller urbana värmeöar är problem som är svåra att ignorera när framtidens stadsmiljöer formges.¹³

Social hållbarhet leder istället direkt diskussioner in på uppenbart normativa prioriteringar; politiska ställningstagande kring rättvisa, jämlikhet och makt som inte går att komma undan för den som vill förändra den sociala verkligheten.¹⁴ Frågan är vad planerare då vinner eller förlorar på att ta ett brett och i värsta fall luddigt begrepp som social hållbarhet som utgångspunkt för planering? Kanske är vägen till fler konkreta, effektiva och ändamålsenliga sociala planeringsverktyg kortare och rakare om vi utgår från öppet politiska ideal som lätt kan översättas till tydliga och mätbara målsättningar?

2. Känn rummets betydelse, och gränser

En effekt av Norra Sorgenfris omvandling har varit att grupper som under lång tid gjort platsen till sin spridits för vinden. Inte minst har detta diskuterats vad gäller konstnärer och kulturliv, vilket Anna Öрман berättar om.

Kulturlivet kan endast fortsätta att vara just ett liv om det finns konkret utrymme för det. I sin urbansociologiska klassiker *La production de l'espace* frågade sig Henri Lefebvre retoriskt vad som skulle återstå av kyrkan om det inte fanns några kyrkor.¹⁵ På samma sätt kan kulturlivet inte existera utan platser där kulturutövare konkret utövar kultur. Precis som de konstnärers insändare som vi citerat tidigare i boken påpekade, behöver

kulturen – med deras ord beskrivet som ett ekosystem – sina replokaler och ateljéer för att inte falla sönder.¹⁶

I Norra Sorgenfri växte detta ekosystem fram när andra aktörer försvann från området – och då lämnades lokaler lediga som gick att hyra billigt. Om kultur verkligen ska få plats i framtidens Norra Sorgenfri går det inte att spola tillbaka klockan till den mellanrumsepok som kanske mer än någon annan var konstnärernas, klubbarrangörernas och kulturföreningarnas.

Chicagos houseboom, Berlins technoklubbar, Köpenhamns punkscen och, på en mindre skala, Norra Sorgenfris ateljéer byggde alla på att avindustrialiseringen efter 1970-talet genererade ett överskott av lagerlokaler, kontorskomplex och nedlagda fabriker. Sådana breda historiska skiften är omöjliga för en kommunal aktör att medvetet skapa. Men genom en strategisk och offensiv markpolitik kan kommunen se till att det finns lokaler tillgängliga för alla former av kulturella verksamheter, något välfärdsplaneringen *före* industristadens krisår under 1900-talets sista decennier illustrerar med all tydlighet.¹⁷ Att strategiskt skapa rumsliga möjligheter för att hela staden, för att lyfta ett exempel relevant för Norra Sorgenfri, ska kunna utöva kultur kan inte kulturförvaltningen ensam lösa. I frånvaron av en utdragen kris där lokaler förfaller och rivningskontrakt slumpas bort är detta en process som kräver samsyn bland en rad offentliga aktörer om att långsiktigt prioritera ändamålsenliga utrymmen.

Ett första steg är att slå vakt om den samtidigt kulturella och materiella infrastruktur som fortfarande finns. Inte bara är befintliga platser bärare av kollektiva erfarenheter och anhopat kreativt arbetet som mödosamt skapat något som planerade projekt och visioner utifrån svårligen kan ersätta. Ett exempel är Ateljékollektivet Sulfur, bildat av de konstnärer som inte ansåg sig ha råd med högre hyror när Addo, Norra Sorgenfris – och Malmös – äldsta ateljéförening, hösten 2018 evakuerades till mellersta hamnen.¹⁸ Trots flyttvägen ut ur stadsdelen biter sig Sulfur kvar i östra delen av Norra Sorgenfri på Spiralen 10. Det

här *behöver* inte vara en lösning på lånad tid, och idag arbetar planerare på Malmö stad aktivt med att försöka säkerställa att användbara lokaler kan finnas kvar just i Norra Sorgenfri. Det här visar hur planerare och politiker som vill ha en mer radikal markpolitik för allmän tillgång till kreativa mötesplatser kan bygga allianser för detta tillsammans med existerande aktörer. Att se till att dessa allianser verkligen får de muskler som krävs förefaller som en viktig ambition.

Ett annat exempel på hur det befintliga beståndet av lokaler kan användas är att de delar av bussgaraget som var tänkta som en basar eller kulturhus står kvar. När konsthögskolan flyttar ut ur garaget bör därmed en diskussion om hur denna infrastruktur bäst kan understödja kulturlivet i Norra Sorgenfri och Malmö fortsätta. Konsthögskolans rektor Maj Hasager har redan argumenterat för att byggnaden, där det finns verkstäder, utställningsrum och ett sextiotial ateljéer, borde bli ett konstnärligt centrum.¹⁹

Avslutningsvis gäller det även att veta rummets begränsningar. Vissa frågor går att lösa genom att skapa platser och låta människor själva förvalta dem. Kommunen behöver, för att ta ett vardagligt exempel, inte veta exakt vilka band som spelar på en fritidsgård för att investera i ett ljudsystem. Andra frågor är svårare att åtgärda genom rumsliga interventioner. Allting har en rumslig dimension, och rummet kan alltid formas för att påverka vardagslivet. Men, det finns också gränser för vilka problem rummet kan lösa. Därför är det viktigt att återkommande utvärdera huruvida dagens planeringsverktyg är lämpade för att hantera de utmaningar som förväntas lösas av planeringen.

Är trygghet – ämnet i centrum för Carina Listerborns kapitel – något som kan skapas genom ögon på gatan redo att ringa polisen om okända ungdomar dröjer sig kvar på en plats? Är Sverige och Malmös allt djupare ojämlikhet verkligen en fråga om segregation, som kan lösas genom att blanda ihop människor – oavsett om det rör sig om blandade bostadsområden, skolor eller offentliga rum? Och om segregation är problemet, så är det värt att se till forskning som betonar möjligheter

för integration som fokuserar på andra frågor än stadsrummet eller boendemiljöer, så som föreningslivets möjligheter att bokstavligt som bildligt samla medborgare kring gemensamma intressen.²⁰ Den kampsportsklubb som i skrivande stund finns kvar på Celsiusgatan kan i detta sammanhang vara ett minst lika viktigt verktyg som Norra Sorgenfris framtida torg, parker och gaturum.

3. Använd markägandet strategiskt

I en uppmärksamstudie av brittiska markprivatisering-argumenter argumenterar kulturgeografen Brett Christophers för att markägandets fundamentala politiska betydelse förtjänar att lyftas fram mer än det gjorts under de senaste åren. Den som äger marken äger även makten att forma platser, regioners eller nationers ekonomiska, sociala och ekologiska utveckling.²¹ Historiskt har kommunalt markäggande varit ett fundament för svenska städers möjlighet att bygga bostäder och de lekpark, joggingspår och fritidsgårdar som vi idag tar för givet som överallt närvarande delar av vår vardag.²²

I Norra Sorgenfri ägde kommunen ytterst lite av marken när planeringsprocessen tog sin början. En avsevärd del av marken kommunen tidigare hade ägt, som kvarteret Verket, hade sålts runt 1990 då Malmö under två perioder styrdes av en borgerlig majoritet som såg ett egenvärde i privat markäggande och som därför betraktade privatisering som en frihetsreform.²³ Flera kapitelförfattare nämner just bristen på kommunal mark i området, och det är lätt att se hur ambitiösa omvandlingsvisioner grusats av exploatörer med andra sätt att tänka på staden än kommunens uppgift att balansera enskilda och allmänna intressen.²⁴

Frågan om markägandets betydelse har både en kortsiktig och en långsiktig dimension. På kort sikt handlar det om att se till att kommunal mark används så strategiskt som möjligt. Att Malmö stad avvek från sin vision och rev stora delar av det byggnads-

bestånd som fanns på kommunens mark i Norra Sorgenfri framstår i detta sammanhang som en strategisk blunder. Här fanns jättelika hallar som sedan länge var både färdigbyggda och färdigbetalda. Där kunde hyror därför troligtvis hållas nere. Att spara ens en del av kommunens 1940-talsbussgarage som användes till en rad tillfälliga kulturaktiviteter innan det revs 2014 hade räckt för att husera alla områdets kulturföreningar – och mer därtill.

På lång sikt handlar dock markfrågan om betydligt mer än Norra Sorgenfri – eller Malmö. Låt säga att kommunen använt sitt markbestånd för att i bussgaraget säkra södra Sveriges största utrymme för offentlig kultur och använt resten av marken för att tillföra den grönska som saknas i de östra delarna av centrala Malmö. Kommunen skulle i detta läge behövt göra omfattande investeringar och gått miste om enorma intäkter från både hyrorna som betalas till de allmännyttiga bostäderna i området såväl som den mark som andra byggherrar tagit i anspråk. Dessutom hade kommunen subventionerat kraftiga värdeökningar på privata markägares tomter som blivit mer attraktiva av dessa offentliga satsningar på tomterna bredvid. När kommunens markinnehav är fragmenterat och knapert påverkar det inte bara vad kommunen kan göra. Markägandets maktrelationer riskerar att pressa in själva stadsvävens form i en trång mall, där privata markägare kämpar för maximal täthet i sina kvarter och kommunen försöker att undvika att subventionera denna täthet med offentlig grönska på sin mark.

Det finns relativt enkla verktyg för att komma åt detta problem, men de kräver att hela sättet som offentlighet skapas i staden organiseras om.

Den luftigt gröna stadsväv som byggdes under efterkrigstiden var beroende av ett statligt ramverk för subventionerade lån som alla lokala aktörer fick rätt till om de följde Boverkets riktlinjer för att planera grönytor och andra offentliga funktioner. Samtidigt överfördes marken i kommunal regi och markpriset pressades ned med en rad olika åtgärder.²⁵ Sorgenfri exemplifierar dagens svårigheter med att planera ens för ett minimum

av grön offentlighet. Kommunen kan antingen använda sin mark för bostadskvarter i offentlig regi eller för att subventionera privata byggherrars maximalt täta bostadskvarter genom att tillföra grön offentlighet i närheten. De tekniska lösningarna på problemet är inte svåra att se för den som kan sin planeringshistoria, men de kräver såväl förändrade makt- som äganderelationer. Dessutom måste problemet hanteras på en skala bortom enskilda detaljplaner och planprogram. Frågan handlar med andra ord både om hur kommuner använder mark de faktiskt äger och om vikten av att betrakta markägande som ett strategiskt verktyg för att styra stadsutveckling på ett sätt som påverkar mer än enskilda tomter. I slutet av en avhandling om kommunala markägarstrategier varnade kulturgeografen Hanna Zetterlund för att kommuner som säljer sin mark till slut också riskerar att ha kringsskurit möjligheterna att uppfylla sina grundläggande åtaganden. Hon framför, med utgångspunkt i den skotske historikern Andro Linklater, att realistiska framtidsscenario alltid måste svara på frågor om hur jorden ska ägas.²⁶

4. Precisera täthet, blandning och plats

Det Sorgenfri som började planeras hade starka drag av ett slags urban form som redan var på uppsegling – nyurbanism – och som sedan dess kommit att bli allt mer allenaordande. Staden ska vara tät, blandad och med detaljerat fokus på platsers utformning. Det går idag knappt att öppna en översiktsplan eller ett planprogram utan att stöta på någon kombination av dessa begrepp – tät, blandad och plats.

Mer sällsynt är att begreppen definieras på ett sätt som gör resultaten av deras användning förutsägbara och, därmed, öppna för kritisk debatt. Om *täthet* ofta tar sig an en visuell dimension som kan avläsas genom arkitektonisk stil snarare än systematiska karteringar av hela staden, tenderar *blandning av funktioner*

syfta på en förhoppning om integration och om fördelningen mellan bostäder och kommersiella lokaler. *Plats* används för att förflytta skalnivån nedåt och upprätta bostadsområdet som den givna skalan för planering. En lärdom att dra från Norra Sorgenfri är att alla dessa begrepp kan öppnas och att olika definitioner av samma term då kan ställas mot varandra för att använda dem på ett mer strategiskt, och därmed mer avgränsat, sätt.

Täthet kan ta sig många uttryck, och referera till många saker.²⁷ Som urbangeografen Fran Tonkiss pekat på kan man visserligen definiera staden som fenomen genom dess täthet, men täthet kan lika gärna mäta tätheten i rörelser, interaktioner eller användande av plats.²⁸ En cykelbana som varje dag används av hundratals barn för att ta sig till och från skolan kan trots att den ligger i en lummig park utan några hus ha en hög täthet, till och med en *för hög* täthet som gör användande osäkert, om vi mäter hur många som kan använda ytan samtidigt för att förflytta sig. En vägg med hundratals lager graffiti kan ha en hög täthet av användande även om byggnaden tömts för decennier sedan. Till det kan vi föra en rad andra perspektiv på vad som förstås som en eftersträvarsvärd täthet, som den stora täthet av många olika arter som ett stycke övergiven urban natur kan bära upp.

Att precisera oss och mångfaldiga våra mått innebär varken att alla mått är lika värdefulla eller att vi bara behöver mer data. Snarare måste vi noga fundera på vad vi – och andra – menar med täthet för att landa i vilka slags planer som kan stödja de tätheter vi vill generera. Detta knyter vidare an till frågor om rättvisa, där rätten till en luftig grönska tenderar att vara få förunnat om inte planeringen skapar en stadsväv som enligt tydliga principer distribuerar dessa kollektiva nyttigheter.²⁹

Täthet kopplar direkt an till frågan om blandad stadsbebyggelse, som också har mist mycket av sin analytiska skärpa som begrepp. Precis som diskussioner av täthet ofta stannar vid hur många kvadratmeter våningsyta som kan pressas ur en tomt, blir stadens blandade funktioner ofta en fråga om vilka slags hyresgäster ett hus eller kvarter formges för där kommersiella

lokaler i bottenplan och lägenheter ovanpå blivit en trött standardformulering. Men funktionsblandning måste, och bör, inte hållas inom dessa enkla parametrar. Tvärtom finns det en rik svensk planeringstradition av att se på landskapet som en eklektisk uppsättning användningsområden som kan föras samman och delas upp på olika sätt.³⁰ Om vi vill tänka på en stadsmiljö med många olika funktioner räcker det inte att se till vad som sker i husen, eller precis kring dem. Det finns ett nära på oändligt antal sätt att använda rummet, som måste göras plats för på en mängd olika skalor. Från joggingslingans eller fotbollsplanens platskrävande ytor till hur bänkar, trädplanteringar eller offentliga konstverk samspelar med huskroppar, cykelparkeringar eller trottoarens bredd – allt blandar stadens levda geografier av att använda, befinna sig eller vara på väg till en plats.

Till detta kan vi väga in allt som inte kan eller bör blandas. Det som idag kallas Norra Sorgenfri etablerades för att flytta bort smutsiga eller giftiga funktioner från människors bostadsmiljöer. Även idag finns det skäl att inte blanda bostäder med bullrande, giftig tillverkningsindustri eller omfattande transportinfrastruktur. Bilar är lika hårda och barn lika mjuka som på 1960-talet när större sammanhängande ytor för lek, idrott och fritidsliv skildes från biltrafik. Att föra in fler funktioner för att skapa ett varierat vardagsliv som är mindre beroende av regelbundna bilfärder till platser långt bortom det egna bostadsområdet innefattar alltså långt mer än blandning av bostäder med bottenvåningarnas kvartersbutiker.

Samma målsättning tvingar in planeringen kring frågor om vilka ytor som kan, och inte kan, bära flera funktioner utan att användarna ställs mot varandra. Täta, blandade områden kan passa utmärkt för promenader till pendlingsbussen, men gör möjligheterna för fritidslivets mobilitet mer begränsade på ett sätt som kräver bil för att ta sig till stallet eller scoutstugan.³¹

Täthet och blandning förs ofta samman inom paradigmet platsskapande. Men om det är något Norra Sorgenfri lär oss är det att relationer långt bortom platsbildningens mikroskala på-

verkar – och påverkas av – platsen. Det är frestande att bryta ner stadens komplexitet till ett enda slags problem på en enda skala, och med kvarteret som mall bygga en bit stad i sänder. Att bara röra sig på den skalan innebär att allt det som får platsen att funka på ett ställe, men inte ett annat, förblir svårtytt. Att bygga tio täta bostadskvarter 1890, när staden tog slut fem minuters promenad bort eller i en del av staden som präglas av många olika slags offentlig grönska är en sak. Att upprepa sekelskiftets kvarterstad i en del av staden där grönyterna redan delas av allt för många och när stadsgränsen ligger två ringleder bort är något annat. Om planeringen fokuserar enbart på plats riskerar sådana problem gång på gång hamna utanför avvägningarna.

Precis som stråket blev ett verktyg för att sträcka ut plats som levd geografi i Norra Sorgenfri måste platsskapandet alltid relateras till en rad andra skalor. Stadens landskap kan lika lite reduceras till en serie distinkta platser lagda intill varandra, som den enbart kan förstås som en enda annan typ av system oavsett om det är parkeringsnormer eller grönytefaktor. Som vetenskapsfilosofen och planeringsteoretikern Otto Neurath insisterade, måste kunskapen som mäter de mål som planerna ställer upp vara både pluralistisk och möjlig att förstå och omformuleras av dem som påverkas för att planering ska vara demokratisk.³² Plats *är* viktigt. Men om planerare fokuserar på plats måste analysen också innefatta hur platsen interagerar med fenomen på helt andra skalnivåer.³³

5. Låt demokratin vara bråkig

Det är inte en överdrift att säga att utifrån ett visst perspektiv tillhör den svenska plan- och bygglagen de mer radikala juridiska ramverken när det gäller planeringsfrågor. Med sitt ursprung i 1960-talets drömmar om utökad demokratisering tar denna lag såväl allmänintresset som medborgarinflytande genom samråd som utgångspunkter.

En händelse som många förknippar med dessa planering-sideals genombrott är almstriden, när Alternativ stad bildade opinion för tretton almar hotade av en planerad tunnelbanepuppång i Kungsträdgården i Stockholm. Då ett kontroversiellt fällningsbeslut i hemlighet skulle verkställas natten till den 12 maj 1971 samlades över tusen personer för att fysiskt förhindra motorsågarna. En del aktivister klättrade efter bråk med utkom-menderad polis upp i träden. Efter några minuter avbröts fäll-ningsförsöken utan att något av träden kunnat sågas ned, och de står fortfarande kvar idag. I något fall återfinns märken, ärr på stammen, som vittnar om hur nära fällningen var.

I dag ses almstriden i ett nostalgiskt skimmer som en kulturell vändpunkt för ett överbyråkratiserat land, men det var bara en av många liknande episoder som i sin samtid framstod som bråkiga och av många framhölls som illegitima. Samma generation bildade urbana byalag, ockuperade hus i protest mot rivningar och demonstrerade mot det aldrig sinande pengareg-net över massbilismens ständigt mer omfattande infrastruktur.³⁴ Även om många av dessa konflikter, till exempel vägbyggena, inte fick de konsekvenser i landskapet som aktivisterna hopp-ades, går det i lagstiftningen att ana en ny tanke om samhällspla-nering som en verksamhet där det offentligas föreställning om vad som utgör ett allmänt intresse skapas i dialog med motparter som företräder medborgare.

Även om denna lagstiftnings tankegods också sammanfal-ler med ett ökat fokus på planeringens process och ett minskan-de intresse för att tydligt mäta, definiera och jämföra, innebär lagstiftning kraftfulla verktyg. Med ett starkt, aktivt och bildat civilsamhälle som i relation till planerare och andra aktörer de-finierar allmänintresset har dagens planeringslagstiftning alla möjligheter att leda till kreativa processer med bättre resultat än vad som idag är vanligt. Men den energi som en gång formade denna lagstiftning gör sig alltmer sällan påmind i detalj- och översiktsplaneringens samrådsrutiner. När röster under- och utifrån hörs finns det idag etablerade checklistor som mer el-

ler mindre minimerar sakägande till fastighetsägares oro inför framtidens markpriser. För medborgarorganisationer, -rörelser och -intressegrupper finns det all anledning att ändra på detta. De kan, och bör, ta varje inbjudan till samtal på dödligt allvar och när dessa inbjudningar inte kommer tvinga sig in i planprocessen. Det är trots allt detta slags engagemang som är själva utgångspunkten för lagstiftningens tanke om att de allmänna intressena, såväl i form som innehåll, ska skapas i samråd med berörda parter snarare än slås fast av experter.

Det skulle vara oärligt att vidhålla att ett aktivt deltagande av lokala intressen leder till enkla segrar där planeringens mål och medel vrids ur de ekonomiska jättarnas grepp. Likväl skulle det också vara oärligt att hävda motsatsen. En kombination av planerares genuina intresse och blick för mindre aktörers roll och en gång på gång formulerad kritik av planernas utfall har lett till tillfälliga segrar i Norra Sorgenfri. Det kanske inte är den radikala vision som autonoma aktivister på Industrigratans Utkanten en gång iscensatte eller den mer fria och otyglade närvaro som ett stort antal migrantföreningars lokaler i samma område möjliggjorde, men att gräsrötternas protester har haft konsekvenser för planeringen är tydligt. Att kulturpolitik diskuteras som en fråga om rätten till platser i staden i Malmö mer generellt har utan tvekan formats av dessa envisa nålstick, och det är högst osäkert om den prioritering av kultur i stadsbyggnadsprocessen i Sofielund som Anna Öрман skriver om hade skett utan att tvisterna kring Norra Sorgenfri satt frågan på agendan. Likaså har planerare vi talat med betonat betydelsen av den debattartikel som kulturarbetarna skrev i november 2022 för att visa på lokalfrågans vikt i området. Det är sällan protester uppnår sina mål, och ofta sker det varken inom tidsramar eller på sätt som de protesterande krävt. Men protester får fortfarande konsekvenser.

Detta för oss in på planerarnas roll i dessa konfliktfyllda situationer. Även här finns det en koppling till Norra Sorgenfri. De tidiga dialogerna med områdets aktörer visar på en vilja att

gå bortom de krav som lagsstiftningen fastslår. Att fortsätta att skapa forum där aktörer som saknar de kompetenser som krävs för att delta i planprocessen bereds möjlighet till det innan en plan trätt i laga kraft är en förutsättning för att plansamråd ska bli mer än en tom gest.

Det kan kanske uppfattas som en självklarhet, men stadsutveckling är och förblir genomsyrat av politik. Social hållbarhet kommer inte undan politiken. Det gör inte heller rummets möjligheter och begränsningar, markägandets struktur, platsskapedets begränsningar eller demokratin när den är som bråkigast. Under lång tid har samhällsvetare framhållit hur planeringens livskraft urholkats av en teknokratisk postpolitik, där komplex teknisk expertis gör beslut svåra att förstå och motsätta sig.³⁵ Men även postpolitik är politik, och även postpolitik kan utmanas politiskt inom vart och ett av de fält vi diskuterat. Varje tema innebär öppningar för att på nya sätt demokratisera planeringen. Arvet efter såväl den tidiga samhällsplaneringen som tog form på 1940-talet som 1970-talets uppgörelse med detta arv erbjuder dagens planerare, arkitekter, politiker och aktivister möjligheter att uppfinna framtidens demokratiska produktion av rum. Och även om vi, i slutändan, kanske inte har så tydliga svar som vi skulle önska är åtminstone denna utmaning något vi med stor säkerhet vill lyfta fram som en bärande fråga för skaparna av framtidens stad att arbeta vidare med.

Precis som Uno Åhrén, den svenska stadsplaneringens nestor, skrev 1930 är det inte svårt att spotta ur sig utopiska modeller för framtidens idealsamhälle. Det radikala är att "ställa problemen" och "fixera frågorna" så att det är de mest grundläggande utmaningar som planeringen tar sig an, istället för att drömma om omöjliga idealvärldar som aldrig kan eller kommer kunna realiseras.³⁶ När det kommer till kritan hoppas vi att vår genomlysning av Sorgenfri kan bidra till just det Åhrén för snart 100 år sedan förde fram som så viktigt. För det är utan tvekan så att det finns goda anledningar att diskutera om vi har ställt problemen och fixerat frågorna så samhällsplanering med all kraft faktiskt prioriterar de mest akuta utmaningarna vi står inför.

Noter

- 1 Julia Svensson, "Malmö stad skulle aldrig ha rivit bussgaragen", *Sydsvenskan*, 24 januari, 2024.
- 2 Julia Svensson, "Radhusen här är Malmös bästa nya arkitektur", *Sydsvenskan*, 16 februari, 2024, A12-A13.
- 3 Se t.ex. Ståle Holgersen, *Staden och kapitalet: Malmö i krisernas tid*, (Göteborg: Daidalos, 2017); Guy Baeten, "Normalising neoliberal planning: the case of Malmö, Sweden" i Tuna Taşan-Kok och Guy Baeten (red.), *Contradictions of Neoliberal Planning: Cities, Policies and Politics*. Dordrecht: Springer, 2012, s. 21–42.
- 4 Hoai Anh Tran och Yvonne Rydin, "A new formula for Sustainability Planning? The Vision Programme for Norra Sorgenfri, Malmö" *Scandinavica: International Journal of Scandinavian Studies*, 58(3) (2019): 12–36.
- 5 Uppgifter från informationstavla i Norra Sorgenfri.
- 6 Don Mitchell, "New Axioms for Reading the Landscape: Paying Attention to Political Economy and Social Justice" i James L. Westcott, Jr. och Douglas M. Johnston (red.), *Political Economies of Landscape Change*. (Dordrecht: Springer, 2008), s. 29–50.
- 7 Wendy Brown, "Resisting Left Melancholy", *Boundary 2*, 26(3) (1999): 19–27.
- 8 Tove Dannestam, *Stadspolitik i Malmö: Politikens meningsskapande och materialitet*. (Avhandling, Lunds universitet, 2009).
- 9 Malmö stadsbyggnadskontor, *Vision Norra Sorgenfri*. (Malmö: Malmö stad, 2006), s. 18.
- 10 Malmö stadsbyggnadskontor, *Norra Sorgenfri: Hållbarhetsstrategi*. (Malmö: Malmö stad, 2018) s. 13.
- 11 Miriam Negash, "Field notes: power of places", *Urban Matters*, 8 (2024).
- 12 Erik Swynedouw, "Impossible sustainability and the post-political condition" i Maria Cerreta, Grazia Concilio och Valeria Monno (red.), *Making strategies in spatial planning: Knowledge and values*. (Springer, Dordrecht: 2010).
- 13 Kristoffer Ekberg och Victor Pressfeldt, "A road to denial: Climate change and neoliberal thought in Sweden, 1988–2000", *Contemporary European History*, 31(4) (2022): 627–644.
- 14 Mark Davidson, "Social sustainability: Politics and democracy in a time of crisis" i M. Reza Shirazi & Ramin Keivani (red.) *Urban social sustainability: theory, policy and practice*. (London: Routledge, 2019) s. 27–41.
- 15 Henri Lefebvre, *The Production of Space*. (Malden, MA: Blackwell, 1991), s. 44.
- 16 Ateljéföreningen Addo et al. "När staden växer blir det allt mindre plats för konstens ateljéer" *Sydsvenskan*, 11 november, 2022, C7.
- 17 För ett exempel se Johan Pries och Mattias Qviström, "The patchwork planning of a welfare landscape: Reappraising the role of leisure planning in the Swedish welfare state", *Planning perspectives*, 36(5) (2021): 923–948.
- 18 Jonas Gillberg, Akut ateljébrist oroar Malmös konstscen – nu väntar kartläggning, *Sydsvenskan*, 24 september, 2022.
- 19 Jonas Gillberg, "Så vill Malmös konstrektor lösa konstkrisen: Bygg ateljéhus i Båghallarna", *Sydsvenskan*, 13 november, 2022.
- 20 Sara Forsberg, Louisa Vogiazides och Bo Malmberg, "Storstad och periferi efter pandemin – Aktuell forskning och framtidsfrågor", *Geografiska Notiser*, 81(1) (2020): 4–11.
- 21 Brett Christophers, *The New Enclosure: The Appropriation of Public Land in Neoliberal Britain*. (London: Verso, 2019), s. 56.
- 22 Gösta Blücher, "1900-talet – det kommunala planmonopolets århundrade" i Gösta Blücher och Göran Graninger (Red.) *Planering med nya förutsättningar: ny lagstiftning, nya värderingar*, (Linköping: Linköpings universitet, 2006), s. 133–155.
- 23 Johan Pries, *Social Neoliberalism through Urban Planning: Bureaucratic Formations and*

- Contradictions in Malmö since 1985*. (Avhandling, Lunds universitet, 2017).
- 24 Se Plan- och bygglagen (2010), kap 2.
 - 25 Johan Pries, "A technocratic road to spatial justice? The standard as planning knowledge and the making of postwar Sweden's welfare landscapes." *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 104(3) (2022): 285–305.
 - 26 Hanna Zetterlund, *The Landed Municipality: The Underlying Rationales for Swedish Public Landownership and their Implications for Policy*. (Avhandling, Uppsala universitet, 2022).
 - 27 Roger Keil, "The density dilemma: there is always too much and too little of it", *Urban Geography*, 41(10) (2020): 1284–1293; Colin McFarlane, "The force of density: political crowding and the city", *Urban Geography*, 41(10) (2020): 1310–1317; Fanny Blanc och Tim White, "Life in London's changing densities", *Urban Geography*, 41(10) (2020): 1318–1325; Jennifer Robinson och Karta Attuyer, "Contesting density: beyond nimbby-ism and usual suspects in governing the future city", *Urban Geography*, 41(10) (2020), 1294–1301.
 - 28 Fran Tonkiss, *Cities by Design: The Social Life of Urban Form*. (Cambridge: Polity, 2013).
 - 29 Johan Pries, "A technocratic road to spatial justice?"
 - 30 Johan Pries och Mattias Qviström, "Revisiting the green geographies of welfare planning: an introduction", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 104(3) (2022): 185–191; Mattias Qviström, "Finding the pulse of the welfare landscape: reframing green space provision in modernist planning", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 104(3) (2022): 269–284.
 - 31 Amalia Engström och Mattias Qviström, "Situating the silence of recreation in transit-oriented development", *International Planning Studies*, 27(4) (2022): 411–424.
 - 32 Troy Vettese och Drew Pendergrass, *Half-earth socialism: A plan to save the future from extinction, climate change and pandemics*. (London: Verso, 2022), s. 42–43.
 - 33 Doreen Massey, *For Space*. (London: Sage, 2005). För en tydlig diskussion av vad det innebär att läsa rumslighet med olika metaforer se även Bob Jessop, Neil Brenner och Martin Jones, "Theorizing Sociospatial Relations" *Environment and Planning D*, 26(3) (2008): 389–401.
 - 34 Ulf Stahre, *Den alternativa staden: Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelsen*. (Stockholm: Stockholmia, 1999); Dominika Polanska, *Contentious politics and the welfare state: squatting in Sweden*. (Abingdon: Routledge, 2019); Helena Hill och Andrés Brink Pinto "Introduction" i Helena Hill och Andrés Brink Pinto (red.), *Social movements in 1980s Sweden: contention in the welfare state*. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2023).
 - 35 Mekonnen Tesfahuney och Richard Ek, *Den postpolitiska staden*. (Sandared: Recito, 2016); Moa Tunström och Karin Bradley, "Opposing the postpolitical Swedish urban discourse", i Jonathan Metzger, Philip Allmendinger, Stijn Oosterlynck (red.) *Planning Against the Political*. (New York, NY: Routledge, 2014).
 - 36 Uno Åhren, "Bostadsavdelningens planläggning och tillkomst" i *Specialkatalog över bostadsavdelningen: Stockholmsutställningen 1930*. (Stockholm: Almqvist & Wicksell, 1930).

Forskningen för Guy Baeten, Erik Jönsson, Carina Listerborn, Miriam Negash, Johan Pries och Mattias Qviström har finansierats av Formas (2018:0074, Norra Sorgenfri planerat, bebott och problematiserat: social hållbarhets roll i stadsutvecklingen).

Vilhelm Ekmans universitetsfond har bidragit till bokens tryck.

Sex månader efter att den fysiska boken publicerats tillgängliggörs en pdf av boken: open access (CC-BY-NC-ND). Open access har finansierats av medel från Formas (2018:0074, Norra Sorgenfri planerat, bebott och problematiserat: social hållbarhets roll i stadsutvecklingen).

© Dokument Press och författarna
Första elektroniska upplagan 2024
ISBN 978-91-89944-01-5

Text se författare

Fotografier och illustrationer är tagna av:

Erik Jönsson: s. 116–117, 131, 134–135, 173, 205, 208.

Johan Pries: s. 20–21, 57, 61, 110–111, 152–153, 176–177, 240–241, 249, 256–257.

Lantmäteriverket: s. 10.

Malmö stad: s. 8, 183 (copyright Malmö stad).

Mattias Qviström: s. 81, 89.

Victor Pressfeldt: s. 221, 224–225.

Redaktör Erik Jönsson, Johan Pries, Miriam Negash

Förlagsredaktör Tobias Barenthin Lindblad

Grafisk form och illustration Sebastian Wadsted

Repro Per Englund

Boken är satt med Bradford och Chroma och tryckt på Munken print cream 115 gr

Dokument Press
Årstavägen 26
120 52 Årsta

hello@dokumentpress.com
dokumentpress.com